

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

**З НАПРЯМУ
«ЮРИДИЧНІ НАУКИ»**

Київ, 2017

ББК

УДК

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол №5 від 3 листопада 2017 р.)*

Рецензенти:

Максимов С. І., доктор юридичних наук, професор

Усенко І. Б., кандидат юридичних наук, професор

Новікова К. А., кандидат юридичних наук

**ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ
РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Юридичні науки»/Укладачі: Бабка В. Л.,
Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К: Державна
наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 152 с.**

Тематичний реєстр гасел підготовлено з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Юридичні науки». Видання містить перелік термінів окремого напрямку, включених до загального універсального видання «Велика українська енциклопедія».

Наукове видання призначене для викладачів, аспірантів, студентів соціогуманітарного профілю, усіх, хто здійснює наукові дослідження в галузі правознавства.

УДК

ББК

ISBN

© Державна наукова установа «Енциклопедичне
видавництво», 2017

ПЕРЕДМОВА

Тематичний реєстр гасел із напрямку «Юридичні науки» є складовою загального реєстру гасел «Великої української енциклопедії» (ВУЕ). Скомпонований реєстр гасел передбачає категоризацію та систематизацію інформативного матеріалу. Він має на меті сприяти комплексному осягненню окресленого сегменту гасел ВУЕ та кращому орієнтуванню авторів майбутніх статей.

Вивчення юридичної термінології вимагає чіткого методологічного підходу, процес її відбору та дослідження складний і тривалий. Словник формувалася на основі попередньо розроблених співробітниками Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» критеріїв відбору гасел за відповідними науковими напрямками.¹ Основоположними принципами добору гасел для відповідної галузі знань стали: «загальне – конкретне», «основне – другорядне». Крім того, відбір здійснювався з урахуванням таких критеріїв:

- критерій «поширеності» й «сталості вживання», відповідно до якого відбір здійснювався на підставі частоти (а також тривалості) використання термінів у відповідних наукових сферах, а також частотою його вживання протягом певного періоду часу;

- критерій «актуальності», який враховує відповідність терміну останнім тенденціям і новаціям розвитку того чи іншого наукового напрямку та потребам актуалізації певних потреб суспільства;

- критерій «пояснювального потенціалу» або широти предмета пояснення, який характеризує спроможність терміну з позиції аналітики, інтерпретації та класифікації охопити більше чи менше коло понять, явищ, подій певної галузі науки і відповідних їй сфер практичної діяльності;

- критерій «організаційного та методологічного потенціалу», який визначає змістове навантаження або «сміслову вагу» терміну в рамках терміносистеми. Визначається належністю до родової чи видової категорії та кількістю похідних термінів²

¹ Див: Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 120 с.; Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.

² Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – С. 24.

Відбір гасел для тематичного словника з юридичних наук має свою специфіку. По-перше, терміносистема юридичних наук формується на перетині кількох дисциплін: правознавства, державного управління, філософії права, історії держави і права, міжнародних відносин. По-друге, необхідний аналіз кожного терміна з урахуванням його семантичних змін протягом усього часу існування. Адже термінологічне значення гасла виникає в результаті позначення словом наукового поняття і є одним з типів лексичних значень слова. Водночас зрозуміло, що значення відповідного терміна (виражене в формі його визначення) ніколи не передає всіх ознак наукового поняття, яке завжди ширше цього значення і тому ніколи з ним не збігається. По-четверте, дослідження історико-правової термінології важливе з огляду на майбутню можливість нового, пересмисленого використання архаїзованих термінів у сучасній юриспруденції, вилученні застарілих нормативних приписів, встановлення генетичного зв'язку між нормами та галузями права. Саме тому до відбору правових гасел до загального реєстру ВУЕ слід підійти зважено та системно.

Укладення такого словника окреслює завдання – створити простий і зручний у використанні тезаурус, що охоплюватиме найпоширеніший масив юридичних понять, персоналій та організацій, статті про які мають бути включені до ВУЕ. Майбутнє оприявлення енциклопедичного порталу «Великої української енциклопедії» (е-ВУЕ) дасть змогу репрезентувати тематичний реєстр гасел із напрямку «Юридичні науки» в цифровому інтерактивному форматі, що зробить відповідний словник «гнучкішим» та практичним. Під гнучкістю словника розуміються його властивості, які спростують форму запитів для пошуку словникової інформації. Адже у сучасних електронних словниках значення слова можна шукати за будь-якою словниковою формою. Окрім того з'являється можливість вводити частини слова чи цілі словосполучення для пошуку відповідної інформації в самих текстах.

Однією з важливих переваг електронного словника юридичної термінології є можливість надання посилань на нормативні документи, ознайомлення з якими сприяє глибшому вивченню сфери вживання того чи іншого терміну. Крім того, він має значний обсяг, через що істотно збільшується час пошуку необхідної лексичної одиниці. В електронні словники можна включити будь-яку кількість словникових одиниць. Крім того, функціонал такого словника дає можливість оперативно змінювати гасла, доповнюючи реєстр ВУЕ термінами, що з'являються в законодавстві, яке постійно оновлюється. Надалі вони можуть стати частиною основного словникового масиву. Отож, можна говорити ще про одну рису електронного словника – про його відкритість та динамізм.

Додатковими можливостями електронних словників є використання різних мультимедійних засобів для надання інформації різного роду. Користувач може сам вибрати обсяг інформації, який буде виводитися на екран у відповідь на його запит (словникова стаття може відображатися або цілком, або частково). Орієнтуючись на електронні портали провідних енциклопедій світу, в перспективі необхідна інтеграція словникової та енциклопедійної частин порталу е-ВУЕ.

Важливе значення при складанні словника юридичної термінології має застосування методу компонентного аналізу, зокрема у контексті аналізу системи юридичних термінів в їх історичному розвитку, актуальних та вживаних сьогодні, а також тих, що вже стали архаїзмами як терміни, але можуть поновити своє існування в юриспруденції та державному управлінні за певних історичних та політичних умов. Це, наприклад, відбулося з термінами «меценатство» і «спонсорство», що сприймалися як історизм у радянські часи. Однак актуалізувалося значення понять, яке вони позначають, і, як результат, ці слова буде повернені до терміносистеми юридичних наук.³

Видання юридичних енциклопедій та енциклопедичних словників в Україні вже має свою енциклопедійну історію. Зважаючи на це, представлення у ВУЕ юридичної термінології не претендує на повноту, притаманну галузевим енциклопедіям. Терміносистема тематичного словника включає найпоширеніші та актуальні гасла правової сфери.

Досить проблемним є визначення формалізованих критеріїв для добору гасел юридичної термінології, тому доводиться орієнтуватися на суб'єктивні критерії, енциклопедійну історію гасел, їх присутність/відсутність в галузевих енциклопедіях та словниках, а також актуальність в умовах сучасного українського правотворення та державного реформування. При укладанні тематичного реєстру цінним стало врахування досвіду попередніх енциклопедій та словників юридичного характеру.⁴

У процесі змістового наповнення словника враховувалися паспорти наукових спеціальностей за яким відбуваються захисти дисертацій з юридичних наук. Відповідно до цього розподілу в межах юридичних наук виокремлено такі напрями:

- Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.
- Конституційне право.
- Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.
- Господарське право; господарсько-процесуальне право.
- Трудове право; право соціального забезпечення.
- Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право.

³ Давиденко Н. Критерії відбору та принципи тлумачення лексики для укладання словників юридичної термінології [Електронний ресурс] // Медєвіст. – Режим доступу: http://www.medievist.org.ua/2013/02/blog-post_9725.html

⁴ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004; Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид. перероб. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.; Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / [редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін.]; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2016 – 2017.

- Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.
- Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.
- Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. оперативно-розшукова діяльність.
- Судоустрій; прокуратура та адвокатура.
- Міжнародне право.
- Філософія права.

Такий підхід дає можливість охопити всі правові сфери, за яким здійснюється науковий пошук, зокрема найпоширеніші юридичні терміни, галузі права та сфери законодавства.

Важкою складовою укладення тематичного реєстру був підбір персоналій, представників української юридичної думки. Цінним джерелом для добору персоналій вітчизняних юристів та правознавців стала «Антологія української юридичної думки»⁵. Широко представлені українські правознавці 18 – поч. 20 ст., праці яких присвячені дослідженню історії українських правових пам'яток та правових вчень, проблем теорії держави і права, аналізу окремих галузей права.

Серед гасел, що репрезентують історію держави та права в тематичний словник зокрема внесено знакові історичні правові акти та кодекси та правові акти, визначальні для історії українського державотворення. Широко представлено в словнику проблематику міжнародного права та міжнародних відносин, міжнародні організації та договори. Однією з ключових складових тематичного реєстру є терміни філософії права та порівняльного правознавства: основні правові сім'ї (романо-германська, англо-американська, соціалістична) та релігійні правові системи (канонічна, ісламська, іудейська, індуська); правові системи за масштабами: субнаціональна, національна, наднаціональна, міждержавна.

При укладанні тематичного реєстру враховувалися актуальні законодавчі зміни, зокрема адміністративна та судова реформи, що породило нові правові явища та інститути.

Потрапивши в терміносистему, загальнолітературне гасло розвиває специфічні системні зв'язки з іншими термінами і неминує змінює своє значення і концептуальний зміст, хоча цей процес не завжди адекватно відбивається в кодифікованих визначеннях. Таких термінів у реєстрі гасел із напрямку «Юридичні науки» значна кількість. Наприклад на літеру «В»: *вбивство, викуп, викрадення, вина, винагорода, вирок, відновлення прав, відповідальність, відпустка, відстрочка, відчуження, відшкодування, власність, внесок*.

Особливості терміносистеми тематичного реєстру з напрямку «Юридичні науки»:

- динамічність, порівняно з іншими соціогуманітарними напрямками (при внесенні змін до законодавства формуються одні правові норми та інститути зникають і на їх місці з'являються нові);

⁵ Антологія української юридичної думки. В 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002–2005.

– міжгалузевий характер (юридична наука вивчає правовідносини в усіх суспільних сферах: аграрне, екологічне, медичне право, архівне, освітнє, спортивне законодавство);

– історичне підґрунтя (норми права, правові та правоохоронні інститути, міжнародні організації мають свою історію);

– транзитивність (це пов'язано з відходом від правової термінології та юридичних норм соціалістичної правової системи і необхідністю гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу);

– полісемантичність багатьох юридичних термінів (це потребує урахування варіативності значення кожного поняття в межах відповідної галузі права чи навіть окремих нормативних актів. Подібну полісемію можна розглядати як внутрісистемну галузеву багатозначність, обмежену відношенням терміна до того чи іншого термінологічного макрополя. Таким чином в межах термінологічної сфери юридичних наук термін залишається однозначним, зберігаючи свою багатозначність при фокусуванні на окремій галузі права чи типі правовідносин).

Важливим є врахування того, що термін має як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. Наприклад, використання загальнолітературних слів свідчить про об'єктивний характер термінологічної системи, яка змушена інвентаризувати поняття, що відображають дійсність, незалежно від волі законодавця, оскільки існує об'єктивна необхідність в регулюванні тих чи інших процесів, дій, явищ повсякденного життя. З іншого боку, суб'єктивізм юридичних класифікацій оприявнюється в довільних теоретичних або вольових підставах класифікації правової дійсності.

Таке співвідношення конвенціональності одних юридичних термінів і обумовленості інших екстралінгвістичними чинниками знаходить вияв в характері дефініцій термінів, які поділяються на описові (казуїстичні), перелікові та класифікаційні⁶:

– Описові дефініції виражають значення термінів шляхом вказівки на явища реальної дійсності та набір їх диференціальних ознак.

– Перелікові дефініції – визначення термінів шляхом перерахування осіб, дій, характеристик, функцій тощо. Використання такого типу дефініцій, зокрема в законодавстві, свідчить про розмитий характер значення терміну.

– Класифікаційні дефініції будуються шляхом визначення родового поняття та окреслення видових особливостей. Такі дефініції є найточнішими та зручними для побудови терміносистеми.

Важливою характеристикою тематичного реєстру, як і будь-якого спеціалізованого словника, є його сутнісна орієнтованість. Остання опроявлюється в композиції та структурі самого словника. Можна виокремити кілька її типів:

– предметна орієнтованість, тобто загальний вихідний масив лексики, в даному випадку – це юридична термінологія;

⁶ Хижняк С. П. Семантические свойства юридического термина // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2007. – № 2. – С. 106–107.

– тематична, що входить до складу предметної (саме тематична орієнтованість визначає галузевий характер словника – зокрема йдеться про галузі матеріального права: конституційне, адміністративне, трудове, цивільне, фінансове та кримінальне);

– часова – джерела термінології відносяться до певного часового інтервалу (цей критерій дає змогу прослідкувати динаміку терміна, зокрема його енциклопедійну історію);

– етимологічна – розкриває первинне сутнісне значення та історію семантики багатьох юридичних термінів, наприклад, за допомогою звернення до латинської мови;

– лінгвістична – притаманна для перекладних словників⁷.

Тематичний реєстр побудований з урахуванням предметної, тематичної та часової орієнтованості.

Пропоноване видання розглядаємо не як остаточний варіант, а лише як проєкт для обговорення в науковому середовищі. Ми свідомі того, що терміносистема буде коригуватися у процесі підготовки ВУЕ. Тому пропонуємо широкому загалу науковців та фахівців відповідної царини долучитися до вдосконалення змістового наповнення тематичного реєстру гасел із напрямку «Юридичні науки».

ПОДЯКИ

Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» висловлює щиру вдячність усім науковцям, які висловили свої зауваження та побажання до тематичного реєстру з напрямку «Юридичні науки» і які сприяють пошуку авторів та підготовці якісного контенту для «Великої української енциклопедії»: к. ю. н., доц. Авдєєвій Галині Костянтинівні; д. п. н., проф. Горбатенку Володимиру Павловичу; д. ю. н., доц. Литвинову Олександр Миколайовичу; д. ю. н., доц. Лук'янову Дмитру Васильовичу; д. ю. н., проф. Максимову Сергію Івановичу; к. ю. н., Новіковій Катерині Андріївні; к. ю. н., проф. Усенку Ігорю Борисовичу; д. ю. н., Шумилу Михайлу Миколайовичу та ін. Також висловлюємо подяки керівникам установ, що активно сприяють підготовці статей правової тематики для «Великої української енциклопедії»: президентові Національної академії правових наук України, д. ю. н., академіку НАПрНУ Петришину Олександр Віталійовичу, директору Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, д. ю. н., академіку НАН Шемшученку Юрію Сергійовичу, ректору Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, д. ю. н., академіку НАН Тацію Василю Яковичу, директору Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, д. ю. н., академіку НАПрНУ Борисову В'ячеславу Івановичу.

⁷ Петросян Э. Г. Основные характеристики учебного многоязычного электронного словаря юридических терминов // Вестник МГЛУ. – 2011. – Вып. 26 (632). – С. 61.

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

Абандон (франц. abandon – відмова), право страхувальника у визначених договором та деяких інших випадках заявити про відмову від своїх прав на застраховане майно за умови одержання ним повної суми страхової компенсації.

Аболіція (лат. abolitio – скасування, знищення), 1) скасування закону або рішення; 2) ліквідація посади або відмова від неї; 3) закриття кримінальної справи до винесення вироку; 4) відновлення честі, офіційне спростування наклепу.

Абонемент, договір, згідно з якого одна сторона (абонент) має право на визначений термін користуватися речами або послугами наданими іншою стороною та документ, що посвідчує укладення такого договору.

Аброгація (лат. abrogatio – скасування), скасування застарілого закону і прийняття нового.

Абсолютні права, суб'єктивні права, носіям яких (фізичним і юридичним особам) пристоїть невизначене коло певним чином зобов'язаних осіб.

Абстрактний правочин, правочин, у якого не визначена підстава його здійснення або коли вона не є обов'язковою.

Аваль (франц. aval – порука за векселем), вексельна порука, на підставі якої особа-поручитель бере на себе відповідальність за виконання зобов'язань будь-якою із зобов'язаних за векселем осіб.

Авер'янов, Вадим Борисович (1951–2010), правознавець, Заслужений юрист України, провідний фахівець з адміністративного права, один з розробників адміністративної реформи, Україна.

Австрійське загальне цивільне уложення 1811, Див. *Загальне цивільне уложення Австрії 1811*.

Автономія, незалежність від влади чи зовнішніх впливів; самоврядування; право самостійного управління, розв'язання економічних, адміністративних та інших питань певним суб'єктом (регіоном, установою, спільнотою).

Автономія волі сторін, принцип, згідно з яким учасники господарських відносин з іноземним елементом можуть здійснити вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних правовідносин.

Автономія національно-культурна, особливий тип екстериторіального структурування життя етнонаціональних спільнот на засадах законодавчо оформленого права та системи заходів, які забезпечують етнічним і національним меншинам збереження та розвиток їх культурної, мовної, релігійної самобутності.

Автономія національно-персональна, форма врахування і реалізації в етнонаціональній політиці прав та інтересів нечисленних народів і національних меншин на основі поєднання інтересів особи, нації та держави.

Автономія національно-територіальна, форма організації життя національних меншин, що проживають компактно і не мають на території певної країни своїх національно-державних утворень.

Авторознавство судове, галузь криміналістики і науки, що вивчає закономірності мовної поведінки людини, методи дослідження її писемної індивідуальності з метою встановлення авторства документів для правосуддя.

Авторське право, галузь права, яка охороняє особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані із створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва.

Авторський договір, домовленість між автором (його спадкоємцем чи правонаступником) літературного, мистецького, наукового твору та іншою особою про передачу майнових прав автора такого твору.

Агентство, 1) організація, що виконує певні доручення інших установ, юридичних осіб або громадян; 2) представництво, відділення якоїсь установи, підприємства; 3) установа, що збирає і подає інформацію в пресу, на телебачення, радіо.

Аграрне право, сукупність правових норм, які регулюють господарську діяльність у сфері рослинництва, тваринництва, виготовлення та реалізації агрохімікатів, добрив, переробки сільгосппродукції та її реалізації.

Ад референдум (лат. ad referendum – для доповіді, дальшого розгляду), умовне підписання міжнародного договору або згода з текстом документа до підтвердження його від імені компетентного органу держави.

Ад хок (лат. ad hoc – для цього, стосовно цього, для певного випадку, спеціально), правила, що регулюють діяльність організацій, установ або представників тимчасового характеру, створених для виконання спеціальних завдань.

Адаптація законодавства, 1) пристосування чинних внутрішньодержавних норм до нових міжнародних зобов'язань держави; 2) діяльність компетентних державних органів щодо окремого дослідження.

Адат, звичаєве мусульманське право, на відміну від офіційного права – шаріату.

Адвокат, особа, яка надає юридичну допомогу громадянам, установам, підприємствам і організаціям порадами, складанням різних юридичних документів і головним чином захистом їхніх інтересів на суді.

Адвокатура, соціально-правовий інститут, що займається захистом прав, свобод та інтересів довірителя в суді та іншими законними способами.

Адекватне тлумачення, вид тлумачення, при якому зміст правової норми повністю збігається з її буквальним змістом.

Адендум (лат. addendum – те, що має бути доданим), доповнення до договору, що змінює або доповнює ті чи інші його умови.

Адикція (лат. addictus, англ. addiction – схильність, згубна звичка), 1) залежність від певного роду діяльності (занять); 2) тяжка психічна та фізична залежність від алкоголю або наркотиків (речовин з адиктивним потенціалом), уживається як синонім терміну наркоманія.

Адміністративна відповідальність, Див. *Відповідальність адміністративна*.

Адміністративна дієздатність, здатність суб'єкта самостійно (свідомими діями) реалізовувати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері публічного адміністрування.

Адміністративна послуга, результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону.

Адміністративна правоздатність, здатність суб'єкта бути носієм прав та обов'язків у сфері публічного адміністрування.

Адміністративна процедура, порядок адміністративного провадження.

Адміністративна юрисдикція, встановлена правовими нормами діяльність органів державного управління та їхніх службових осіб з розв'язання адміністративних справ щодо окремих осіб і застосуванню юридичних санкцій.

Адміністративна юстиція, особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судами та адміністративними уповноваженими на те державними органами.

Адміністративне законодавство, галузь законодавства, яка регулює відносини, що виникають у процесі виконавчої і розпорядчої діяльності органів державного управління між собою, з громадськими організаціями і громадянами щодо управління державою.

Адміністративне право, галузь права, якою регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері функціонування виконавчої влади.

Адміністративне правопорушення, проступок, протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян і за яку законом передбачено адміністративна відповідальність.

Адміністративне судочинство, діяльність адміністративних судів з розгляду і вирішення справ щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади.

Адміністративний акт, акт органу державного управління.

Адміністративний договір, дво- або багатостороння угода, зміст якої становлять права та обов'язки сторін, що випливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень.

Адміністративний нагляд, вид контролю за дотриманням і виконанням норм, які містяться у законах і актах публічної адміністрації.

Адміністративний позов, звернення до адміністративного суду про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

Адміністративний процес, регламентований законом порядок діяльності органів виконавчої влади щодо реалізації покладених на них функцій.

Адміністративний суд, державний орган, що здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення адміністративних справ у встановленому законом конкретної держави процесуальному порядку.

Адміністративно-процесуальне право, сукупність встановлених обов'язкових правил, які визначають процедури розгляду, вирішення конкретних адміністративних справ у сфері державного управління.

Адреса, місцеперебування установи чи проживання особи.

Азильне право, право надавати притулок для злочинців, в даний час тільки для політичних.

Акредитив, 1) іменний цінний напір, що засвідчує право особи, на ім'я якої його видано, отримати в кредитній установі зазначену в А. суму; 2) форма розрахунків і вид банківського рахунку, за яким здійснюються безготівкові розрахунки; 3) договір, відповідно до якого банкомітент за дорученням клієнта зобов'язується виконати платіж на користь бенефіціара проти документів, які відповідають умовам акредитива.

Акредитування, процес призначення дипломатичного представника.

Аксіологія права, система понять та висновків теоретичного характеру, що аналізують цінність права.

Акт застосування права, документ, що приймається уповноваженим компетентним органом держави після розгляду юридичної справи.

Акт нормативно-правовий, офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює певні норми з метою регулювання суспільних відносин.

Акт проголошення незалежності України 1991, політико-правовий документ, ухвалений позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24.08.1991, яким проголошено незалежність України та створення самостійної української держави – України.

Акт публічно-правовий, документ, створений внаслідок діяльності органів влади.

Акт юридичний, волевиявлення держави (її органів, посад, осіб), формально обов'язкове для виконання.

Акти Верховної Ради України, правові форми реалізації компетенції законодавчого органу (закони, постанови, заяви та звернення).

Акти законодавства, основна форма права, письмові документи, видані органами державної влади або місцевого самоврядування.

Акти судові, види юридичних документів, що в письмовій формі, встановленій процесуальним законодавством, засвідчують той чи той факт, який мав місце під час судового провадження.

Активи юридичної особи, рухоме та нерухоме майно, фінансові вклади, грошові кошти, які належать на праві власності юридичній особі.

Актовий папір, спеціальний папір особливої якості, призначений для написання на ній актів, документів, договорів тощо.

Акцепт, безумовна згода на оплату або гарантування оплати документів.

Акцесія, 1) нагромадження власності, передусім у формі нерухомості; 2) приєднання до договору, угоди.

Алексєнко, Михайло Мартинович (1848–1917), юрист і економіст, ректор Харківського університету (1890–1899), Україна.

Алексі, Роберт (1945), юрист, філософ права, представник дискурсивної філософії права, Німеччина.

Алібі, перебування обвинуваченого (підозрюваного) в момент вчинення злочину в іншому місці; є доказом його фізичної непричетності до злочину.

Аліментарність у праві, принцип права соціального захисту, соціальне забезпечення непрацездатних членів суспільства.

Аліменти, матеріальне забезпечення, що його у встановлених законом випадках одна особа зобов'язана надавати іншій, непрацездатній особі, яка потребує матеріальної допомоги.

Алонж, додатковий аркуш паперу, приєднаний до векселя для вчинення відповідного напису.

Альтернат, сукупність норм, правил, що регламентують порядок підписання міжнародних угод, контрактів (черговість зазначення сторін договору, місце розташування підписів, печаток тощо).

Альтузій, Йоганн (1557–1638), юрист, теоретик права, Швейцарія – Німеччина.

Амністія, спеціальний вид звільнення від відбування покарання певної категорії осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальної справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законодавчої сили, що здійснюється судом на підставі закону про амністію, прийнятого ВР України.

Амстердамський договір 1997, запровадження реформи структур та інститутів ЄС із метою зміцнення позицій Європарламенту та Єврокомісії, удосконалення правил прийняття рішень.

Аналітична юриспруденція, Див. *Юриспруденція аналітична*.

Аналогія закону, один із способів подолання прогалин у законодавстві, який полягає у застосуванні компетентним органом державної влади (як

правило, судом) правової норми або норм, що регулюють подібні відносини.

Аналогія права, застосування щодо суспільних відносин, не регламентованих у правовому порядку безпосередньо, загальних принципів національної чи міжнародної систем права, які визначаються «ratio legis».

Ангарія, в міжнародному праві захоплення воюючою державою у своїх портах торгових суден нейтральних країн для використання у військових цілях.

Анексія, насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави або будь-якого простору, що перебуває під контролем чи у спільному користуванні міжнародного співтовариства.

АНЗЮК (англ. ANZUK, Australia, New Zealand, United Kingdom), п'ятистороння угода про оборону між Великою Британією, Австралією, Новою Зеландією, Малайзією та Сінгапуром, укладена у вигляді спільного комюніке, прийнятого міністрами оборони на нараді в Лондоні 15–16.04.1971.

АНЗЮС (англ. ANZUS; за першими літерами англ. назв держав-учасниць: Australia, New Zealand, United States), тихоокеанський пакт безпеки, підписаний 1.09.1951 у Сан-Франциско і набув чинності 29.08.1952. Його членами стали Австралія, Нова Зеландія, Сполучені Штати Америки.

Аннан, Кофі Атта (1938), дипломат, генеральний секретар ООН (1997–2006), Гана.

Антарктичний договір, міжнародна угода 1959 (вступила в силу 1961), метою якої є забезпечення наукових досліджень і збереження миру на території Антарктики.

Антидемпінгове законодавство, система нормативно-правових актів, прийнятих з метою припинення імпорту товарів за заниженими цінами через запровадження антидемпінгового мита.

Антидемпінгове мито, додаткове ввізне мито, яким обкладаються товари, що експортуються за демпінговими цінами, і завданням якого є захист від імпорту товарів за заниженими цінами та підтримка національних виробників.

Антидискримінаційне законодавство, сукупність законів спрямованих на протидію обмеженню прав за статевою, расовою, гендерною, національною чи конфесійною ознакою.

Антиконституційна діяльність, діяння, що спрямовані на порушення конституційного ладу та правопорядку, загальних засад і норм конституції.

Антимонопольне законодавство, специфічна галузь законодавства, яка регулює суспільні відносини в процесі обмеження монопольної діяльності та запобігання їй.

Антимонопольний комітет України, центральний орган виконавчої влади.

Антонович, Афіноген Якович (1848–1917), правознавець, економіст, доктор політичної економії та статистики, Україна – Росія.

Антропологічна школа кримінального права, ломброзіанство, науковий напрям, який виник на поч. 1870-х в Італії.

Антропологія права, юридична антропологія, підрозділ соціальної антропології, який спеціалізується на крос-культурному вивченні соціальної впорядкованості, досліджує процеси юридизації людського існування, притаманні кожному історичному типу.

Анулювання міжнародного договору, однобічне припинення дії міжнародного договору.

Аншлюс, об'єднання чи політичний союз держав; приєднання Австрії до Німеччини в 1938.

Апарат державний, центральна частина механізму держави, юридично оформлена система всіх державних органів, які здійснюють управління суспільством, виконують завдання та функції держави.

Апеляційні суди, судові інстанції, що переглядають за апеляціями учасників процесу рішення нижчих судів, які ще не набули законної сили.

Апеляція, оскарження ухвали, постанови нижчої інстанції (звичайно судової) перед вищою.

Апостиль (франц. apostille), спеціальний штамп для підтвердження підписів і печаток на офіційних документах.

Апостольська конституція, найвищий за юридичною силою законодавчий акт Ватикану, що видається Папою Римським і містить загальні норми сталого характеру дії для всієї Римо-католицької Церкви або її частини.

Апроксимація, у міжнародному праві – процес скасування небажаних або непотрібних відмінностей у національному законодавстві у контексті спільного ринку.

Арабський валютний фонд, регіональна фінансова організація, створена в цілях координації економічної і валютної політики арабських країн (1976).

Арбітр, 1) особа, яку або призначають відповідні органи, або обирають самі сторони за добровільною згодою з метою розв'язання спорів, конфліктів, суперечок; 2) спортивний суддя.

Арбітраж, 1) засіб розв'язання спорів, при якому сторони звертаються не до суду, а до окремих осіб – арбітрів (третейських суддів); 2) спеціальний орган для розв'язання майнових і пов'язаних з ними немайнових спорів.

Арбітраж міжнародний, третейський суд для розгляду міжнародних спорів, сторонами яких виступають держави та міжнародні організації.

Арбітражна комісія, Див. *Міжнародний комерційний арбітраж*.

Арбітражний суд, державні судові органи загальної юрисдикції.

Арешт, вид юридичного стягнення, яке стосується декількох галузей права.

Архівне законодавство, галузь законодавства, що регулює правовідносини у сфері обліку, збереження, охорони і використання архівних документів, формування Національного архівного фонду.

Архівне право, галузь права, що регулює відносини в сфері архівної справи.

Асамблея, 1) загальні збори членів певного державного або міжнародного закладу, колективу; 2) керівний орган окремих міжнародних організацій; 3) у Росії за Петра I бал, розважальні або ділові збори; 4) державний орган у деяких країнах.

Асиметрія в міжнародних відносинах, відносини між суб'єктами різної величини, коли одна сторона значно переважає за основними параметрами іншу, або, маючи таку перевагу в одних показниках, значно поступається в інших.

Асоціації виробників товарів міжнародні, організаційні форми реалізації міжурядових товарних угод, розроблених та існуючих під егідою Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД).

Асоціації органів місцевого самоврядування, добровільні неприбуткові об'єднання, створені органами місцевого самоврядування з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (Association of South-East Asian Nations), АСЕАН ASEAN, політична та економічна міжнародна організація, до якої входять 10 країн, розташованих в Південно-Східній Азії.

Асоціація Карибських держав (англ. Association of Caribbean States), АКД (ACS), субрегіональне об'єднання 25 суверенних держав Латинської Америки і Карибського басейну.

Асоціація міжнародного права, міжнародна неурядова організація, створена з метою сприяння прогресивному розвитку міжнародного права, уніфікації права, зміцненню міжнародного взаєморозуміння і доброї волі, створена 1873.

Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (англ. South Asian Association for Regional Cooperation), АРСПА (SAARC), організація політичного та економічного співробітництва восьми країн в Південній Азії.

Асоційоване членство, неповне (часткове) членство держави, громадських організацій, особи чи соціальної групи в якомусь об'єднанні.

Ассер, Тобіас Міхель Карел (1838–1913), правознавець, державний діяч, доктор права, лауреат Нобелівської премії, Нідерланди.

АТА книжка, міжнародний супровідний документ, який використовується для тимчасового ввезення деяких товарів.

Аташе (франц. attache), молодша дипломатична посада.

Атестат, 1) офіційний документ, що видається державними органами й засвідчує який-небудь факт юридичний, здебільшого про закінчення загальноосвітнього середнього навчального закладу; 2) посвідчення, що видається військовослужбовцеві при переводі або відрядженні про різні види його забезпечення (грошове, продовольче тощо); 3) посвідчення членові сім'ї військовослужбовця, який перебуває в діючій армії, на одержання щомісячного забезпечення.

Аторней, офіційна особа, яка, перебуваючи на державній службі, представляє певні юридичні інтереси (або захищає їх) згідно зі своїми функціональними обов'язками.

Атрибуція, визначення достовірності, автентичності художнього твору, його автора, місця та часу створення на підставі аналізу стилістичних і технологічних особливостей.

Аудиторська палата України (АПУ), юридична особа, яка не має на меті отримання прибутку і здійснює повноваження, передбачені Законом України «Про аудиторську діяльність».

Аудієнція дипломатична, прийом главою держави чи уряду або міністром закордонних справ країни перебування іноземного дипломатичного представника на його прохання.

Аудіо- і відеопіратство, незаконне володіння оригіналами чи копіями творів літератури, мистецтва і науки, їх відтворення та розповсюдження за допомогою аудіо- відеозасобів без відома й дозволу авторів-власників з метою отримання прибутку.

Афера, ризикована, сумнівна і/чи непристойна справа, здійснена з метою особистої наживи.

Афідевіт, письмове показання або заява, що дається під присягою і посвідчується нотаріусом.

Африканська хартія прав людини і народів 1981, міжнародна регіональна конвенція, що стала основою для кодифікації прав людини і народів на африканському континенті.

Африканський банк розвитку (англ. African Development Bank), АфБР (ADB), регіональний кредитно-фінансовий інститут країн африканського континенту, мета якого полягає у сприянні економічному розвитку і соціальному прогресу країн-членів.

Африканський Союз (англ. African Union, франц. Union Africaine) АС (AU, UA), міжнародна організація, інтеграційне утворення що складається з 54 африканських країн, спадкоємниця Африканської Економічної Спільноти і Організації Африканської Єдності.

Бабій, Борис Мусійович (1914–1993), науковець, дослідник історії держави та права, доктор юридичних наук, академік АН УРСР, Директор Інституту держави і права (1974–1978), Україна.

Балудянський (Балуг'янський), Михайло Андрійович (1769–1847), правознавець, державний діяч, доктор права, Україна–Австрія–Росія.

Бандитизм, організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

Банк міжнародних розрахунків (англ. Bank for International Settlements) БМР (BIS), спеціалізований міждержавний фінансовий інститут, який об'єднує на акціонерній основі частину фінансових ресурсів центральних банків 30 країн.

Банківське законодавство, галузь законодавства, що регулює порядок організації та діяльності банків, їхні взаємовідносини з клієнтами, а також порядок здійснення ними банків, операцій.

Банкрутство (від франц. *banqueroute*, італ. *bancarotta*, від *banca* рфtta – розбитий банк), неспроможність юридичної особи (суб'єкта підприємницької діяльності) задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом.

Бар, Карл Людвіг фон (1836–1913), правознавець, криміналіст, професор кримінального права, Німеччина.

Баристер (англ. *barrister*), у Великій Британії адвокат вищого рангу, який має право виступати у всіх судах, включаючи найвищі.

Батлер, Вільям Еліотт (1939), юрист, правознавець, фахівець з правових систем пострадянських країн та Монголії, професор порівняльного правознавства, Велика Британія – США.

Батьки об'єднаної Європи, політичні діячі – Жан Моне, Робер Шуман, Конрад Аденауер, Альчіде де Гаспері, які стояли біля витоків сучасної європейської інтеграції.

Батьки-засновники США, політичні діячі, які відіграли ключову роль в американській революції, проголошенні незалежності США, створенні конституції та деяких інших ключових подіях періоду становлення нової держави.

Баулін, Юрій Васильович (1953), правознавець та державний діяч, Голова КСУ (2014–2017), Україна.

Безвізовий в'їзд, режим взаємин між країнами, при якому громадянам цих держав не потрібна отримання візи для в'їзду на їх територію.

Безгромадянство, правовий стан особи, яка не має громадянства жодної держави.

Без'ядерна зона, вільна від ядерної зброї територія, де на основі міжнародного договору між заінтересованими державами забороняється її випробування, виробництво і розміщення в будь-якій формі.

Без'ядерний статус, статус держави, яка добровільно бере на себе зобов'язання не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Беккарія, Чезаре Бонесана (1738–1794), юрист, правознавець, публіцист, громадський діяч, Італія.

Белфастська угода 1998, договір про політичне врегулювання конфлікту в Північній Ірландії, що передбачала створення автономних органів влади.

Бентам, Джеремі (1748–1832), філософ і правознавець, ідеолог лібералізму, засновник філософської течії утилітаризму, Велика Британія.

Бертильйон, Альфорс (1853–1914), юрист, криміналіст, винахідник способу ідентифікації злочинців за антропометричними даними, Франція.

Біго-де-Преамене, Фелікс Жульєн Жан (1747–1825), правознавець, державний діяч, один з розробників Кодексу Наполеона, Франція.

Біженці, особи, які стали жертвою переслідувань за певними ознаками (раси, віросповідання, національності та ін.).

Білл, 1) законопроект, що вноситься на розгляд законодавчого органу Великобританії, США та ряду інших англomовних країн; 2) історична назва деяких офіц. документів (позовні скарги до суду, петиції до парламенту чи на ім'я короля, законопроекти, акти про зняття з посади за певні порушення та ін.), а також назва окремих конституційних актів.

Білл про права 1689, конституційний акт, що обмежував владу короля та закріпив основні громадянські свободи, прийнятий англійським парламентом 16.12.1689.

Білл про права 1789, перші десять поправок до конституції США, ратифіковані Конгресом країни і законодавчими зборами штатів у 1789–1791.

Біловезька угода 1991, документ, підписаний 7–8.12.1991 Президентом України Леонідом Кравчуком, Президентом Росії Борисом Єльциним та Головою Верховної Ради Республіки Білорусь Станіславом Шушкевичем у Біловезькій Пущі під Брестом (Білорусь), яким оголошено ліквідацію СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Бісмарк, Отто Едуард Леопольд фон Шенхаузен (1815–1898), державний діяч, дипломат, перший рейхсканцлер Німецької імперії, автор перших соціальних законів, Німеччина.

Благодійна діяльність, добровільна безкорислива діяльність фізичних та юридичних осіб у наданні матеріальної, фінансової, організаційної та іншої допомоги людям, які потребують соціальної уваги та захисту.

Блекстон, Вільям (1723–1780), політик, юрист, історик права, Велика Британія.

Блюнчлі, Йоган Каспар (1808–1881), політик, правознавець, доктор права, Швейцарія – Німеччина.

Боббіо, Норберто (1909–2004), правознавець, філософ, громадський діяч, засновник італійської школи правового позитивізму, Італія.

Богдановський, Олександр Михайлович (1832–1902), правознавець, спеціаліст з кримінального права та ювенальної юстиції, громадський діяч, Україна – Росія.

Боден, Жан (1530–1596), юрист та філософ, автор теорії державного суверенітету, Франція.

Бойко, Віталій Федорович (1937), політик, Міністр юстиції (1990–1992), юрист, дипломат, Голова Верховного Суду України (1994–2002), Україна.

Бокаріус, Микола Миколайович (1899–1966), судовий медик та криміналіст, Україна.

Бокаріус, Микола Сергійович (1869–1931), судовий медик та криміналіст, доктор медичних наук з 1902, один із основоположників радянської судової медицини та криміналістики, Україна.

Борисенок, Степан Гнатович (1891–1937), правознавець, історик права, Україна.

Борисов, В'ячеслав Іванович (1943), правознавець, доктор юридичних наук, спеціаліст в галузі кримінального права, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, академік НАПрНУ, Україна.

Боровиковський, Олександр Левкович (Львович) (1844–1905), юрист, правознавець, Україна – Росія.

Браконьєрство, добування об'єктів тваринного світу з порушенням установлених для цього правил.

Будапештський меморандум, Див. *Меморандум про гарантії безпеки України 1994*.

Булігін, Євгеній Вікторович (1931), правознавець, філософ права, провідний фахівець у сфері аналітичної філософії права, Україна–Австрія–Аргентина.

Булла, особливий вид документу, що видається папою Римським і містить звернення, постанову чи розпорядження.

Бунге, Микола Християнович (1823–1895), економіст, фінансист, правознавець, державний діяч, доктор політичних наук, академік РАН, ректор Київського університету Святого Володимира, Україна – Росія.

Бургомістр, голова міської або місцевої адміністрації та виконавчої влади в німецькомовних країнах.

Буржуа, Леон Віктор Огюст (1851–1925), державний діяч, правознавець та юрист, прем'єр-міністр Франції (1895–1896), лауреат Нобелівської премії миру (1920), Франція.

Бустаманте, Антоніо (1865–1951), правознавець, фахівець з міжнародного права (Куба).

Бутенко, Георгій Андрійович (1938–1994), юрист, Голова Верховного Суду України (1993–1994), Україна.

Бутрос-Галі, Бутрос (1922–2016), політичний діяч, дипломат, генеральний секретар ООН (1992–1996), Єгипет.

Бюджет державний, форма утворення і використання централізованого фонду коштів для забезпечення виконання функцій держави і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Бюджет місцевий, сукупність економічних відносин, які сприяють територіальному перерозподілу національного доходу країни та забезпечують створення фінансової бази місцевих рад.

Бюро, державна або громадська установа чи колегіальний орган організації.

Бюрократія, система управління, що здійснюється за допомогою відокремленого від суспільства апарату влади, наділеного специфічними функціями і повноваженнями.

Бюджетне право, система правових норм, що регулюють майнові та пов'язані з ними немайнові суспільні відносини, які складаються в процесі бюджетної діяльності держави та територіальних громад.

Вайшвіла, Альфонсас (1942) філософ, історик і теоретик права, Литва.

Вакансія, незайнята посада, вільне робоче місце на підприємстві, в установі, організації.

Вальдхайм, Курт Йозеф (1918–2007), політик і дипломат, генеральний секретар ООН (1972–1981), президент Австрії (1986–1992), Австрія.

Валюта, 1) грошова одиниця, яка є основою грошової системи держави; 2) тип грошової системи держави (В. золота, В. срібна, В. паперова); 3) грошові знаки зарубіжних країн (банкноти, білети державної скарбниці, монети), кредитні документи (векселі, чеки та ін.), які використовуються у міжнародних розрахунках.

Вандалізм, немотивоване, безглузде руйнування культурних і матеріальних цінностей.

Варант (англ. warrant – гарантія, посвідчення, повноваження, від старофранц. warrant – порука), заставне свідоцтво, володілець якого окремо від складського свідоцтва лише має право застави на товар на суму відповідно до суми кредиту та процентів за користування ним, одна з двох частин подвійного складського свідоцтва, яке підтверджує прийняття товару на зберігання товарним складом.

Васалітет, система відносин особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів) за доби Середньовіччя.

Василенко, Микола Прокопович (1866–1935), правознавець та історик, з липня 1921 до лютого 1922 – президент ВУАН, Україна.

Вассенаарська домовленість 1996, угода укладена в м. Вассенаарі (Нідерланди) 33 країнами, з метою координації зусиль учасників угоди з контролю за експортом звичайних озброєнь і високих технологій (товарів і технологій «подвійного застосування») в країни з нестабільними політичними режимами і в регіони, де продовжуються конфлікти (Ірак, Лівія, Північна Корея, країни Південної Азії).

Васьковський, Євген Володимирович (1866–1942), правознавець, доктор цивільного права, Україна – Польща – Литва – Росія.

Ваучер (англ. – voucher розписка від лат. vocare – кликати, закликати, викликати), державний цінний документ; тимчасовий документ для здійснення певних грошових операцій.

Вашингтонський договір 1949, Північноатлантичний договір, багатостороння угода, що засновувала НАТО, підписана 04.04.1949 у Вашингтоні представниками 12 країн: Бельгією, Великою Британією, Данією, Ісландією, Італією, Канадою, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Португалією, США та Францією.

Вбивство, умисне або необережне позбавлення життя іншої людини, або кількох людей.

Вексель (нім. Wechsel – вексель, зміна, обмін), вид цінних паперів, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця (боржника) спла-

тити у відповідний строк зазначену в цьому документі суму власнику векселедержателю, кредитору.

Велика сімка / вісімка (G7/8), неформальне міжнародне об'єднання, яке включає глав держав та урядів найбільш розвинутих держав світу.

Велика хартія вольностей 1215, документ англійського феодалного права, який поклав початок світовому і європейському конституційному процесові.

Вендета (італ. vendetta – помста), звичай кровної помсти.

Венеціанська комісія, Див. *Європейська комісія за демократію через право*.

Вердикт, рішення колегії присяжних засідателів, переважно щодо вини підсудного у скоєнні злочину.

Вернадський, Георгій Володимирович (1887–1973) історик, правознавець, фахівець у галузі історії та теорії держави і права, Росія–Україна–США.

Версальський мирний договір 1783, угода, яка знаменувала перемогу США у війні за незалежність.

Версальський мирний договір 1919, міжнародна угода, яка завершила Першу світову війну.

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, система міжнародних угод, визначена та ініційована державами-переможницями у Першій світовій війні.

Верховенство закону, визначальна роль закону в правовій системі держави.

Верховенство права, панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, однопалатний парламент Автономної Республіки Крим.

Верховна Рада України, єдиний орган законодавчої влади в Україні.

Верховний комісар, посадова особа у низці міжнародних організацій, зокрема – Верховний комісар ООН з прав людини.

Вестфальська система міжнародних відносин, система міжнародних відносин, яка склалася після завершення Тридцятилітньої війни (1618–1648).

Вестфальський мир 1648, перша європейська хартія, у якій зроблено спробу встановити певну єдність держав Європи на засадах взаємного визнання території суверенітету кожної з них.

Вето, передбачений конституціями ряду країн акт, який зупиняє або не допускає вступ в силу законів та інших нормативно-правових актів.

Вибори, форма безпосередньої демократії, народного волевиявлення.

Виборці, громадяни, включені до списку осіб, які мають право брати участь у виборах.

Виборча система, порядок організації і проведення виборів.

Виборче право, Система правових норм, пов'язана з формуванням органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування.

Видача злочинців, екстрадиція, видача особи, яка вчинила злочин, однією державою (яку запитують), на території якої ця особа перебуває, іншій державі (яка запитує), на території якої було вчинено злочин або громадянином якої вона є.

Визнання міжнародно-правове, акт, за допомогою якого держава, група держав чи міжнародна організація констатують наявність фактів, що є основою для правовідносин.

Виїзд з України і в'їзд в Україну, конституційне право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання.

Виключна (морська) економічна зона, прилеглі до територіальних вод прибережної держави території моря і континентального шельфу, максимальною шириною до 200 морських миль від найближчої точки берегової лінії, в межах яких держава має виключні права на розвідку, добування і керівництво всіма природними ресурсами даного регіону, створення і використання штучних островів, безпечних для довкілля установок і споруд, а також проведення наукових досліджень і зобов'язана охороняти і підтримувати екологічний баланс і порядок у цій зоні.

Виконавче провадження, встановлення цивільно-процесуальним законодавством порядку примусового виконання рішень, ухвал, постанов суду та інших юрисдикційних органів.

Викрадення людини, суспільно небезпечне діяння, відповідальність за яке передбачена в КК України.

Вимагання, вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна

або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Вина, ставлення суб'єкта правовідносин до своїх протиправних дій та їх наслідків.

Випадок у праві, казус, випадкова подія, якою завдано певної шкоди.

Виправні роботи, вид юридичного стягнення, яке стосується декількох галузей права.

Вира, грошовий штраф за вбивство вільної людини у Київській Русі.

Вирок, рішення суду першої чи апеляційної інстанції про винність або невинність підсудного у скоєнні злочину і застосування або незастосування до нього покарання.

Виселення, примусове припинення права користування певним житловим приміщенням, яке допускається тільки на підставах, установлених законом.

Вислання, вид кримінального покарання, який широко застосовувався в СРСР; видалення засудженого з місця його проживання із заборорою мешкати в певних місцевостях.

Вислуга, вислуга років, тривалість стажу роботи на державній службі в органах державної влади (чи в їх апаратах), інших органах, на яких поширюється дія Закону України «Про державну службу», що дає право на певні переваги та пільги.

Вихідні дні, вільні від роботи дні, які надаються трудящим щотижня для відпочинку.

Виховання правове, система формування правової свідомості і правової культури населення, що забезпечується цілеспрямованою та систематичною діяльністю держави й суб'єктів громадянського суспільства.

Вишеградська група, Вишеградська четвірка, угруповання чотирьох центральноєвропейських країн: Польщі, Чехії, Угорщини і Словаччини.

Вишинський, Андрій Януарович (1883–1954), радянський юрист і дипломат, академік АН СРСР, головний державний обвинувач на сталінських «показових судових процесах» 1930-х, Україна – Росія.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України, постійно діючий орган у системі судоустрою України, відповідальний за формування суддівського корпусу, переведення суддів, забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня.

Вища рада правосуддя, колегіальний, конституційний орган державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні для забезпечення незалежності судової влади.

Вища рада юстиції, Див. *Вища рада правосуддя*.

Віденська система міжнародних відносин, система міжнародних відносин, яка панувала в Європі після наполеонівських війн до Першої світової війни.

Віденський документ, документ із заходів зміцнення довіри і безпеки в Європі, міжнародна угода країн ОБСЄ.

Відкрите місто, місто, оголошене неукріпленим і беззахисним на випадок війни і виключене з театру військових дій з метою запобігання загибелі мирних мешканців та розташованих в його межах цивільних об'єктів (зокрема, культурно-історичних цінностей).

Відкрите небо», міжнародний договір, який регулює порядок здійснення спостережних польотів над територіями країн, що є його учасницями.

Відкритий лист, 1) форма політичної заяви; 2) документ, що видається міністерством закордонних справ.

Відкритий повітряний простір, міжнародний простір, що перебуває за межами дії державного суверенітету над відкритому морем і Антарктикою.

Відновлення прав, у цивільному праві – повернення сторін, які уклали угоду, у попереднє правове становище.

Відновлення у громадянстві, Див. *Реінтеграція*.

Віднове правосуддя, підхід у судочинстві альтернативний кримінальному, що передбачає колективне визначення шляхів відшкодування збитків за наслідки правопорушення, за участю постраждалої та обвинуваченої сторін.

Відок, **Ежен Франсуа** (1775–1857), кримінолог, детектив, засновник сучасної французької кримінальної поліції, Франція.

Відповідальність адміністративна, вид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні до особи, яка вчинила адміністративний проступок, певного адміністративного стягнення.

Відповідальність деліктна, позадоговірна відповідальність за цивільним правом, пов'язана із заподіянням майнової і немайнової (моральної) шкоди внаслідок цивільного правопорушення (делікту).

Відповідальність кримінальна, вид юридичної відповідальності, застосування судом від імені держави до особи, що вчинила злочин, державного примусу у формі покарання.

Відповідальність матеріальна, вид юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку фізичної або юридичної особи відшкодувати завдану ними шкоду в розмірах і порядку, передбачених законом.

Відповідальність міжнародно-правова, обов'язок суб'єкта міжнародного права відшкодувати шкоду, заподіяну ним іншому суб'єктові цього права.

Відповідальність регресна, тип відповідальності що настає у випадку перекладання на відповідальну особу збитків, що виникають внаслідок виконання зобов'язання за неї або з її вини іншою особою.

Відповідальність цивільна, вид юридичної відповідальності, що полягає у настанні передбачених цивільно-правовими нормами негативних майнових наслідків для правопорушника.

Відповідальність юридична, 1) різновид соціальної відповідальності, що полягає в дотриманні суб'єктами суспільно-правових відносин норм законодавства; 2) застосування до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою.

Відпустка, встановлений законодавством період, що надається працівникам протягом року для відпочинку, відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, задоволення інших життєво важливих потреб та інтересів зі звільненням від виконання трудових обов'язків.

Відставка, одна з підстав звільнення з посади службової або посадової особи.

Відстрочка, відкладення на певний час передбачених законодавством правових зобов'язань.

Відчуження майна, у цивільному праві один із способів здійснення власником правомочності розпоряджатися належним йому майном шляхом передачі цього майна у власність іншої особи.

Відшкодування збитків, відновлення, залагодження, компенсація негативних майнових наслідків, завданих особі порушенням її прав..

Віза, у міжнародному спілкуванні – позначка в закордонному паспорті, що означає дозвіл на в'їзд і виїзд з країни; у внутрішніх справах – позначка відповідної посадової особи на листі, проекті документа тощо про згоду з його текстом.

Війни закони та звичаї, у міжнародному праві – правила ведення війни та ін. збройних конфліктів, які встановлені в міжнародних договорах (конвенціях), та направлені, зокрема, на усунення найбільш жорстоких

способів та методів ведення війни, на захист мирного населення в умовах воєнних дій, збереження цивільних об'єктів та об'єктів культурної та природної спадщини.

Військовий аташе, військовий експерт, посадова особа (офіцер, генерал), що є офіційним військово-дипломатичним представником армії своєї держави в країні перебування.

Військовий обов'язок, Конституційно-правовий обов'язок громадян захищати незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави.

Військові злочини, суспільно-небезпечні діяння, вчинені військовослужбовцями або військовозобов'язаними.

Військовополонені, особи, що належать до збройних сил воюючої сторони, добровольці, партизани, учасники Руху опору та інші комбатанти, а також деякі некомбатанти, які під час війни опинилися під владою супротивника.

Віктимність (від лат. *victima* – жертва), підвищена вірогідність за тих чи тих обставин стати жертвою правопорушення.

Віктимологія, вчення про жертву взагалі, а також жертву правопорушень.

Вільна економічна зона, частина території країни, виділена із загального митного кордону держави, яка має повну свободу в режимі господарських питань, з особливим режимом управління і пільговими умовами діяльності, податковими пільгами для місцевих підприємців та іноземних фірм.

Вільне місто, самоврядне територіально-політичне нейтралізоване та демілітаризоване утворення, якому на підставі міжнародного договору надано особливий міжнародно-правовий статус.

Віндикація, у цивільному праві праві – спосіб захисту права власності та інших речових прав, який полягає у примусовому поверненні речі, визначеної індивідуальними ознаками, яка збереглася в натурі, її власнику (титольному володільцю) з чужого незаконного володіння.

Вірчі грамоти, документ, який офіційно засвідчує статус дипломатичного представника як представника акредитуючої держави в державі акредитування.

Владимирський-Буданов, Михайло Флегонтович (1838–1916), історик права, доктор історії з 1874, член-кореспондент Петербурзької АН, Росія–Україна.

Власник, суб'єкт права власності.

Власність, належність засобів і продуктів виробництва фізичним або юридичним особам.

Внутрішні води, частина акваторії держави, або певної території: річки, озера, моря, розташовані на одному материку чи в межах країни, області тощо.

Внутрішні морські води, прибережні морські води, які становлять частину території держави, повністю підлеглу її суверенітету.

Внутрішній (відомчий) контроль, перевірка дотримання посадовими особами конституції, законів, підзаконних актів, а також професійної придатності посадових осіб, яку проводять органи державної влади.

Внутрішньо переміщені особи, Див. *Переміщені особи*.

Водне законодавство, галузь законодавства, яка регулює суспільні відносини в сфері охорони і раціонального використання водних ресурсів.

Водоохоронні зони, зони, що створюються з метою забезпечення сприятливого режиму функціонування водних об'єктів.

Воєнний стан, особливий стан, порядок управління, що запроваджується на всій території держави чи в окремих її місцевостях у разі оголошення війни, збройної агресії або загрози воєнного нападу.

Воєнні злочини, тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права під час ведення воєнних дій.

Владимиров, Леонід Євстахович (1844–1917), правознавець, доктор кримінального права, спеціаліст в галузі кримінального права і процесу, судоустрою та судової психології, Україна – Росія.

Володіння, можливість власника утримувати річ, яка на законних підставах йому належить.

Волевиявлення, процес втілення волі соціальних суб'єктів у соціальну дійсність.

Володимиров, Леонід Євстахович (1844–1917), вчений-правознавець, доктор кримінального права, Україна.

Володіння, фактичне утримування речей, що має юридичне значення, тобто захист від порушення.

Волонтерство, форма благодійної діяльності, що здійснюється окремими особами, групами осіб чи організаціями шляхом надання волонтерської допомоги (безоплатних робіт та послуг).

Всесвітній поштовий союз (англ. Universal Postal Union), ВПС (UPU), спеціалізована установа ООН.

Всесвітня ісламська ліга, міжнародна релігійна організація, що займається пропагандою ісламу.

Всесвітня метеорологічна організація (World Meteorological Organization), ВМО (WMO), спеціалізований міжурядовий заклад ООН в сфері метеорології.

Всесвітня митна організація (англ. World Customs Organization; франц. Organisation mondiale des douanes), ВМО (WCO; OMD), міжурядова міжнародна організація, чия робота сконцентрована у сфері розроблення міжнародних інструментів, конвенцій з питань класифікації товарів, митної вартості, правил походження товарів, митних зборів, безпеки ланцюгу постачання товарів, спрощення процедур міжнародної торгівлі, боротьби з правопорушеннями в митній сфері та незаконним переміщенням контрафактної продукції (захист прав інтелектуальної власності), а також боротьби з корупцією.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (англ. World Intellectual Property Organization), ВОІВ (WIPO), спеціалізоване агентство ООН, що було створене у 1967 з метою заохотити творчу діяльність та забезпечити захист інтелектуальної власності в усьому світі.

Всесвітня організація охорони здоров'я (англ. World Health Organization), ВООЗ (WHO), міжнародна спеціалізована організація в структурі ООН, що займається вирішенням міжнародних проблем і сфері охорони здоров'я.

Всесвітня продовольча програма (англ. United Nations World Food Programme), СПП (WFP), найбільша світова організація з надання гуманітарної допомоги, орган харчової допомоги в структурі ООН.

В'язниця, пенітенціарна установа і приміщення для відбування покарання шляхом ізоляції засудженого від суспільства.

Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права 1899, 1907, міжнародні конвенції про закони та звичаї війни, включені до комплексу норм міжнародного гуманітарного права.

Габермас, Юрген (1929), філософ і соціолог, представник франкфуртської школи, Німеччина.

Габеус корпус акт (лат. Habeas corpus act), законодавчий акт, прийнятий англійським парламентом 27.05.1679, одна з важливих складових неписаної конституції Великої Британії.

Габітоскопія, габітологія, розділ криміналістики, який вивчає закономірності зміни зовнішніх рис людини, методи і засоби збирання та дослідження інформації про них для пошуку та ідентифікації людей.

Галузь законодавства, сукупність нормативно-правових актів (передусім законів, кодексів), нормативних приписів, які об'єднані на підставі єдиного предмета правового регулювання і характеризуються єдністю їх змісту та форми.

Галузь права, порівняно автономна в системі права сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні сусп. відносини.

Гамбаров (Гамбарян), Юрій Степанович (1850–1926), правознавець, Вірменія, Росія.

Гамільтон, Александр (1755–1804), юрист, державний діяч, один з «батьків-засновників» США.

Гаммаршельд, Даг Ялмар Агне Карл (1905–1961), державний діяч, дипломат, юрист, економіст, генеральний секретар ООН, Лауреат Нобелівської премії миру (1961), Швеція.

Гарантії правові, встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права.

Гармонізація законодавства, процес цілеспрямованого зближення національної правової системи та її підсистем з правовою системою Європейського Союзу та вимогами міжнародно-правових норм і стандартів з метою досягнення несуперечностей.

Гарт, Герберт Лайонел Адольфус (1907–1992), філософ і теоретик права, представник аналітичної теорії права і юридичного позитивізму, Велика Британія.

Гаттенбергер, Костянтин Костянтинович (1844–1893), економіст, фінансист, правознавець, доктор політичної економії і статистики, Україна.

Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх (1770–1831), філософ, представник німецької класичної філософії, теоретик держави і права, Німеччина.

Геєр, Томас (1806–1891), юрист, автор реформи виборчої системи, Велика Британія.

Гельсінський процес, процес еволюції системи європейської безпеки, започаткований підготовкою і підписанням Заключного акту наради з безпеки та співробітництва.

Гельсінські угоди 1975, Див. *Заклучний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*.

Гендерна рівність, рівноправ'я чоловіків і жінок у різних сферах суспільної діяльності.

Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН), основний дорадчий, директивний, представницький орган в структурі ООН.

Генеральна прокуратура України, центральна установа в системі органів державної влади України, що здійснює обвинувальну, представницьку, контрольно-наглядову функції.

Генеральна угода про тарифи і торгівлю, Див. *Світова організація торгівлі*.

Генеральний консул, Див. *Консульські ранги*.

Генеральний секретар ООН, головна адміністративна посадова особа Організації Об'єднаних Націй.

Генеральний суд УНР, найвища судова установа в Українській народній республіці, утворений Центральною Радою 2.12.1917 і складався з цивільного, карного та адміністративного департаментів.

Генна дактилоскопія, Див. *Дактилоскопія генна*.

Геноцид, діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Герб, символічний знак, що відображає політичні та історичні ідеї, географічні особливості, господарську специфіку країни або частини її території, станову відзнаку особи и генеалогію роду.

Герб державний, офіційний символічний знак держави, що в графічних і кольорових зображеннях виражає її історичні, національні, соціальні та інші традиції й особливості.

Герой України, почесне звання; найвищий ступінь відзнаки в Україні.

Гессен, Володимир Матвійович (1868–1920), правознавець, політичний діяч, доктори державного права, Україна – Росія.

Гетто, 1) частини великих міст, відведені для поселення меншин, що дискримінувались за етнічними, расовими чи релігійними ознаками; 2) під час Другої світової війни – частина міста на окупованих нацистами територіях, призначена для ізоляції єврейського населення.

Гетьманські статті, державно-правові документи, що визначали суспільно-політичний устрій Української держави – Гетьманщини 17–18 ст. та її взаємовідносини з Російською державою.

Гідність, у праві – Див. *Чесць і гідність*.

Гімн державний, офіційна урочиста пісня або інший музичний твір, що в музично-поетичній формі виражає державницьку ідею, соціальний ідеал народу і є офіційним символом держави.

Глава держави, посадова особа або спеціальний державний орган, що здійснює верховне представництво держави у внутрішньополітичному житті країни та у відносинах з іншими державами.

Глава дипломатичного представництва, офіційно акредитований представник держави в країні перебування.

Глава уряду, посадова особа, яка очолює найвищий виконавчий орган держави.

Гласний, член міської думи, земських зборів (повітових та губернських) у царській Росії (в т. ч. в Україні).

Гоба, Шарль Альбер (1843–1914), юрист, лауреат Нобелівської премії миру (1902), Швейцарія.

Гоббс, Томас (1588–1679), філософ, соціолог, економіст і теоретик права, Велика Британія.

Говард, Джон (1726–1790), юрист, філантроп, започаткував соціологічний метод в юриспруденції, Велика Британія.

Гогель, Сергій Костянтинович (1860–1933), правознавець, юрист, Україна – Росія.

Годувальник, особа, на утриманні якої перебувають непрацездатні члени сім'ї.

Голмс, Олівер Венделл молодший (1841–1935), теоретик та філософ права, судовий діяч, голова Верховного суду США.

Голосування, 1) процедура колективного ухвалення рішення; 2) основна стадія виборчого процесу.

Гомруль, спосіб (принцип) організації місцевого життя без втручання держави.

Гоніння сліду, форма досудового розшуку злочинця за його слідами у давньоруському і литовсько-руському праві.

Гонорар, винагорода, що виплачується авторам за створення літературних, мистецьких, наукових та інших творів чи їх використання.

Горб-Ромашкевич, Феодосій Косьмич (1857–1907), правознавець і економіст, доктор фінансового права, Україна – Росія.

Гордон, Володимир Михайлович (1871–1926), правознавець, доктор цивільного права, академік ВУАН, Україна.

Гордон, Михайло Володимирович (1902–1968), правознавець, спеціаліст в галузях авторського, сімейного та спадкового права, Росія – Україна.

Господарське право, галузь права, норми якої регулюють відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності, пов'язаної із виготовленням та реалізацією продукції, виконанням робіт та наданням послуг.

Господарські суди, спеціалізовані судові органи в системі судів загальної юрисдикції, що здійснюють правосуддя в господарських відносинах.

Господарсько-процесуальне право, галузь права, що регулює регулюють порядок розгляду і вирішення судом господарських справ.

Грабар, Володимир Еммануїлович (1865–1956), правознавець, доктор юридичних наук, академік ВУАН, Україна.

Грабіж, грабунок, злочин проти приватної власності громадян, який полягає у відкритому викраденні їх індивідуального майна.

Грамота, 1) вміння читати й писати; 2) письмовий документ правового значення; 3) вид нагороди, заохочення.

Грант, вид субсидій, що надається організацією чи приватною особою іншій організації чи приватній особі для здійснення конкретних проектів у галузі науки, культури, освіти.

Графологія, вчення про почерк, дослідження його з метою визначення характеру, здібностей і нахилів людини; одна з галузей криміналістики.

Гредескул, Микола Андрійович (1865–1941), історик, теоретик права, політичний діяч, Україна–Росія.

Григоренко, Петро Григорович (1907–1987), військовослужбовець, правознавець, Україна.

Гриф, печатка, штампель із зразком підпису або будь-яким іншим рукописним текстом, напис на документі або виданні, що визначає особливий порядок користування ним.

Гриф секретності, реквізит матеріального носія секретної інформації, що засвідчує ступінь секретності даної інформації.

Гродський суд, становий суд, що діяв на українських землях за Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

Громада, Див. *Територіальна громада*.

Громадська організація, об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних прав і свобод, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

Громадська рада доброчесності, орган у системі судоустрою України, призначений для сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання.

Громадське самоврядування, передбачена законом самоорганізація громадян за місцем проживання, роботи, навчання або за іншими ознаками.

Громадський контроль, один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами.

Громадський порядок, урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, поважання честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі.

Громадські роботи, вид юридичного стягнення, яке стосується декількох галузей права.

Громадянин, фізична особа, правовий статус якої обумовлений її правовим зв'язком з певною державою.

Громадянство, постійний правовий зв'язок особи з державою, що виявляється у їхніх взаємних правах і обов'язках.

Громадянство України, правовий зв'язок особи з Україною, що виявляється у їх взаємних правах та обов'язках.

Громадянська війна, найбільш гостра форма розв'язання суспільних протиріч усередині країни.

Громадянська непокора, відмова населення або групи осіб від виконання рішень органів державної влади або місцевого самоврядування на знак протесту проти їх дій або рішень. Право народу на опір.

Громадянське суспільство, суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права.

Громадянські права і свободи, права і свободи, які визнають правовий статус громадянина з погляду можливостей його участі в усіх сферах життя держави і суспільства.

Гросс, Ганс Густав Адольф (1847–1915), юрист, основоположник криміналістики, фундатор кримінальної психології, засновник австрійської кримінологічної школи, Австрія.

Гроцій, Гуго де Гроот (1583–1645), філософ, державний діяч, правознавець, основоположник сучасного міжнародного права, Нідерланди.

Гроші, 1) особливий товар, що виражає вартість усіх інших і обмінюється на будь-який з них, виконуючи роль загального еквівалента; 2) законний платіжний засіб, обов'язковий до приймання за його номінальною вартістю.

Гроші електронні, умовна назва коштів, які використовуються їхніми власниками на основі електронної системи банківських послуг.

Грошова одиниця України, грошові знаки, що функціонували в Україні в різні часи, починаючи з часів Київської Русі.

Грошова система, форма організації грошового обігу країни, встановлена державою за допомогою правових норм.

ГУАМ, ГУУАМ, регіональне об'єднання чотирьох держав – України, Азербайджану, Грузії та Молдови.

Губернський суд, ланка судової системи УСРР 1923–1925.

Гуго, Густав (1764–1844), правознавець, засновник історичної школи права, Німеччина.

ГУЛАГ, пенітенціарна система СРСР періоду т. зв. культу особи Сталіна.

Гулак, Микола Іванович (1821–1899), правознавець, математик, історик, філософ, літературознавець, громадський і політичний діяч, педагог, публіцист, перекладач, Україна.

Гуляєв, Олексій Михайлович (1863–1923), правознавець, доктор римського права, академік ВУАН, Україна.

Гуманітарна допомога, Див. *Допомога гуманітарна*.

Гуманітарна інтервенція, воєнне втручання однієї держави або групи держав у внутрішні справи іншої держави з метою усунення масових грубих

порушень прав людини в цій країні, якщо вона не бажає чи неспроможна самостійно захистити права людини в межах власної території.

Гумбольдт, Вільгельм фон (1767–1835), правознавець, філософ, філолог, дипломат, державний діяч, член Берлінської АН, Німеччина.

Гумплович, Людвіг (1838–1909), соціолог, правознавець, економіст, юрист, представник соціал-дарвінівської теорії розвитку суспільства і держави, Польща – Австрія.

Гутерреш, Антоніу Мануел де Олівейра (1949), політик, прем'єр-міністр Португалії (1995–2002), Верховний комісар ООН у справах біженців (2005–2015), генеральний секретар ООН (з 2017), Португалія.

Гурвіч, Жорж (1894–1965), соціолог, філософ, правознавець, теоретик соціології права, Франція.

Давид, Рене (1906–1990), правознавець, фахівець в сфері порівняльного правознавства, Франція.

Дайсі, Альберт Венн (1835–1922), юрист, правознавець, теоретик конституційного права, розробник теорії верховенства права, Велика Британія.

Дактилоскопія, у криміналістиці – метод ідентифікації особи, що ґрунтується на вивченні папілярних візерунків пальців і долонь рук та механізмів взаємодії шкіряних покривів з різними предметами.

Дактилоскопія генна, ДНК дактилоскопія, у криміналістиці – метод ідентифікації особи, що ґрунтується на дослідженні структури молекули ДНК як носія спадкової інформації.

Данилевський, Всеволод Пійович (1852–1898), правознавець, доктор міжнародного права, Україна – Росія.

Данина, натуральні або грошові побори з переможених на користь переможців; форма податків з населення в епоху раннього феодалізму.

Дворкін, Рональд (1931–2013), юрист, політолог, філософ і теоретик права, творець концепції «права як цілісності/чесності», США – Велика Британія.

Дезертирство, військовий злочин, який посягає на порядок проходження військової служби.

Дезінформація, свідомо неправдиве повідомлення, інформація, що перекручується і поширюється з метою введення в оману громадськості, політичних контрагентів.

Дейтонські угоди 1995, мирні угоди, підписані між учасниками громадянської війни в Боснії та Герцеговині у листопаді 1995 в місті Дейтон, (США).

Декларація, політична заява від імені держави, уряду, партії чи іншої організації. Документ правового характеру, що подається в різні інстанції.

Декларація прав людини і громадянина 1789, програмний документ Великої французької революції який закріплював основоположні права громадян Франції.

Декларація про державний суверенітет України 1990, політичний і правовий акт проголошення державного суверенітету України, прийнята ВР УРСР 16.07.1990.

Декрет Граціана, Див. *Кодекс канонічного права*.

Декрет про землю 1917, перший закон про землю Радянської Росії.

Декрет про мир 1917, перший зовнішньополітичний акт Радянської Росії.

Декрет, політико-правовий акт, що має силу закону.

Декриміналізація, у кримінальному праві – процес і результат переведення злочинів у розряд незлочинних діянь.

Делегат, обраний або призначений уповноважений представник певного органу, організації, установи.

Делегація, група представників держави, органу державної влади або місцевого самоврядування, установи, партійної чи громадської організації тощо.

Делегування повноважень, тимчасова передача для виконання від одного суб'єкта управління (органу чи посадової особи) іншому суб'єкту функцій та повноважень із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання та збереження за ним дійового контролю за реалізацією делегованих повноважень.

Делікт, правопорушення, протиправна дія, проступок, злочин, вчинення дії, що суперечить закону і завдає шкоди суспільству, державі або особі.

Деліктна відповідальність, Див. *Відповідальність деліктна*.

Деліктоздатність, здатність особи нести юридичну відповідальність за шкоду, заподіяну їй протиправними діями, що виражається в здатності

суб'єкта самостійно усвідомлювати свій вчинок і його шкідливі результати, відповідати за свої протиправні дії і нести за них юридичну відповідальність.

Делімітація кордонів, визначення загального положення державного кордону між суміжними державами шляхом переговорів.

Делімітація космічного простору, договірне встановлення межі між космічним і повітряним просторами, які мають різний правовий режим.

Дель Понте, Карла (1947), юрист та дипломат, прокурор Міжнародного трибуналу ООН щодо колишньої Югославії і Міжнародного трибуналу ООН з Руанди, Швейцарія.

Демаркаційна лінія, лінія (інколи полоса), що позначає кордон навколо особливого району (визначення тимчасових геополітичних кордонів), або роз'єднує сторони, що воюють (часто є частиною угоди про перемир'я або припинення вогню).

Демаркація кордону, визначення і позначення лінії державного кордону на місцевості згідно з договорами про делімітацію кордонів і доданими до них картами та описами.

Демілітаризація, міжнародно-правовий режим певної території, який забороняє використання її у військових цілях у мирний час.

Демілітаризована зона, частина території держави, на якій за договором міжнародним ліквідовані військ, споруди та інші об'єкти, заборонено утримання збройних сил.

Демобілізація, звільнення із збройних сил військовослужбовців після закінчення нормативно визначеного терміну служби, військового контракту, локальної або широкомасштабної війни.

Демонополізація, комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на посилення конкуренції, зниження рівня монополізації ринків.

Демченко, Василь Григорович (1831–1914), правознавець та публіцист, доктор цивільного права, Україна.

Демченко, Григорій Васильович (1869–1958), правознавець, доктор права, професор, спеціаліст в галузі кримінального права, Україна.

Денатуралізація, позбавлення громадянства, дозвіл на вихід або позбавлення громадянства й звільнення від прав і обов'язків, що пов'язані з громадянством.

Деномінація, зміна номінальної вартості грошових знаків минулих випусків шляхом їх обміну на нові, більші грошові одиниці.

Денонсація, припинення дії міжнародного договору в односторонньому порядку.

Департамент, 1) структурний підрозділ центрального органу виконавчої влади; 2) у деяких державах назва установи, міністерства (державний департамент у США); 3) адміністративно-територіальна одиниця у деяких країнах (Франція).

Депеналізація, напрям кримінально-правової політики, що полягає у встановленні законодавцем у законі про кримінальну відповідальність підстав звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності або від покарання.

Депеша, 1) у давнину офіційні листи, які відправлялися екстрено з кур'єром; листування між королівськими дворами; 2) різноманітні термінові телеграмні повідомлення; 3) дипломатична кореспонденція між МЗС та його дипломатичними представниками.

Депозит, матеріальна цінність, яка вноситься на тимчасове зберігання й підлягає поверненню. Вклади юридичних і фізичних осіб в установах банків для зберігання та використання.

Депортація, примусове виселення з місця постійного проживання особи, групи осіб чи народу.

Депутат, особа, обрана виборцями до представницьких органів держави та місцевого самоврядування, іноді міжнародних представницьких органів.

Дерегуляція, дерегулювання, відміна чи зменшення рівня державного регулювання певної суспільної сфери.

Держава, сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної в межах даної території влади. Організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства.

Державна зрада, злочин проти основ національної безпеки, який вчиняється умисно на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці країни.

Державна мова, мова офіційного спілкування громадян певної країни; офіційна мова діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Державна прикордонна служба, правоохоронний орган спеціального призначення, на який покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону України.

Державна програма, документ, який визначає стратегію розв'язування проблем загальнодержавного значення.

Державна реєстрація, письмовий запис або фіксація іншим чином фактів, явищ, відомостей чи певних матеріальних об'єктів з метою їх державного обліку та контролю, засвідчення дійсності і надання їм законного статусу.

Державна служба статистики України, національний орган статистики України, центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує проведення в життя державної політики в галузі статистики, створення і належне функціонування загальнодержавної системи економіко-статистичної інформації.

Державна служба, професійна діяльність осіб, які займають посади в органах державної влади та їх апараті.

Державна таємниця, інформація у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці держави і яка спеціально охороняється державою.

Державна фіскальна служба України, центральний орган виконавчої влади в Україні, утворений 21.05.2014 шляхом реорганізації Міністерства доходів і зборів.

Державне бюро розслідувань, правоохоронний орган України, створення якого передбачено Кримінальним процесуальним кодексом України, з функціями досудового розслідування, яке перебере цей орган від прокуратури.

Державне обвинувачення, процесуальна діяльність прокурора в суді першої інстанції, що полягає у доведенні вини особи, яка притягається до кримінальної відповідальності.

Державне управління, здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного та культурного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод.

Державний борг, загальна заборгованість держави за всіма випущеними та непогашеними борговими зобов'язаннями.

Державний бюджет, Див. *Бюджет державний*.

Державний департамент США, міністерство закордонних справ США, очолюване Державним секретарем.

Державний контроль, діяльність державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам.

Державний лад, Див. *Державний устрій*.

Державний нагляд, вид державного контролю, що полягає у забезпеченні законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться у законах і підзаконних актах.

Державний орган, юридично оформлена, організаційно відособлена частина державного апарату.

Державний переворот, форма насильницької зміни існуючого політичного режиму.

Державний прапор, один з офіційних символів держави, який уособлює її суверенітет.

Державний протокол та церемоніал, сукупність вимог щодо забезпечення єдиного порядку проведення офіційних заходів за участю вищих посадових осіб.

Державний секретар, вища державна посада у низці країн Європи й Америки.

Державний службовець, особа, яка займає посаду в державному органі або його апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержує заробітну плату за рахунок державних коштів.

Державний суверенітет, Див. *Суверенітет державний*.

Державний устрій, територіальна організація державної влади, поділ її на певні складові частини з метою найкращого управління суспільством.

Державні нагороди України, вид відзначення громадян за видатні заслуги перед державою у різних сферах суспільної діяльності.

Державні премії України, одна з форм стимулювання державою розвитку науки і техніки, літератури, мистецтва та архітектури і широкого заохочення творчої праці вчених, інженерів, новаторів виробництва, діячів культури.

Державні свята, встановлені законом держави святкові дні у зв'язку з видатними історичними, релігійними і традиційними датами.

Державні символи, закріплені в законодавстві країни офіційні знаки чи звукові вираження, які в короткій формі передають одну або кілька ідей політичного чи історичного характеру та символізують суверенітет держави.

Державні соціальні стандарти, єдині на всій території держави вимоги до обсягу і якості надання визначеного виду гарантованих державою безкоштовних і загальнодоступних для населення товарів, послуг, а також розміру грошових виплат соціального призначення.

Державно-приватне партнерство, система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) діючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та користуванні (експлуатації) такими об'єктами.

Десегрегація, сукупність заходів, спрямована на відміну політики сегрегації.

Десницький, Семен Юхимович (1740–1784), правознавець, член РАН, Україна–Росія.

Деспотія, різновид абсолютної монархії. Країні вияви публічної чи приватної влади або жорстока поведінка.

Детектив, 1) агент таємної служби розшуку; 2) державний службовець, що здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у антикорупційних справах НАБУ; 3) жанр літератури та кіно.

Де-факто (лат. de facto «на ділі», «фактично»), латинський вираз, говорить про те, що відбувається насправді (будь це законно або незаконно), реальний стан справ.

Децентралізація, процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру.

Де-юре (лат. de jure – «по праву», «юридично»), латинський вираз, який використовується для позначення фактів чи обставин, офіційно засвідчених від повідними державними органами у встановленій законом юридичній формі.

Джебб, Гледвін Хуберт Майлс (1900–1996), дипломат, політичний діяч, перший виконувач обов'язків Генерального секретаря ООН (1945–1946), Велика Британія.

Джерело підвищеної небезпеки, будь-яка діяльність, здійснення якої створює підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин та інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості.

Джерело права, визнана в конкретному суспільстві офіційна форма (спосіб) зовнішнього виразу та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їхнє існування.

Джефферсон, Томас (1743–1826), юрист, філософ, дипломат, державний діяч, третій президент США (1801–1809).

Диверсія (лат. *diversio* – відхилення, відвернення), злочин проти основ національної безпеки країни, внаслідок якого спричиняється шкода державній безпеці, безпеці в економічній, екологічній чи воєнній сферах.

Дигести, або пандекти, звід систематизованих і тематично об'єднаних уривків з творів римських юристів, що мали силу закону, складова частина Кодифікації Юстиніана.

Диктатор, правитель, що одноосібно управляє державою і має необмежену владу.

Диктатура, нічим не обмежена політична, економічна та ідеологічна влада в державі або певному регіоні.

Дипломат, посадова особа, яка працює в галузі зовнішньополітичних зносин.

Дипломатична служба, професійна діяльність, спрямована на практичну реалізацію зовнішньої політики України, захист національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном.

Дипломатичне право, галузь міжнародного права, що представляє собою сукупність норм, що регламентують статус і функції державних органів зовнішніх зносин.

Дипломатичне представництво, державна установа особливого роду, завданням якої є підтримка і розвиток офіційних стосунків з країною перебування, захист прав та інтересів своєї держави, її громадян і юридичних осіб.

Дипломатичний корпус, сукупність глав іноземних дипломатичних представництв, акредитованих у країні перебування.

Дипломатичні відносини, основна форма підтримки офіційних відносин між державами відповідно до норм міжнародного права і практики міжнародного спілкування.

Дипломатія (франц. *diplomatie*), офіційна діяльність зі здійснення програм зовнішньої політики держави щодо захисту її прав та інтересів за кордоном.

Директива, загальна керівна вказівка, що дається вищим органом підлеглому.

Дискваліфікація, 1) позбавлення фізичної особи права займати керівні посади у випадках, передбачених законодавством; 2) у спорті – видалення спортсмена (або команди) за технічні порушення правил змагань з кваліфікаційного заліку чи із змагань взагалі.

Дискримінація, умисне обмеження або позбавлення прав певних юридичних та фізичних осіб.

Дискримінація позитивна, позитивні дії, дискримінація навпаки, принцип, надання переваг при висуненні на виборні посади, працевлаштуванні, просуванні по службі, отриманні освіти представникам груп, що традиційно дискримінуються за ознакою статі, раси, національної чи конфесійної приналежності.

Дисциплінарна відповідальність, вид юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій, передбачених законодавством про працю.

Дитячий фонд ООН (англ. *United Nations International Children's Emergency Fund*), ЮНІСЕФ (*UNICEF*), міжнародна організація, створена ООН з метою сприяння добробуту і захисту здоров'я дітей та юнацтва.

Дієздатність, здатність особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Діяння злочинне, акт суспільно небезпечної, протиправної поведінки (вчинку) особи (суб'єкта злочину) у формі дії чи бездіяльності.

Дністрянський, Станіслав Северинович (1870–1935), правознавець і громадський діяч, доктор права, дійсний член ВУАН, Україна.

Довідка, документ, виданий підприємством, установою, організацією. Службовий документ, у якому подано певні цифри або інші відомості.

Довірена особа, особа, яка представляє інтереси іншої фізичної чи юридичної особи.

Довіреність, письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами та визначає повноваження представника за Д.

Догана, вид дисциплінарного стягнення, який застосовується до працівника за порушення трудової дисципліни.

Договір, угода двох або більше сторін про встановлення, зміну чи припинення відповідних прав і обов'язків.

Договір міжнародний, регульована міжнародним правом угода, укладена державами і/або іншими суб'єктами міжнародного права.

Договір про Європейський Союз 1992, Див. *Маастрихтський договір 1992*.

Договір про космос 1967, договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, міжурядовий документ від 10.10.1967 про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968, ДНЯЗ, підписаний 01.07.1968 СРСР, США, Великою Британією й іншими державами в Москві, Вашингтоні і Лондоні. Учасниками договору є понад 170 держав. Україна приєдналася до нього у 1994.

Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990, міжнародний договір, укладений між Німецькою Демократичною Республікою і Федеративною Республікою Німеччина, а також Францією, США, Великою Британією і СРСР у Москві 12.09.1990.

Дозвіл на використання природних ресурсів, офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

Дозвільна система, особливий порядок виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, обліку і використання спеціально визначених предметів, матеріалів і речовин, а також відкриття та функціонування окремих підприємств, майстерень і лабораторій з метою охорони інтересів держави та безпеки громадян.

Документ електронний, документ, інформація в якому подана у формі електронних даних.

Документ, матеріальна форма відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили.

Документознавство, прикладна наука, що вивчає питання документування управлінської діяльності.

Домашній арешт, акт обмеження особистої свободи.

Донорство, добровільний акт волевиявлення людини, що полягає у даванні крові або її компонентів, живої тканини чи певних органів для дальшого безпосереднього використання їх для лікування, виготовлення відповідних лікарських препаратів або використання у наукових дослідженнях.

Донцов, Дмитро Іванович (1883–1973), юрист, публіцист, літературний критик, громадсько-політичний діяч, ідеолог інтегрального націоналізму, Україна – Канада.

Допит, передбачена законом слідча або судова дія.

Допомога гуманітарна, вид безвідплатної допомоги (сприяння); засоби для життя, безкоштовно поширювані серед населення районів, охоплених гуманітарною катастрофою або таких, що стоять на її грані.

Допомога соціальна, одна з основних форм підтримки суспільством осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством певної держави.

Допуск, спеціальний дозвіл, яким конкретній особі надається право працювати за місцем роботи з документами, що мають гриф секретності.

Дорожні знаки, умовні зображення певної форми, розміру і забарвлення, які встановлюються на автомобільних дорогах і вулицях населених пунктів для попередження водіїв і пішоходів про небезпечні ділянки, інформування про запроваджені обмеження в русі або інші особливості умов руху.

Дорожня карта, план просування і досягнення визначених цілей з чіткими етапами, тимчасовим графіком та критеріями в політичній, економічній та гуманітарній сферах, у галузі інституціонального будівництва.

Доручення, договір, згідно якого одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя.

Досьє, сукупність документів та інших інформаційних матеріалів, що стосуються певного питання, справи, особи, а також папка, в якій містяться ці матеріали.

Драгоманов, Михайло Петрович (1841–1895), публіцист, історик, літературознавець, громадський діяч, Україна.

Драконта закони, перша відома писана пам'ятка давньогрецького (афінського) права.

Дублікат, другий примірник документа, що має таку саму юридичну силу, як і оригінал.

Дуумвірат, система управління державою чи спільнотою двома рівноправними особами.

Духовна грамота, Див. *Заповіт*.

Дюверже, Моріс (1917–2014), правознавець, соціолог, політолог, доктор права, Франція.

Дюгі, Леон (Луї) (1859–1928), соціолог, політолог, теоретик права, Франція.

Ебаді, Ширін (1947), правозахисниця та правознавець, Нобелівська премія миру (2003), Іран.

Евакуація, процес виведення населення і життєво важливих ресурсів першої необхідності з території можливої загрози від катастрофи чи воєнного конфлікту.

Евтаназія, умисне позбавлення життя невиліковно хворої людини з метою припинення її страждань.

Егалітаризм (франц. *égalitarisme*, від *égalité* – рівність), теорія, що обстоює пріоритет рівності як принцип організації суспільства.

Едикт, у римському праві – публічна заява, припис, наказ магістрату, з яким він звертався до всього населення. Особливо важливий указ імператорів і королів у різних державах.

Ейхельман, Отто Отович (1854–1943), правознавець та громадсько-політичний діяч, Україна – Чехія.

Екзекватура, дозвіл держави перебування на виконання консульських функцій даною особою в даному консульському окрузі.

Екзекуція, за римським правом виконання вироку суду як щодо майна, так і щодо особи.

Екзильний уряд, уряд, що сформований і працює за межами держави, яку представляє, спираючись на певні юридичні документи як законну основу своєї діяльності.

Екологічне право, комплексна галузь права, що регулює суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Ексгумація, виймання трупа з місця поховання з певною метою.

Експедитор, 1) сторона договору транспортного експедирування, яка зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу; 2) фізична особа, яка безпосередньо виконує дії, що становлять зміст послуги транспортного експедирування, зокрема, організовує перевезення вантажу транспортом і за маршрутом, вибраним експедитором або клієнтом, забезпечує відправку і одержання вантажу тощо.

Експерт, компетентна особа, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий або практичний досвід, володіє спеціальними знаннями тощо.

Експертиза, вивчення, перевірка, аналітичне дослідження, кількісна чи якісна оцінка висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища, процесу, України предмета тощо, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності.

Експертиза судова, дослідження спеціалістом-експертом матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що знаходиться у провадженні органів дізнання, попереднього слідства або суду.

Експертиза судово-медична, дослідження, яке здійснюється судово-медичним експертом і передбачає вирішення медико-біологічних питань, що виникають у процесі слідства.

Експорт, вивезення товарів, послуг, технологій та ін. з митної території країни за кордон.

Експропріація, примусове безоплатне або оплачуване відчуження майна органами державної влади, як правило, незалежно від згоди власника.

Екстериторіальність, повна виключеність з під юрисдикції держави особи або організації, яка вважається такою, що не покинула території власної держави, національність якої має.

Екстрадиція, Див. *Видача злочинців*.

Електронний документообіг, використання документації на основі електронної системи.

Електронний уряд, інструмент, за допомогою якого організовується державне управління на основі електронних засобів обробки, передачі і поширення інформації, надання послуг державних органів усіх гілок влади всім категоріям громадян (пенсіонерам, робітникам, бізнесменам, державним службовцям тощо) електронними засобами, інформування тими самими засобами громадян про роботу державних органів.

Електронні гроші, Див. *Гроші електронні*.

Елітаризм (від фр. elite – найкраще, добірне, обране), соціально-філософська течія, яка об'єднує різні погляди на еліти (консервативні, ліберальні, демократичні, тоталітаристські тощо).

Еллінек, Георг (1851–1911), юрист, державознавець, теоретик держави і права, представник юридичного позитивізму, Німеччина.

Еллюль, Жак (1912–1994), філософ, політолог, соціолог, юрист, Франція.

Ембарго, 1) накладення державою заборони на ввіз з інших держав чи вивіз із держави золота, іноземної валюти, окремих товарів, зброї та ін.; 2) заборона державної влади заходу в свої порти іноземних кораблів або їх виходу; 3) часткове або повне припинення торгівлі з деякими країнами за рішенням ООН або іншої міждержавної організації в якості репресивної міри до певної держави за порушення Статуту ООН або інших негативних дій.

Емігрант, особа, яка виїхала або виїздить з держави свого громадянства чи країни свого постійного місця проживання з метою поселення на постійне місце проживання в іншій країні.

Еміграція, 1) вимушене або добровільне переміщення людей з країни постійного проживання в інші країни; 2) сукупність осіб, що переселилися з однієї країни до іншої.

Емір, титул правителя або князя в деяких мусульманських країнах.

Емісар, особа, яка направляється державною чи недержавною установою в іншу країну з дорученням, що має неофіційний чи напівофіційний, іноді конфіденційний і навіть таємний характер.

Енцикліка, у сучасному католицизмі послання папи римського до церковних ієрархів, а в деяких випадках – і до всіх віруючих католиків.

Ерліх, Євген (1862–1922), соціолог, правознавець, один з організаторів товариства з досліджень «живого права» в Чернівцях, Австрія – Україна.

Етикет дипломатичний, сукупність загальноприйнятих правил поведінки дипломатів.

Євратом, Див. *Європейська спільнота з атомної енергії*.

Євроатом, Див. *Європейське співтовариство з атомної енергії*.

Європейська енергетична хартія, міжнародний документ, розроблений за пропозицією, висловленою прем'єр-міністром Нідерландів Рууд Любберс на саміті ЄС у Дубліні у червні 1990 з метою створення загальноєвропейського підґрунтя для розвитку співробітництва між державами Євразії в енергетичному секторі.

Європейська комісія, орган ЄС, наділений повноваженнями ініціативи, реалізації, управління та контролю (стежить за виконанням Угод та забезпеченням інтересів Співтовариства).

Європейська комісія за демократію через право, Венеціанська комісія, дорадчий орган Ради Європи, заснована у 1990, відіграє провідну роль у гармонізації конституцій країн Європи до єдиних стандартів.

Європейська Конвенція з прав людини (ЄКПЛ), Див. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*.

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню 1987, міжнародний нормативно-правовий акт, спрямований на посилення захисту ув'язнених осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання, завдяки застосуванню позасудових засобів превентивного характеру, що передбачають здійснення відповідного інспектування місць позбавлення волі.

Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970, міжнародно-правовий документ, підписаний урядами держав – членів РЄ 28.05.1970 у м. Гаага (Нідерланди).

Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974, міжнародно-правовий документ, підписаний урядами держав – членів РЄ 25.01.1974 у м. Страсбург (Франція).

Європейська патентна організація, міжнародна патентна організація, яка регулює патентне право в Європі з метою охорони прав на винаходи, промислові зразки, товарні знаки і т. ін.

Європейська поліцейська служба (англ. European Police Office), ЄВРО-ПОЛ (Europol), утворена Радою ЄС 26.07.1995, основна діяльність якої спрямована на боротьбу з трансєвропейською злочинністю.

Європейська Рада, регулярні зустрічі глав держав або урядів країн-членів Європейського Союзу.

Європейська спільнота з атомної енергії (англ. European Atomic Energy Community), Євратом (Euratom), ЄСАС (EAEC), міжнародна організація, що сприяє розвитку атомної енергетики та її дослідженням, створенню спільного європейського ринку ядерного пального, контролю за ядерними виробництвами та розвитку атомних технологій у мирних цілях в рамках єдиних стандартів безпеки.

Європейська хартія місцевого самоврядування 1985, акт Ради Європи, який втілює у собі концентрований європейський досвід створення ефективної системи місцевого та регіонального управління як однієї з головних підвалин демократичного устрою держави.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин 1992, акт Ради Європи, спрямований на охорону історичних регіональних мов або мов меншин Європи, деякі з яких перебувають під загрозою відмирання.

Європейське агентство з координації досліджень, організація, що відповідає за спонсорські проекти в рамках Європейської програми дослідження та розвитку високих технологій, яка включає й неєвропейські країни.

Європейське космічне агентство (англ. European Space Agency), ЄКА (ESA), головний координуючий центр європейської космонавтики, створений у 1975 на основі утворених на початку 1960-х. Європейської організації космічних досліджень (ESRO) та Європейської організації з розробки ракетноносіїв (ELDO), які координували космічні дослідження у Західній Європі.

Європейський банк реконструкції та розвитку (англ. European Bank for Reconstruction and Development), ЄБРР (EBRD), міжурядова фінансова організація, покликана сприяти переходу європейських постсоціалістичних країн до відкритої, орієнтованої на регіон економіки, а також розвитку приватної і підприємницької ініціативи.

Європейський інвестиційний банк, фінансово-кредитна установа Європейського Союзу для фінансування розвитку відсталих європейських регіонів у формі довготермінових кредитів.

Європейський парламент, законодавчий орган Європейського Союзу, що на пряму обирається громадянами Європейського Союзу.

Європейський Союз, Євросоюз (англ. European Union), ЄС (EU), міждержавне політико-економічне інтеграційне об'єднання 28-ми

європейських країн на основі спільних людських і демократичних цінностей.

Європейський суд, інституція судової влади Європейського Союзу.

Європейський суд аудиторів (англ. European Court of Auditors), судовий орган ЄС, утворений 1995 на основі Суду аудиторів, який діяв з 1977, з метою перевірки фінансової діяльності установ ЄС.

Європейський суд з прав людини, інституція Ради Європи, створена для контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина закріплених в Європейській конвенції з прав людини.

Європейський цивільний процес, порядок розгляду цивільних справ у судовому провадженні Європейського Союзу.

Євростат (англ. European Statistical Office, Eurostat), статистична служба Європейського Союзу.

Євроюст, агентство Європейського Союзу, метою діяльності якого є координація діяльності правоохоронних органів країн ЄС при здійсненні розслідування та кримінального переслідування, що стосуються двох і більше держав-членів.

Євтихів, Олександр Федорович (1879 – після 1935), правознавець, юрист, доктор юридичних наук, брав активну участь у першій кодифікації українського радянського законодавства, Україна – Росія.

Єдиний державний реєстр нормативних актів, автоматизована система збирання, нагромадження та обробки актів законодавства України.

Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, автоматизована система збирання, нагромадження та обробки даних про підприємства та організації усіх форм власності, а також їх відокремлені підрозділи – філії, відділення, представництва тощо.

Єдиний економічний простір, 1) економічне об'єднання країн, що передбачає вільне переміщення товарів, послуг, робочої сили і капіталу; 2) проект економічної інтеграції трьох держав СНД – Росії, Казахстану, Білорусі.

Єдиний європейський акт, Див. *Установчі угоди ЄС*.

Єдиний ринок, форма економічної інтеграції, за якої не тільки ліквідуються тарифні та нетарифні обмеження, розробляється єдина торговельна політика щодо третіх країн, а й забезпечуються вільна торгівля послугами, вільне пересування в межах інтеграційного об'єднання

факторів виробництва – капіталу, робочої сили і технологій та закладаються основи для спільної політики розвитку галузей та секторів економіки.

Єдиний тариф, однаковий митний тариф, що застосовується до імпортованих товарів, незалежно від того, де саме вони перетинають кордон інтеграційного об'єднання.

Єринг (Єрінг), Рудольф фон (1818–1892), правознавець, представник соціологічної теорії розвитку держави та права, Німеччина.

Жалувані грамоти, документи давньоруських великих або удільних князів, згодом російських царів та імператорів про надання окремим особам, станам, іншим групам населення або установам нерухомого майна, економічних і політичних привілеїв.

Жандармерія, особливий вид державної поліції, організованої на військових засадах.

Женевський протокол 1925, міжнародний договір про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів.

Женевські конвенції, низка міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права.

Жеребкування, засіб розподілу благ, державних і громадських посад тощо шляхом витягування (кидання) жереба – умовного предмета, що виймається з числа інших однакових предметів для остаточного вирішення суперечок, встановлення певного права та ін.

Жерела до історії України-Руси, серія видань Археографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Важливе джерело з історії держави і права України 16–18 ст.

Житлове право, галузь права, яка регулює суспільні відносини щодо задоволення потреб громадян у житлі, його використанню, збереженню, експлуатації і ремонту.

Жорстке право (англ. hard law), особливий різновид норм права, що породжують чіткі, обов'язкові для виконання правові приписи.

Журі, група фахівців, що займаються присудженням премій нагород та інших відзнак на конкурсах, виставках, змаганнях та інших заходах; складова частина суду присяжних.

Загальна декларація прав людини 1948, перший міжнародно-правовий документ, що проголосив основні права та свободи людини.

Загальне цивільне уложення Австрії 1811, кодекс цивільного законодавства, що з 1.01.1812 діяв в Австрійській імперії, у т. ч. в Галичині та на Буковині.

Займанщина, земельна власність, набута правом першого зайняття вільної землі, була поширена серед козаків і селян у малозаселених місцевостях Слобідської та Лівобережної України і Запорізької Січі в 16–18 ст.

Заклучний акт Віденського конгресу 1815, міжнародний договір укладений 9.05.1815, закріпив систему міжнародних відносин після завершення наполеонівських воєн та перетворив Європу на спільноту легітимних монархій.

Заклучний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, Гельсінські угоди, Гельсінська декларація, міжнародний документ, в якому закріплено політичні та територіальні наслідки завершення Другої світової війни, а також гарантовано збереження прав і свобод людини.

Закон, нормативний акт вищої юридичної сили, який регулює найважливіші суспільні відносини.

Закони воєнного часу, правові акти, дія яких обмежена воєнним часом.

Закони і звичаї війни, Див. *Війни закони і звичаї*.

Закони Лікурга, неписані закони спартанського правителя Лікурга, який жив між 9 ст. і 1-ю пол. 7 ст. до н. е.

Закони Ману, давньоіндійський збірник настанов, який визначав поведінку індійців у приватному та громадському житті відповідно до існуючої у тогочасному суспільстві системи поглядів і релігійних догм брахманізму.

Закони про тимчасовий державний устрій України 1918, офіційний документ Української держави Скоропадського, що виконував роль тимчасової конституції, проголошений 29.04.1918.

Закони таліону, Див. *Таліону принцип*.

Закони Хаммурапі, кодекс законів вавилонського царя Хаммурапі (1792–1750 до н. е.); пам'ятка права.

Закони XII таблиць, звід законів Давнього Риму, пам'ятка римського права.

Законність, комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави, яка є критерієм правового життя суспільства і громадян.

Законодавство, система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини.

Законодавство у сфері архівної справи, Див. *Архівне законодавство*.

Законодавча процедура, один із видів юридичної процедури, офіційно встановлений чи узвичаєний порядок законодавчої діяльності, порядок вироблення законодавчих актів.

Законодавчий процес, нормативно-регламентована сукупність послідовно здійснюваних дій щодо розроблення, прийняття (зміни) законів та інших законодавчих актів і їх оприлюднення.

Законопроект, документ, що його суб'єкт права законодавчої ініціативи вносить на розгляд парламенту як законодавчого органу.

Закордонний паспорт, Див. *Паспорт закордонний*.

Залевк (сер. 7 ст. до н. е), законодавець Епізефірських Локрів в Нижній Італії, автор найдавніших писаних законів у греків.

Замковий суд, загальна назва кількох судових інституцій у Великому князівстві Литовському.

Заморська територія, територія, що не володіє повною політичною незалежністю або суверенітетом, подібно державі. Територія може бути залежна в різних ступенях і формах від інших адміністративно-територіальних одиниць і не бути частиною батьківщини або материка керуючої країни.

Запит, вид звернення органу державної влади, народних депутатів України, уповноважених посадових і службових осіб, громадян або їхніх об'єднань, відповідно до законодавчо встановленої процедури до органів державної влади, їх посадових осіб з вимогою дати у визначений строк необхідну інформацію.

Заповіт, особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті, зроблене у встановлених законом порядку і формі.

Заробітна плата, винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, що її за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу.

Заручник, особа, силою захоплена та утримувана іншою особою чи особами з метою примушення держави, міжнародної організації, юридичної або фізичної особи чи групи осіб вчинити яку-небудь дію або утриматися від вчинення якої-небудь дії, що є умовою звільнення заручника.

Заслання, один з видів основного або додаткового кримінального покарання, що використовувався до 20 ст. включно і полягав у видаленні засудженої особи з місця її постійного чи тимчасового проживання.

Застава (англ. Pledge), 1) спосіб забезпечення виконання зобов'язань, в силу якого кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника; 2) у кримінально-процесуальному праві – внесення на депозит органу попереднього розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами грошей.

Засуджений, особа, стосовно якої судом винесено обвинувальний вирок і якій призначено покарання.

Захаров, Євген Юхимович (1952), юрист, правозахисник, голова правління Української Гельсінської спілки з прав людини, директор Харківської правозахисної групи, Україна.

Захисник, у кримінальному судочинстві – особа, спеціально уповноважена захищати права та законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого, підсудного і надавати їм необхідну правову допомогу в реалізації їхніх процесуальних прав.

Західноруського права школа, наук., напрям в українській історії держави і права. Започаткована у 2-й пол. 19 ст. відомими вченими-юристами М. Ф. Владимирським-Будановим та Ф. І. Леонтовичем.

Захоплення заручників, таємне або відкрите, у т. ч. із застосуванням насильства або погрози його застосування, заволодіння людиною з наступним позбавленням можливості такої особи пересуватися за своїм розсудом або суттєвим обмеженням такої можливості.

Заява, форма офіційного звернення до офіційних органів; спосіб повідомлення широких верств населення через ЗМІ.

Збитки, вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями одного суб'єкта права іншому.

Збори громадян, форма прямого народовладдя, яка забезпечує реалізацію конституційних політичних прав громадян.

Збройний конфлікт, одна із форм розв'язання суперечностей із застосуванням засобів збройної боротьби, за якої держави (держава) не переходять в особливий стан, який називається «війна».

Звання, стан або титул особи, офіційне визнання заслуг певної особи.

Звання військові, звання, які персонально присвоюються військовослужбовцям і військовозобов'язаним запасу.

Звання вчені, офіційні наукові звання, встановлені державою з метою заохочення і підвищення кваліфікації наукових та науково-педагогічних кадрів.

Звання почесні, форма визнання державою і суспільством заслуг громадян перед країною.

Зведення Юстиніана, Див. *Кодифікація Юстиніана*.

Звернення громадян, особисті або групові (колективні) звернення громадян до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, до засобів масової організації та посадових осіб.

Звичаєве право, система санкціонованих державою правових звичаїв, які є джерелом права у певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи.

Звичай, соціальна норма, правило поведінки людей, що склалося у процесі співжиття людей у результаті фактичного його застосування упродовж тривалого часу.

Звід законів, універсальна форма систематизації законодавства, здійснювана з метою удосконалення правового регулювання суспільних відносин, забезпечення більшої стабільності й доступності законодавства, зміцнення законності і підвищення правової культури громадян.

Звід пам'яток історії та культури України, офіційний державний і науковий документ, що включає всі пам'ятки історії та культури, які перебувають або повинні перебувати під охороною держави.

Згвалтування, статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, тяжкий злочин.

Зелена книга України (ЗКУ), офіційний документ, у якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, зникаючих і типових природних

рослинних угруповань України, що потребують охорони як складова частина біологічного різноманіття.

Зелені книги, документи Європейської Комісії, що складаються з метою стимулювати обговорення та розпочати процес консультацій на європейському рівні з конкретної тематики.

Земельне право, галузь права, яким регулюються суспільні відносини щодо власності на землю, державне управління земельним фондом, використання та охорони землі як природного ресурсу і засобу виробництва, охорони прав і законних інтересів суб'єктів земельних відносин.

Земельний державний кадастр, сукупність відомостей про природний, господарський та правовий стан земель, що відбиває характеристику землі з погляду її природних, економічних, правових та інших особливостей; включає дані щодо реєстрації землекористувань, обліку кількості і якості земель, бонітування (класифікації) ґрунтів та економічної оцінки земель.

Землеволодіння, володіння і користування землею у визначеному законом порядку.

Землекористування, користування землею у визначеному законом порядку.

Землеустрій, система державних заходів з регулювання земельних відносин і організації раціонального використання та охорони землі.

Земляцтво, об'єднання громадян за походженням з певної місцевості.

Зерцало, поширений у Російській імперії термін, що означав офіційне найменування «правових книг» – зводів правових приписів і джерел права, а також деяких юридичних книг енциклопедичного характеру в країнах Європи.

Зібер, Микола Іванович (1844–1888), економіст, соціолог, правознавець, громадський діяч, Україна.

Зісельс, Йосиф Самуїлович (1946), правозахисник, політв'язень, член Української Гельсінкської групи, Узбекистан–Україна.

Злочин, передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Злочинець, особа, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння (злочину).

Злочинність, суспільно небезпечне явище, яке охоплює всю сукупність посягань на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством у певному просторі та часі.

Змішані правові системи, Див. *Мішані правові системи*.

Знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, злочин проти громадського порядку та моральності, предметом посягання в якому є об'єкти культурної спадщини.

Зобов'язальне право, одна з найважливіших підгалузей цивільного права, норми якої регулюють широке коло відносин, головне місце серед яких належить відносинам майнового обігу.

Зовнішній контроль, надвідомчий контроль з боку виборних органів державної влади, спеціалізованих органів та громадськості за законністю в організаційно не підпорядкованих їм об'єктах, який переважно стосується одного з аспектів їх діяльності.

Зона вільної торгівлі, тип міжнародної інтеграції, при якій в країнах-учасниках скасовуються митні збори і податки, а також кількісні обмеження у взаємній торгівлі згідно з міжнародним договором.

Зона екологічного лиха, територія з повною втратою продуктивності відновлювальних ресурсів, необоротним порушенням екосистем, де проживання населення неможливе. Територія повністю виключається з господарського використання і вимагає докорінного поліпшення і реабілітації.

Зона надзвичайних екологічних ситуацій, окрема місцевість, де сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Зона, вільна від ядерної зброї, Див. *Без'ядерна зона*.

Іваницький-Василенко, Сергій Михайлович (1883–1984), правознавець, Україна.

Іванишев, Микола Дмитрович (1811–1874), правознавець, у 1862–1865 – ректор Київського університету Святого Володимира, Україна – Росія.

Івановський, Ігнатій Олександрович (1858–?), правознавець, Україна – Росія.

Ідентифікаційний номер фізичної особи, номер, що надається Державною податковою адміністрацією України фізичній особі – платникові податків та інших обов'язкових платежів.

Ізраїльсько-йорданський мирний договір 1994, договір, підписаний у 1994 між Ізраїлем і Йорданією, покликаний нормалізувати відносини між двома країнами і для врегулювати територіальний спору між ними.

Іммігрант, особа, яка вїїхала або вїїздить на територію держави, що не є державою громадянства чи країною постійного (звичайного) проживання цієї особи, з дотриманням встановленої законодавством процедури вїїзду в державу з метою поселення на її території для постійного або тимчасового проживання.

Імміграція, 1) вїїзд іноземців до певної країни на постійне або тимчасове проживання; 2) сукупність іноземців, які оселилися у певній країні на постійне проживання.

Імперіум, термін, що походить з римського права і позначає право віддавати наказ, який включає право застосування державою сили для виконання законів.

Імпічмент, за конституціями ряду держав процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб у випадках вчинення ними певних злочинів.

Імплементация, в міжнародному праві – організаційно-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань.

Імпорт, ввезення із-за кордону товарів, послуг, технологій, капіталу, цінних паперів для реалізації і застосування на внутрішньому ринку.

Інавгурація, урочиста церемонія вступу на посаду новообраного глави держави, коронації монарха; урочиста процедура посвячення у вищий духовний сан.

Інвалідність, тривала або постійна втрата здоров'я внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, загального захворювання.

Інвентаризація, перевірка в натурі фактичних залишків товарно-матеріальних, грошових цінностей, а також стану розрахунків з іншими суб'єктами господарювання на певну дату.

Інвестиції, всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається відповідний соціальний ефект.

Індексація, законодавчо або іншим чином встановлений спосіб і механізм збереження реальної величини (обсягу) грошових вимог і доходів у період інфляції.

Індульгенція, у римському праві – помилювання з нагоди якогось торжества; у католицизмі – папська грамота, свідоцтво про відпущення як скоєних, так і не скоєних ще гріхів.

Індуське право, релігійно-правова система, що базується на приписах індуїзму.

Ініціатива, активна діяльність особи, спрямована на досягнення певної мети.

Інкасація, діяльність спеціалізованих державних та уповноважених недержавних підрозділів (структур) зі збору в касах підприємств, організацій, установ грошей готівкою та цінностей і доставка їх до кас банків та кас інших організацій.

Інквізиція, трибунал католицької церкви, утворений у 1231 папою Григорієм IX для боротьби з ересю.

Іноземці, особи, котрі перебувають на території певної держави, не маючи її громадянства.

Інстанція судова, ланка судової системи України з відповідними процесуальними повноваженнями, що залежать від стадії судового процесу.

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, провідна юридична науково-дослідна установа в системі НАН України.

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, науково-дослідна установа, створена 1992 в Донецьку на базі Відділення економіко-правових проблем Інституту економіки промисловості НАН України.

Інститут законодавства, сукупність нормативно-правових приписів конкретної галузі законодавства, спрямованих на регулювання певної відокремленої групи суспільних відносин, які тісно пов'язані між собою.

Інститут законодавства Верховної Ради України, науково-дослідна та прикладна установа, створена 7.10.1994 в структурі апарату Верховної Ради України.

Інститут права, впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний вид (групу) суспільних відносин.

Інститути Європейського Союзу, елементи розгалуженої організаційної структури ЄС, які формуються двома способами: одні інститути складаються з осіб, що діють як офіційні представники держав-членів; інші – з осіб, які пропонуються національними урядами, але діють від імені всього Співтовариства.

Інструктаж, роз'яснення норм, правил, порядку, способів і засобів виконання певної дії, роботи на підставі відповідних інструкцій.

Інструкція, юридичний підзаконний акт, що видається з метою роз'яснення і визначення порядку застосування законодавчого або іншого нормативно-правового акта. Вказівки технічного або організаційного характеру.

Інсурекція, збройне повстання проти державної влади.

Інтелектуальна власність, результат творчої діяльності, ідеї і духовні цінності, належність яких авторіві закріплена у правовому порядку.

Інтервенція, військове, політичне чи економічне втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої країни, що порушує її суверенітет.

Інтереси публічні, інтереси соціальної спільноти, задоволення яких слугує умовою і гарантією її існування та розвитку.

Інтернатура, обов'язкова форма післядипломної спеціалізації випускників вищих медичних і фармацевтичних закладів освіти.

Інтернування, під час збройного конфлікту прийняття та примусове оселення нейтральною державою або іншою державою, що не є стороною конфлікту, осіб, які належать до збройних сил воюючих держав, що змушені були вступити на її територію.

Інтернунцій, дипломатичний представник Ватикану, що відповідає рангові посланника.

Інтерпеляція, одна з форм притягнення уряду до політичної відповідальності (парламентський контроль за урядовою діяльністю).

Інтерпол, Міжнародна організація кримінальної поліції (англ. International Criminal Police Organization), МОКП (ICPO), міжнародна організація, основним завданням якої є об'єднання зусиль національних правоохоронних органів країн-учасниць у сфері боротьби із кримінальною злочинністю.

Інтерполяція, в історичних науках – пізніша вставка у текст слів чи фраз, що не належать його авторіві; в історії права – доповнення, зміни або пропуски, внесені у давні тексти римських юристів комісією зі складання Дигестів.

Інфляція законодавства, процес збільшення кількості нормативно-правових актів, що призводить до складнощів їх виконання, колізій і прогалин, конфлікту загальних і спеціальних законів.

Інформатор, в оперативно-розшуковій діяльності – негласний співробітник поліції (міліції) чи інших правоохоронних органів, який має можливість добувати та збирати відомості, що становлять оперативний інтерес для цих органів.

Інформаційне право, галузь права, що регулює суспільні відносини, пов'язаних з обігом інформації, формуванням і використанням інформаційних ресурсів, функціонуванням інформаційних систем.

Іпотека, вид застави, один з способів забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця (боржника або майнового поручителя), згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому законом чи договором.

Іредентизм, різновид національної політики держави (політичного руху, партії), спрямованої на об'єднання розпорошеного по світу народу, етносу; вимоги повернення раніше втрачених територій певної держави з метою об'єднання їх у межах іншої держави.

Ісламське право, 1) релігійно-правова система притаманна, що базується на приписах мусульманської релігії; 2) сукупність норм та правил, яких повинен дотримуватись правовірний мусульманин.

Іспит, форма перевірки знань учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, студентів вищих закладів освіти, аспірантів та ін.

Істеблішмент, відкрита правляча еліта, яка формується на основі спонтанного поновлення новими членами, що мають особисті досягнення в політиці, здобули популярність завдяки професіоналізму, компетентності, ініціативності, врахуванню громадської думки.

Історико-культурні заповідники, ансамблі і комплекси пам'яток історії та культури, які мають особливу історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність і охорона яких здійснюється на підставі окремих положень.

Історична школа права, один з провідних напрямів правової думки кін. 18 – 1 пол. 19 ст.

Історія держави і права, одна з базових юридичних наукових і навчальних дисциплін історико-теоретичного профілю.

Історія політичних і правових учень (історія вчень про державу і право), самостійна наукова та навчальна юридична дисципліна, що досліджує і висвітлює історію виникнення та розвитку теоретичних знань про політику, державу, право, тобто вивчає процес пізнання людьми явищ політики, держави і права на різних етапах історії у різних народів, починаючи з ранньої державності і дотепер.

Іудейське право, 1) релігійно-правова система, що регулює суспільні відносини в межах єврейської громади; 2) сукупність приписів, викладених у Старому Завіті у П'ятикнижжі Мойсея, або Торі, що регулюють суспільні відносини на основі біблійських норм.

Йосифинська метрика, комплекс актів (1785–1788), що регулювали земельні відносини в Галичині, перший земельний кадастр, складений у межах реформ, що їх проводив австрійський імператор Йосиф II (1741–1790).

Кабала, тяжка форма особистої залежності, як правило, пов'язана з позикою.

Кадастр, упорядкована геоінформаційна система про правове, природне, господарське, економічне та просторове положення об'єктів, що підлягають обліку в системі відповідного рівня управління.

Казанський, Петро Євгенович (1866–1947), правознавець, доктор права, Україна – Росія.

Казна, 1) сховище грошей, золота, коштовностей та інших матеріальних цінностей ханів, царів, великих та удільних князів, монастирів; 2) сукупність фінансових та інших матеріальних ресурсів держави.

Казус (лат. casus – випадок), Див. *Випадок у праві*.

Казус беллі (лат. casus belli – привід для оголошення війни), формальний привід для розв'язування війни однією державою проти іншої.

Казус федеріс (лат. casus foederis – випадок союзу), умова міжнародного договору, настання якої є підставою для виконання його сторонами своїх зобов'язань.

Калачов, Микола Васильович (1819–1885), юрист, історик, археограф, архівіст, академік Петербурзької АН, Росія.

Камера, 1) кімната спеціального призначення у різних державних і публічних установах, зокрема в органах юстиції; 2) приміщення у тюрмах для утримання в'язнів; 3) палата парламенту, суду, установи.

Камералістика (нім. Kameralistik – управління двірцевою казною та майном від лат. Camera – камера, державна скарбниця), камеральні науки, назва галузі наук, дисциплін у 18–19 ст. Термін виник у Німеччині для визначення сукупності знань щодо управління державним майном.

Кампанелла, Томмазо (1568–1639), філософ, теолог, поет і політичний мислитель, один з перших теоретиків утопічного соціалізму, Італія.

Кандиба, Іван Олексійович (1930–2002), правознавець, учасник правозахисного руху в СРСР, член-засновник Української Гельсінкської групи (1976), Україна.

Канон, 1) правило, зразок, норма-припис; 2) у християнстві – церковне правило, ключове поняття канонічного права.

Канонічне право, 1) релігійно-правова система, що регулює суспільні відносини в християнській спільноті; 2) норми поведінки прийняті церквою для впорядкування системи відносин в межах християнських громад.

Кант, Іммануїл (1724–1804), філософ, фундатор німецької класичної філософії, письменник педагог, Німеччина.

Канцелярія, підрозділ організації або при посадовій особі, яка курує діловодство, службове листування, оформлення документації, в більш вузькому сенсі назва ряду державних установ.

Канцлер, 1) голова уряду у Німеччині та Австрії (Бундесканцлер); 2) у феодальних державах середньовічної Європи – вища посадова особа, що очолювала королівську канцелярію і архів, зберігала державну печатку.

Капітуляції, (пізньюлат. capitulatio – угода, домовленість щодо певних пунктів), нерівноправні договори, що фіксували привілейований режим для іноземців порівняно з громадянами держави перебування.

Капітуляція, повне й остаточне припинення опору збройних сил однієї з воюючих сторін, здача повністю або окремих частин збройних сил сторони збройного конфлікту.

Кара, Див: *Покарання*.

Каракаська конвенція 1911, угода, що регулює консульські відносини.

Карантин, правовий режим, який передбачає систему державних заходів, спрямований на захист людей, тварин, рослин, продовольства, інших продуктів рослинництва і тваринництва, окремих вантажів тощо.

Карбоньє, Жан (1908–2003), правознавець, один із засновників юридичної соціології, Франція.

Карибське співтовариство, регіональне торговельно-економічне об'єднання країн Карибського басейну.

Кармер, Йоганн Генріх Казимир фон (1721–1801), правознавець і державний діяч, реформатор судової системи Пруссії, Німеччина.

Карцер, у ряді країн спеціальне приміщення для одиночного тримання осіб – порушників встановленого порядку у тюрмах, армії, закритих навчальних закладах тощо.

Касація, форма процесуальної реалізації права оскарження вироків і рішень суду першої інстанції, що не набули законної сили.

Кассен, Рене (1887–1976), правознавець, доктор права, політик, дипломат, представник Франції у Лізі Націй (1924–1938), один з ініціаторів створення ЮНЕСКО, Франція.

Кат, виконавець вироку суду для засуджених до смертної кари та інших видів фізичного покарання.

Каторга, заслання, поєднане з тяжкими примусовими роботами.

Катування, тортури, умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій.

Каченовський, Дмитро Іванович (1827–1873), правознавець, доктор права, Україна – Росія.

Кваліфікація, рівень теоретичних і практичних знань за відповідною професією або спеціальністю, який відповідає тарифному розряду, категорії, ученому ступеню тощо.

Кваліфікація злочину (від лат. *qualis* – якість та *facio* – роблю), встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого суспільно небезпечного діяння й ознаками складу злочину, передбаченого кримінальним законодавством.

Квитанція, офіційна розписка встановленої форми, що засвідчує прийняття грошей, документів, цінностей тощо.

Квота, допустима величина (частка, міра, норма, відсоток), встановлена законодавчо чи в рамках угоди для кожного з її учасників.

Келлога-Бріана пакт 1928, договір про відмову від війни як знаряддя національної політики.

Кельзен, Ганс (1881–1973), юрист, один із основних теоретиків правового позитивізму, засновник концепції конституційного суду, Австрія – США.

Керзона лінія, умовна демаркаційна лінія, запропонована міністром закордонних справ Великої Британії Дж. Керзоном, як можливий кордон між більшовицькою Росією і Польщею під час польсько-радянської війни 1919–1920.

Кіберзлочинність, вид злочинності, пов'язаний з незаконним використанням сучасних інформаційних технологій і засобів комп'ютерної техніки.

Кілер, найманий вбивця.

Київський протокол 1997, міжнародна угода про обмеження викидів в атмосферу парникових газів.

Кістяківський, Богдан Олександрович (1868–1920), філософ, правознавець, історик, археограф, громадський діяч, фундатор української кримінально-правової науки, Україна.

Кістяківський, Ігор Олександрович (1876–1941), юрист та державний діяч, міністр внутрішніх справ в урядах Ф. А. Лизогуба та С. М. Гербея, керував справами Ради міністрів за гетьмана П. П. Скоропадського, Україна.

Кістяківський, Олександр Федорович (1833–1885), правознавець, історик, археограф і громадський діяч, Україна.

Класична школа кримінального права, напрям кримінально-правової науки, що виник в кін. 18 – поч. 19 ст. на основі просвітницько-гуманістичної течії кримінального права.

Клаузула, особливе положення в міжнародному договорі (угоді), котре означає різноманітні особливі положення та умови: про надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі, про докорінну зміну обставин, про обов'язкову юрисдикції міжнародного судового органу та ін.

Клопотання, звернення громадян до судового чи іншого державного органу з метою домогтися певної дії або рішення.

Кляуза, дріб'язкова, прискіплива скарга, донос, наклеп.

Кобалевський, Володимир Лукич (1892–1978), правознавець, громадський діяч, Україна.

Ковалевський, Максим Максимович (1851–1916), правознавець, соціолог, історик, політичний діяч, Україна.

Кодекс, систематизований законодавчий акт, що регламентує однорідну сферу суспільних відносин.

Кодекс Бісмарка, Див. *Німецьке цивільне уложення*.

Кодекс канонічного права (лат. Codex iuris canonici), кодифікація правових норм канонічного права, яким керується Католицька Церква.

Кодекс Наполеона, Див. *Цивільний кодекс Франції*.

Кодекс Юстиніана, офіційне зведення римських імператорських указів 2 – поч. 6 ст.

Кодифікація законодавства, особливий вид систематизації законодавства, що здійснюється шляхом перероблення та зведення у процесі нормотворчості норм права, які містяться в різних нормативно-правових актах, у логічно узгоджену, побудовану на наукових принципах систему й створення на цій основі нового єдиного нормативно-правового акту.

Кодифікація Юстиніана (лат. *Corpus juris civilis* – букв. «тіло цивільного права»), сучасна назва зведення римського цивільного права, укладеного в 528–534 за часів візантійського імператора Юстиніана I.

Козельський, Яків Павлович (1729–1794), філософ, правознавець, політичний мислитель, письменник, Україна – Росія.

Кокцеї, Самуель фон (1679–1755), правознавець та політик, великий канцлер Пруссії, розробник пруської правової реформи, Німеччина.

Колегіальність, принцип управління, при якому керівництво здійснюється не однією особою, а колегією, групою осіб, що володіють рівними правами при вирішенні питань; у широкому сенсі – форма прийняття рішень, в якій враховується колективна думка, використовується метод громадського обговорення.

Колесування, вид страти, відомий з часів Римської імперії.

Колізія нормативних актів, суперечність між правовими приписами відповідних актів, що виявляється у відмінностях у процесі регулювання аналогічних суспільних відносин.

Колони, орендарі землі у Давньому Римі, які щорічно сплачували грошову або (переважно) натуральну орендну плату, яку землевласники не мали права підвищувати.

Колонія, 1) поселення громадян поза межами своєї країни; 2) територія чи країна, що позбавлена незалежності та перебуває під владою іншої держави (метрополії).

Комбатанти (франц. *combattant* – той, що веде бій; воїн, боєць) особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у збройному конфлікті (крім медичного персоналу, служителів культу, військових юристів, інтендантів), і беруть безпосередню участь у бойових діях.

Коментар, в юриспруденції – тлумачення змісту законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів тощо.

Комерційна таємниця, відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, але розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди його інтересам.

Комісія, 1) орган, утворюваний для виконання певних функцій чи проведення відповідних організаційних заходів; 2) у цивільному праві – договір, за яким одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.

Комітет Державної безпеки СРСР (КДБ СРСР), провідна спецслужба Радянського Союзу, що діяла на правах союзно-республіканського державного комітету в системі органів державного управління.

Комітет, 1) орган державної влади спеціальної компетенції; 2) постійний орган парламенту або однієї з палат парламенту; 3) міжнародний орган або орган міжнародних організацій.

Компетенція, сукупність встановлених в офіційній – юридичній чи неюридичній – формі прав і обов'язків, повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності тощо.

Комюніке, офіційне повідомлення про хід і наслідки переговорів між державними і громадськими діячами, делегаціями у міжнародних відносинах.

Конвент, 1) у Давньому Римі – час, призначений магістратом для судового засідання, саме засідання та місце, де воно відбувалося; законодавчі органи в деяких країнах, що скликалися за надзвичайних обставин; 3) зібрання монахів у монастирі.

Конвенція, вид міжнародних договорів.

Конвенція з питань цивільного процесу 1954, основоположний міжнародно-правовий документ з регулювання міжнародного цивільного процесу, прийнятий 1.01.1954 Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська Конвенція з прав людини (ЄКПЛ), багатосторонній регіональний договір, що запровадив механізм міжнародного захисту громадянських і політичних прав та свобод людини для країн – членів Ради Європи, набула

чинності 3.09.1953. Вона запровадила судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах Ради Європи.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992, міжнародний документ, прийнятий з метою захисту і збереження морського середовища Чорного моря.

Конвенція про кіберзлочинність 2001, міжнародно-правовий документ, спрямованої на захист суспільства від кіберзлочинності, зокрема, шляхом створення відповідного законодавства і налагодження міжнародного співробітництва щодо протидії цій злочинності, прийнятий 23.11.2001.

Конвергенція у праві, теорія, що обґрунтовує зближення та злиття різних правових систем, або приватного і публічного права.

Кондомініум, спільне володіння і управління однією і тією ж територією двома або більше державами.

Коні, Анатолій Федорович (1844–1927), судовий і громадський діяч, правознавець і літератор, Росія.

Конклюдентні дії, дії особи, що виражають її волевиявлення на встановлення правовідносин, зокрема, на укладання угоди, висловлені не в формі усної чи письмової пропозиції, а безпосередньо через поведінку, з якої можна зробити висновки про такий намір.

Конкордат, угода між папою римським як главою католицької церкви та урядом певної держави щодо становища і діяльності католицької церкви, її прав і привілеїв.

Конкурс на заміщення вакантної посади, змагання, що має на меті визначити кращих учасників, кращі навички, вміння, тощо; особлива процедура підбору кадрів на певні посади відповідно до рішення колегіального органу (наприклад вченої ради, конкурсної (державної конкурсної комісії) тощо).

Консалтинг, будь-яка форма надання допомоги відносно змісту або структури завдання, за умови, що консультант сам не відповідає за їх виконання.

Консенсус, вироблення й ухвалення колегіальних рішень не шляхом голосування, коли перемагає думка більшості, а шляхом узгодження позицій і пошуку формулювань, прийнятних для всіх сторін, що беруть участь в обговоренні питання.

Конспірація, в оперативно-розшуковій діяльності – один із спеціальних принципів, який передбачає збереження у таємниці здійснення негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, використання оперативних та оперативно-технічних засобів отримання інформації.

Констан де Ребек, Бенжамен Анрі (1767–1830), письменник, публіцист, політичний діяч, теоретик новітнього конституціоналізму, Франція – Швейцарія.

Конституційне право, провідна галузь права, сукупність правових норм, якими регулюються відносини за змістом засад політичної організації суспільства, пов'язаних з організацією і функціонуванням державного механізму.

Конституційний суд, судовий орган конституційної юрисдикції, основною функцією якого є оцінка певного кола правових актів щодо їх відповідності конституції, тобто здійснення судового конституційного контролю.

Конституційний Суд України, єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні; судовий орган відповідної юрисдикції, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Конституційні акти незалежної Карпатської України 1939, два ухвалені конституційні закони, що визначали окремі основи державного ладу Карпатської України, прийняті 15.03.1939.

Конституціоналізм, 1) система знань політико-правового характеру, предметом дослідження якої є аналіз історії та практики конституційного розвитку держави; 2) механізм державної влади, обмежений конституцією; 3) політична система, що спирається на конституцію і конституційні методи управління.

Конституція, 1) нормативно виражений порядок організації і здійснення державного владарювання; 2) сукупність писаних правових актів та джерел звичаєвого характеру, які регулюють сферу державно-політичних відносин владарювання; 3) основний закон, єдиний нормативний акт найвищої сили чи кілька таких актів.

Конституція Автономної Республіки Крим, законодавчий акт, прийнятий 21.10.1998 ВР АР Крим і затверджений ВР України 23.12.1998.

Конституція Пилипа Орлика, пам'ятка української політико-правової думки 18 ст., акт, що мала регламентувати основні питання державного

будівництва в Україні після здобуття незалежності внаслідок війни коаліції держав проти Росії.

Конституція СРСР 1924, основний закон СРСР, перша конституція СРСР, затверджена 2-м з'їздом рад СРСР 31.01.1924.

Конституція СРСР 1936, основний закон СРСР, друга союзна конституція, затверджена 5.12.1936 Надзвичайним 8-м з'їздом рад СРСР.

Конституція СРСР 1977, основний закон СРСР, третя і остання радянська союзна конституція, прийнята позачерговою 7-ю сесією ВР СРСР 9-го скликання 7.10.1977.

Конституція США 1787, основний закон Сполучених Штатів Америки, прийнятий 17.09.1787.

Конституція України, основний закон України, що закріплює суспільно-політичний і державний устрій, права, свободи та обов'язки громадян України, прийнятий ВР України 28.06.1996.

Конституція УНР, основний закон Української Народної Республіки у формі Статуту про державний устрій, права і вольності УНР, затверджена 29.04.1918.

Конституція УРСР 1937, основний закон Української Радянської Соціалістичної Республіки, затверджений 14-м надзвичайним Всеукраїнським з'їздом рад 30.01.1937.

Конституція УРСР 1978, основний закон Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнятий позачерговою 7-ю сесією ВР УРСР 9-го скликання 20.04.1978.

Конституція УСРР 1919, основний закон Української Соціалістичної Радянської Республіки, затверджений 3-м Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 10.03.1919 і прийнятий в остаточній редакції ВЦВК 14.03.1919.

Конституція УСРР 1929, основний закон Української Соціалістичної Радянської Республіки, затверджений 11-м Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 15.05.1929.

Консул, 1) у Давньому Римі вища державна посада, запроваджена в період встановлення республіки (кінець 6 ст. до н. е.); 2) в Генуї один із членів керівного органу держави (ради консулів) у 12–13 ст.; 3) у Франції в період Консульства – титул трьох керівників виконавчої влади; 4) у сучасний період – посадова особа держави, призначена в певний район (округ) іншої держави за її згодою для захисту інтересів своєї країни.

Консульська установа, постійно діючий державний орган зовнішніх зносин, розміщений на території іноземної держави згідно з міжнародною угодою між зацікавленими державами.

Консульські відносини, міжнародні адміністративно-правові відносини, призначені для захисту прав та інтересів держави, а також її громадян, фізичних і юридичних осіб, на території іншої держави.

Консульські ранги (нім. Rang – чин, від франц. rang, букв. – ряд), звання консулів, пов'язані з їх службовим становищем.

Континентальна правова сім'я, Див. *Сім'я романо-германська правова*.

Контрабанда (італ. contrabands, від contra – проти та bando – урядовий указ), злочин у сфері господарської діяльності, який полягає у незаконному переміщенні через митний кордон країни поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів та інших предметів.

Контракт, 1) угода двох чи більше осіб з метою встановлення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків; 2) у трудовому праві – особлива форма трудового договору, в якому термін його дії, права та обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору встановлюються угодою сторін.

Контрибуція (лат. contributio – розверстка збору чи податку), 1) примусові післявоєнні платежі, які сплачує держава, яка зазнала поразки у війні, державам-переможницям; 2) примусові грошові чи натуральні стягнення з населення, які проводять війська однієї з країн, що воюють, на захопленій території противника.

Конфіскація майна, вид юридичного стягнення, яке стосується декількох галузей права.

Концентраційні табори, місця примусового тримання або ув'язнення значної кількості людей, як правило, у тимчасових приміщеннях і у примітивних побутових умовах.

Концесія, правовідносини, які виникають між державою в особі уповноважених нею органів (концесіодавцем) та підприємцями, іноземними компаніями чи іншими юридичними особами (концесіонерами).

Кооператив, добровільне об'єднання фізичних осіб на основі членства для спільної виробничої діяльності або для задоволення потреб громадян

у торгівлі, побутовому обслуговуванні, житлі та інших соціально-культурних послугах.

Кооперація (лат. cooperatio – співробітництво), форма суспільного об'єднання створеного з метою задоволення економічних та соціальних потреб членів кооперативів.

Кооптація, введення до складу виборного колегіального органу нових членів чи кандидатів за його власним рішенням без проведення додаткових виборів.

Копенгагенські критерії (англ. Copenhagen criteria), прийняті в 1993 на засіданні Європейської Ради в Копенгагені критерії вступу країн до Європейського союзу.

Копсйчиков, Володимир Володимирович (1923–2002), правознавець, академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, Україна.

Копиленко, Олександр Любимович (1961), правознавець, член-кореспондент НАН України (2006), Україна.

Копія, точне відтворення предмета або тексту документа, яке при належному порядку засвідчення має таку саму юридичну силу, що й оригінал.

Кордони державні, лінія і уявна вертикальна поверхня, що проходить через цю лінію, визначає межі державної території, – суходолу, вод, надр, повітряного простору – тобто межі розповсюдження державного суверенітету.

Кордони державні України, лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Кореспондент, 1) фізична або юридична особа (банк, фірма), яка на договірних засадах виконує фінансові, банківські, комерційні доручення для іншої особи або установи за рахунок останніх; 2) працівник органів (засобів) масової інформації; 3) особа, яка листується з іншою особою (установою).

Корецький, Володимир Михайлович (1890–1984), правознавець, академік АН УРСР, Україна.

Коркунов, Микола Михайлович (1853–1904), правознавець, філософ права, Росія.

Корпоративізм, система організаційного оформлення (інституціоналізації) інтересів різних соціальних верств і груп суспільства.

Корпорація, різновид організації, створеної з метою ведення підприємницької діяльності на основі пайової участі в капіталі її учасників (членів) юридичних чи фізичних осіб.

Корпус, 1) зібрання чинних законів певної держави; 2) склад дипломатичних представників, що перебувають у даній країні.

Корпус миру, урядове агентство США, покликання якого офіційно формулюється як зміцнення миру та дружби між народами світу.

Корупційні злочини, злочинні діяння, що полягають у використанні особами, уповноваженими на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, наданих їм службових повноважень у корисливих або інших особистих інтересах чи інтересах третіх осіб, наданні таким особам неправомірної вигоди, а також у приховуванні чи потуранні вказаним діянням.

Корупція (лат. corrūptio – псування, розбещування, підкуп), суспільне явище, що полягає у використанні державними посадовими особами, політичними і громадськими діячами своїх службових прав з метою особистого збагачення на шкоду державі й суспільству.

Космічне міжнародне право, сукупність міжнародно-правових принципів та норм, які встановлюють режим використання космічного простору та небесних тіл і регулюють відносини між державами, міжнародними організаціями і комерційними фірмами.

Котляревський, Сергій Андрійович (1873–1939), правознавець, історик і громадський діяч, Росія.

Кошторис, затверджений у встановленому порядку або прийнятий належним чином фінансово-плановий документ, який містить відповідні статті і суми витрат коштів на утримання органів державної влади, установ та організацій, виробничу діяльність, капітальне будівництво тощо.

Крадіжка, таємне викрадення чужого майна.

Кредитор 1) у цивільному праві – сторона в зобов'язанні, яка має право вимагати від іншої сторони (боржника) виконання певного зобов'язання; 2) в економіці – термін, що застосовується для визначення особи, перед якою організація має заборгованість, що відбита в її балансі.

Криміналізація, у кримінальному праві – процес і результат віднесення діянь до числа злочинів.

Криміналістика, юридична наука про спеціальні прийоми, методи і засоби, які застосовуються у кримінальному судочинстві.

Кримінальна відповідальність, Див. *Відповідальність кримінальна*.

Кримінальне міжнародне право, галузь міжнародного публічного права, система принципів і норм, що регулюють співробітництво держав і міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю.

Кримінальне право, галузь матеріального права, система юридичних норм, якими встановлюються засади кримінальної відповідальності, визначаються види злочинів та покарання за їх вчинення, а також інші заходи кримінально-правового характеру.

Кримінальне правопорушення, передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом К. п.

Кримінальне уложення Терезії, Див. *Терезіанський кодекс*.

Кримінальний процес, регламентований нормами кримінально-процесуального права порядок провадження у кримінальних справах.

Кримінально-виконавче право, галузь права, трансформована в кінці 1990-х з виправно-трудоного права, предметом регулювання якого традиційно були порядок та умови виконання і відбування кримінальних покарань.

Кримінально-правова політика, складова політики держави у сфері боротьби зі злочинністю.

Кримінально-процесуальне право, галузь права, якою регулюються суспільні відносини у сфері діяльності органів досудового слідства, прокуратури та суду при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ, виконанні вироку, перевірці його законності та обґрунтованості в апеляційному порядку.

Криминологія, наука про злочинність, її причини, особистість злочинця і заходи запобігання злочинності.

Кристер, Арнольд Едмундович (1886–1937), правознавець, Україна.

Кріпосне право, феодальне право, що регламентувало вид особистої залежності селян у феодальному суспільстві від господарів землі, на якій вони працювали і проживали.

Кровна помста, при родовому устрої поширений у всіх народів звичай, винятковий засіб захисту життя, честі, гідності та майна роду.

Кругова порука, взаємна відповідальність усіх членів об'єднання (територіального або ін.), групи або іншої людської спільноти за дію або виконання обов'язків кожного з них.

Кудрявцев, Володимир Миколайович (1923–2007), правознавець, іноземний член НАН України (2000), Росія.

Кукольник, Василь Григорович (1765–1821), правознавець, енциклопедист, перший директор Гімназії вищих наук князя Безбородька (Ніжин), Україна.

Куніцин, Олексій Васильович (1807–1883), правознавець, доктор права, Росія – Україна.

Куплеваський, Микола Осипович (1848 – після 1918), правознавець, громадський і політичний діяч, Україна.

Купон, частина цінного паперу, яка відрізається від нього і передається замість розписки при одержанні суми щорічного доходу; відрізний талон, що надає його власникові право на придбання певного товару або одержання відповідних послуг; білет грошового знака або цінного паперу з позначеною на ньому номінальною вартістю.

Куратор, особа, якій довірено нагляд чи опіку над кимось або чимось.

Курултай, у тюркських народів орган народного представництва, загальнонаціональний з'їзд, під час якого вирішують найважливіші проблеми нації.

Курултай кримськотатарського народу, вищий представницький повноважний орган кримськотатарського народу.

Кюжа, Жак (1522–1590), правознавець, представник історико-філологічної школи вивчення римського права, Франція.

Лава, судовий орган, складова частина магістрату в українських містах з магдебурзьким правом, на який покладалося здійснення правосуддя.

Лазаревський, Гліб Олександрович (1877–1949), юрист, літературознавець, перекладач, Україна.

Лазаревський, Микола Іванович (1868–1921), правознавець і громадський діяч українського походження, Росія.

Лазаревський, Олександр Матвійович (1834–1902), історик, судовий діяч, історик права, генеалог, джерелознавець та видавець, організатор укра-

їнської архівної справи, перший дослідник адміністративно-судового устрою Гетьманщини, Україна.

Лакассань, Александр (1843–1924), лікар, патологоанатом, токсиколог, криміналіст, засновник французької школи судової медицини і кримінальної антропології, Франція.

Лафонтен, Анрі (1854–1943), юрист, голова Міжнародного бюро миру (1907–1943), лауреат Нобелівської премії миру 1913, Бельгія.

Лашенко, Ростислав Митрофанович (1878–1929), правознавець, історик права, громадський і політичний діяч, Україна.

Левитський, Володимир Фавстович (1854–1939), правознавець, економіст, доктор політичної економії і статистики, академік АН УСРР, Україна.

Левицький, Костянтин (Кость) Антонович (1859–1941), юрист, громад, і державний діяч, доктор права, Україна.

Левицький, Орест Іванович (1848–1922), історик, правознавець, етнограф, академік УАН, Україна.

Легалізація, офіційне визнання факту утворення юридичної особи, узаконення її діяльності, надання юридичної сили певному актові.

Легат (лат. *legatum*, букв. – призначене за заповітом, від *legare* – заповідати; лат. *legatus* – посол, від *legare* – посилати), заповідальний відказ, безоплатне заповідальне розпорядження про видачу спадкоємцем певної суми або речей якій-небудь третій особі.

Легізм, вчення, яке ототожнює право і закон, виникло у Давньому Китаї (5–3 ст. до н. е.).

Легіслатура, 1) період діяльності вибраного представницького органу; 2) назва законодавчих органів в окремих державах, а також у ряді штатів США і провінцій Канади; 3) у юридичній і політичній літературі – синонім слову «парламент».

Легітимація (франц. *legitimation*, від лат. *legitimus* – законний, правомірний), процедура громад, визнання певного суб'єкту чи факту.

Лейбніц (Ляйбніц), Готфрід Вільгельм (1646–1716), філософ, юрист, мовознавець, математик, дипломат, Німеччина.

Лемкін, Рафал (1900–1959), юрист, правознавець, автор правового терміну «геноцид», першим визначив злочини сталінського комуністичного режиму проти українців як геноцид, Польща – Україна – США.

Лен, в середньовічній Німеччині передусім земельне володіння, пожалуване певній особі на умовах виконання військової чи адміністративної служби.

Леоні, Бруно (1913–1967), юрист, політичний філософ, представник юридичного позитивізму, Італія.

Леонтович, Федір Іванович (1833–1911), правознавець, історик права, Україна.

Лист, у Гетьманщині – розпорядження адміністративно-політичного характеру, яке видавалося від імені і за підписом гетьмана; в сучасній Україні – одна з форм актів центральних державних органів.

Литовські статuti, Див. *Статuti Великого князівства Литовського*.

Лі, Трюгве Хальвдан (1896–1968), юрист, державний і політичний діяч, дипломат, генеральний секретар ООН (1946–1953), Норвегія.

Лібертаризм, вчення, засноване на ідеях розрізнення права і закону.

Лівицький, Андрій Миколайович (1879–1954), правознавець, державний і громадський діяч, дипломат, глава уряду УНР, Україна.

Ліга арабських держав, одна з регіональних організацій арабських держав Південно-Західної Азії, Північної і Північно-Східної Африки.

Лісабонська угода 2007, базова угода щодо принципів функціонування Європейського Союзу, покликана замінити європейську конституцію.

Ліцензійна система, спеціальна система державного регулювання зовнішньоторговельних операцій за допомогою надання дозволу (ліцензій) на вивезення і ввезення товарів.

Ліцензія, спеціальний дозвіл, який видається компетентним державним органом або уповноваженою ним особою на здійснення певних дій чи діяльності у визначених сферах або на використання певних прав, що належать іншій особі.

Ліцензування, метод державного регулювання господарських відносин; метод регулювання цивільно-правових відносин щодо об'єктів інтелектуальної власності.

Лічильна комісія, спеціальний колегіальний виборний орган, що утворюється з метою визначення результатів таємного (закритого) або відкритого голосування при прийнятті колективного рішення.

Ллевеллін, Карл Нікерсон (1893–1962), правознавець, теоретик права, представник реалістичної школи права, США.

Лобізм, специфічний інститут політичної системи, потужний механізм впливу певних соціальних груп і громадських об'єднань («груп тиску») на процес прийняття рішення органами державної влади з питань внутрішньої та зовнішньої політики.

Лодій, Петро Дмитрович (1764–1829), просвітитель, філософ, юрист і поет, Україна.

Лозинський, Михайло Михайлович (1880–1937), правознавець, політичний та громадський діяч, публіцист, літературознавець, перекладач, Україна.

Локаут (англ. lockout, від lock out – зачинити й не впускати), тимчасове зупинення роботодавцем виконання основних обов'язків щодо трудового правовідношення, тобто обов'язків надавати роботу і сплачувати зарплату з наступним поновленням виконання цих обов'язків після досягнення роботодавцем поставленої мети.

Локк, Джон (1632–1704), філософ, правознавець, економіст, політичний мислитель, Велика Британія.

Ломброзо, Чезаре (1835–1909), судовий психіатр і криміналіст, засновник антропологічного напрямку кримінології, Італія.

Лоський, Костянтин Володимирович (1874–1903), історик права, громадсько-політичний діяч, дипломат, Україна.

Луман, Ніклас (1927–1998), соціолог та правознавець, Німеччина.

Люстрація, особлива процедура перевірки осіб, які займають відповідні державні посади, а також кандидатів на ці посади на предмет їх співробітництва в минулому зі службами державної безпеки.

Лютер, Мартін (1483–1586), священник, теолог, філософ, ініціатор рух Реформації католицької церкви, Німеччина.

Маастрихтський договір 1992, міжнародно-правовий документ про утворення Європейського Союзу.

Маблі, Габріель Бонно де (1709–1785), філософ, правознавець, історик і дипломат, Франція.

МАГАТЕ, Див. *Міжнародне агентство з атомної енергії*.

Магдебурзьке право, феодальне міське право, що склалося в німецькому місті Магдебурзі, а згодом поширилося на багато інших міст Європи, стало символом феодального міського самоврядування.

Магдебурзьке право в Україні, право міського самоврядування на українських землях, засноване на загальних принципах магдебурзького права.

Магістрат, узагальнена назва органів станового міщанського самоврядування.

Магістратура, у Давньому Римі – коло осіб, які займали високі посади в державі; у Російській імперії – посадові особи судового відомства, які мали звання суддів (магістратів); у ряді сучасних країн – сукупність чинів юстиції, які виконують судові функції; система судових органів; система підготовки та присвоєння вченого ступеня магістра.

Майно, окрема річ або сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Залежно від контексту вживання майном може вважатися товар як предмет матеріального світу, майнові права, права та обов'язки певної особи.

Майорат, порядок спадкування майна старшим у сім'ї або роду, характерний для правовідносин епохи феодалізму.

Макіавеллі, Нікколо (1469–1527), державний діяч, політичний мислитель, письменник, військовий теоретик, історик, Італія.

Маклер, особа, яка на професійній основі здійснює посередницьку діяльність у сфері купівлі-продажу товарів та цінних паперів, страхування та інші операцій на фондових, товарних і валютних біржах, а іноді також при укладанні страхових, фрахтових, житлових та інших договорів.

Максимейко, Микола Олексійович (1860–1941), історик права, доктор юридичних наук, член-кореспондент ВУАН, Україна.

Максимович, Михайло Олександрович (1804–1873), вчений-енциклопедист, фольклорист, історик, громадський діяч, перший ректор Київського університету, Україна.

Малевіль, Жак де (1741–1824), правознавець, юрист, один з розробників Кодексу Наполеона, Франція.

Малиновський, Оникій Олексійович (1868–1932), історик, правознавець, громадський діяч, академік ВУАН, Україна.

Малицький, Олександр Леонідович (1874 – після 1930), юрист, правознавець, Росія–Україна.

Маляренко, Василь Тимофійович (1941), правознавець, юрист, Голова Верховного Суду України (2002–2006), Україна.

Мамутов, Валентин Карлович (1928), правознавець, академік НАН України (1988), Україна.

Мандат, повноваження, наказ, доручення бути представником волі та інтересів людини, спільноти людей, суспільства, держави, виступати від їхнього імені. документ, що посвідчує повноваження особи, органу, установи, яким вони надані.

Мандат депутатський, документ, який засвідчує законність і об'єм повноважень депутата парламенту або іншого представницького органу, публічна функція, яка покладається на депутата парламенту чи іншого представницького органу влади виборами і зміст якої визначається конституцією та іншими конституційно-правовими актами.

Мандат імперативний, 1) договір, за якого уповноважена сторона зобов'язується діяти в інтересах іншої сторони, форма взаємовідносин обраних посадових осіб і тих, хто брав безпосередньо участь у виборах; 2) мандат депутата парламенту або іншого представницького органу влади.

Мандела, Нельсон Роліхлахла (1918–2013), юрист, державний і політичний діяч Південно-Африканської Республіки, один з лідерів африканського національно-визвольного руху (ПАР).

Маніфест, особлива форма акта надзвичайного, публічного, урочистого або програмного характеру.

Маніфестація, публічний масовий виступ для проголошення ідей, солідарності, співчуття або протесту.

Марка, знак оплати поштового відправлення або гербового збору; символ, клеймо підприємства, знак фірми на виробах.

Маркович, Дмитро Васильович (1848–1920), юрист, генеральний прокурор (1918) та міністр юстиції УНР (1919), громадський діяч, письменник, Україна.

Марнотратство, різновид господарського правопорушення, яке полягає у систематичному витрачанні без необхідних економічних та виробничих потреб або понад встановлені державою норми і нормативи матеріальних ресурсів, грошових (передусім бюджетних) коштів, електричної і теплової енергії тощо.

Мародерство (від франц. *maroudeur* – грабіжник), викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених.

Марсилій Падуанський (1280–1343), філософ, державний діяч, теоретик світської держави, Італія.

Мартенса застереження, Декларація Мартенса, положення преамбули Гаазької конвенції про закони та звичаї війни 1899, згідно з яким «у випадках, не врегульованих даною угодою, населення та воюючі сторони залишаються під охороною і дією засад міжнародного права.

Маслов, Василь Пилипович (1922–1987), правознавець, член-кореспондент НАН України (1985), Україна.

Масові заворушення, злочин проти громадського порядку, яким охоплюється організація заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у М. з.

Матеріальна відповідальність, Див. *Відповідальність матеріальна*.

Матеріальне право, сукупність норм системи права, які безпосередньо регулюють суспільні відносини і сукупність галузей права, в яких основний акцент робиться на встановлення прав і обов'язків суб'єктів.

Меджліс, законодавчий орган в деяких мусульманських країнах.

Меджліс кримськотатарського народу, єдиний вищий повноважний представницький виконавчий орган народу в період між сесіями Курултаю кримськотатарського народу.

Медичне право, галузь права, що регулює суспільні відносини, пов'язані з організацією, забезпеченням та наданням медичної допомоги та медичних послуг.

Медичне страхування, Див. *Страхування медичне*.

Медіація (англ. *mediation* – посередництво), 1) один з альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам досягти шляхом переговорів добровільної та взаємовигідної угоди; 2) в міжнародному праві – посередництво третьої не заінтересованої держави в міжнародному спорі суб'єктів міжнародного права.

Медісон, Джеймс (1751–1836), правознавець, політичний діяч, один з «батьків-засновників» США.

Межування, у Російській імперії – сукупність технічних та юридичних дій, які мали за мету визначити на місцевості та затвердити особливими позначками і актами кордони земельних володінь.

Меморандум, дипломатичний документ, у якому докладно викладається фактичний та юридичний бік будь-якого питання і наводяться відповідні аргументи.

Меморандум про гарантії безпеки України 1994, міжнародна угода, що передбачала надання гарантій безпеки Україні у зв'язку з приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Мерія, в англійській системі урядування управа великого міста, аналог міськвиконкому.

Метричні книги, сукупність актів церковної та громадянської реєстрації, що засвідчують подію (факт) хрещення (народження), вінчання (шлюбу), поховання (смерті) конкретних осіб у формі записів у відповідних книгах.

Метрополія, країна, що володіє колоніями, центр колоніальної імперії.

Меценатство, Див. *Благодійна діяльність*.

Миротворчі сили, загальна назва суб'єктів світової та регіональної політики, діяльність яких спрямована на зміцнення миру і безпеки, ліквідацію або обмеження міждержавних, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктів і суперечностей, демілітаризацію суспільної свідомості.

Миротворчість, військово-політична й економічна діяльність цивільного і військового персоналу від держав, міжнародних організацій, здійснювана відповідно до мандата міжнародної або регіональної організації та спрямована на запобігання, вирішення або пост-конфліктне врегулювання між- або внутрішньодержавних конфліктів.

Митне законодавство, галузь законодавства, якою регулюються суспільні відносини в процесі або з приводу переміщення товарів, ручного вантажу, багажу і транспортних засобів через митний кордон держави.

Митниця, орган, що здійснює захист економічних інтересів держави.

Мито, законодавчо запроваджений обов'язковий грошовий збір, який справляється уповноваженими державою органами з фізичних та юридичних осіб за певні види послуг або з переміщуваних через митний кордон даної держави товарів і предметів за встановленими ставками (тарифами).

Митюков, (Мітюков), Каленик Андрійович (1823–1885), правознавець, доктор права, Україна.

Міграція, переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу із зміною назавжди чи на тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього.

Міждержавна правова система, цілісна структурно впорядкована за допомогою міжнародно-правових норм та ін. правових засобів стійка взаємодія суб'єктів міжнародного права, що забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи загалом та регіональних систем зокрема.

Міжнародна амністія, всесвітня неурядова та некомерційна організація з захисту прав людини.

Міжнародна асоціація кримінального права (франц. L'Association internationale de droit penal), міжнародна неурядова організація, утворена 14.03.1924 у м. Парижі (Франція), фактично продовжила діяльність Міжнародного союзу криміналістів.

Міжнародна асоціація юристів (англ. International Bar Association), МАЮ (IBA), міжнародна організація, що об'єднує міжнародних юристів-практиків, асоціації адвокатів і юридичні товариства, заснована 17.02.1947.

Міжнародна безпека, стан міжнародних відносин, що виключає порушення миру або створення реальних загроз безпеці народів у будь-якій формі; діяльність держав і міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану; універсальна система механізмів, заходів і гарантій, сукупність яких виключає застосування сили.

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, міжнародна конвенція ООН, прийнята в 2006.

Міжнародна комісія з навколишнього середовища та розвитку, міжнародна комісія, створена в 1983 з метою аналізу глобальних проблем у відносинах природи та суспільства та пошуку засобів їх вирішення.

Міжнародна морська організація (англ. International Maritime Organization), ММО (IMO), заснована у 1948 на Морській конференції ООН у Женеві, на якій була прийнята Конвенція про Міжурядову морську консультативну організацію (таку назву мала ММО до травня 1982).

Міжнародна організація, організаційна форма співробітництва держав у різних сферах спільної діяльності.

Міжнародна організація з міграції (англ. International Organization for Migration), МОМ (IOM), міжурядова установа у сфері міграції, заснована 1951.

Міжнародна організація зі стандартизації (англ. International Organization for Standardization, ISO) міжнародна неурядова федерація національних організацій, які видають стандартами.

Міжнародна організація кримінальної поліції, Див. *Інтерпол*.

Міжнародна організація праці (англ. International Labour Organization), МОП (ILO), спеціалізована установа Ліги Націй, а після Другої світової війни – Організації Об'єднаних націй (ООН), що була заснована у 1919 урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці.

Міжнародна торгова палата, міжнародна організація, яка має на меті підтримку й розвиток міжнародної торгівлі й глобалізації.

Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, міжнародна неурядова організація гуманітарного характеру, заснована 1919 в Парижі.

Міжнародне агентство з атомної енергії (англ. International Atomic Energy Agency), МАГАТЕ (IAEA), провідний світовий міжнародний урядовий форум науково-технічної співпраці в області мирного використання ядерної технології.

Міжнародне гуманітарне право, система юридичних норм і принципів, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, встановлюють взаємні права та обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони або обмеження застосування певних засобів та методів ведення збройної боротьби, забезпечують захист жертв конфлікту і встановлюють відповідальність за порушення даних норм і принципів.

Міжнародне кримінальне право, Див. *Кримінальне міжнародне право*.

Міжнародне право, правова система, що складається з принципів і норм, якими регулюються відносини між її суб'єктами – державами, міжнародними організаціями тощо.

Міжнародне приватне право, галузь права, яка містить норми, що регулюють цивільно-правові відносини з іноземними громадянами або іноземними юридичними особами.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (англ. International Bank for Reconstruction and Development), МБРР (IBRD), основна кредитна установа Світового банку, яка на відміну від МВФ кредитує проекти економічного розвитку.

Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund), МВФ (IMF), спеціальне агентство Організації Об'єднаних Націй (ООН), засноване 29-ма державами, з метою регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів.

Міжнародний інститут космічного права, міжнародна неурядова організація, утворена 1960 на основі Постійного правового комітету Міжнародної астронавтичної федерації з метою сприяння міжнародному співробітництву в дослідженні проблем космічного права, поліпшення викладання космічного права у вузах, популяризації його ідей серед громадськості.

Міжнародний комерційний арбітраж, 1) орган, завданням якого є вирішення міжнародних комерційних спорів; 2) процедура вирішення міжнародних комерційних спорів.

Міжнародний комітет Червоного хреста (англ. International Committee of the Red Cross), МКЧХ (ICRC), гуманітарна установа, якій міжнародною спільнотою надані унікальні повноваження для захисту жертв збройних конфліктів; входить до Міжнародного руху Червоного хреста і Червоного півмісяця.

Міжнародний кримінальний суд (англ. International Criminal Court) МКС (ICC), постійно діючий орган міжнародного правосуддя, уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за вчинення злочинів міжнародних, визначених у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду.

Міжнародний Олімпійський комітет (англ. International Olympic Committee; фр. Comité International Olympique), МОК (IOC; CIO), постійно діючий найвищий керівний орган сучасного олімпійського руху, міжнародна позаурядова спортивна організація.

Міжнародний союз охорони природи (англ. International Union for Conservation of Nature), МСОП (IUCN), заснована 1948 міжнародна організація, метою якої є захист природних ресурсів.

Міжнародний суд ООН, головний судовий орган ООН, до юрисдикції якого входять усі питання, що передаються йому державами, і всі питання, передбачені Статутом ООН і чинними договорами і конвенціями.

Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (англ. International Fund for Agricultural Development), МАСР (IFAD), міжнародна фінансова організація в системі ООН, заснована у 1976, угода про створення МФСР набула чинності в 1977.

Міжнародні воєнні трибунали, Див. *Трибунали міжнародні воєнні*.

Міжнародні злочини, найбільш небезпечні діяння, які порушують основоположні норми міжнародного права, завдають шкоди життєво важливим (базовим) інтересам всього міжнародного співтовариства як єдиного цілого, посягають на міжнародний правопорядок, міжнародний мир і безпеку людства.

Міжнародні трибунали, Див. *Трибунали міжнародні*.

Міліція, 1) державний озброєний орган виконавчої влади в СРСР, країнах колишнього «соціалістичного табору» та деяких сучасних пострадянських країнах, який покликаний здійснювати охорону правопорядку, захищати життя, здоров'я, права і свободи громадян; 2) історична назва народного ополчення в США і деяких країнах Європи.

Міллер, Дмитро Петрович (1862–1913), історик і правознавець, один з перших дослідників історії українського права, Україна.

Міль, Джон Стюарт (1806–1873), філософ, економіст, соціолог і політичний діяч, Велика Британія.

Міністр, керівник міністерства, член уряду.

Міністерство юстиції, провідний орган у системі центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення реалізації державної правової політики.

Місія, делегація, яка направляється в іншу країну з відповідним дорученням; постійне або тимчасове дипломатичне представництво, очолюване посланником чи повіреним у справах.

Місія України при НАТО, закордонна дипломатична установа України.

Місцева влада, територіальний рівень реалізації публічної влади у державі.

Місцева державна адміністрація, місцевий орган виконавчої влади (обласна і районна державна адміністрація), що у межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Місцева рада, представницький орган місцевого самоврядування, який обирається населенням територіальної громади чи об'єднання територі-

альних громад та відповідно до законодавства наділяється правом представляти їхні інтереси та приймати від їх імені рішення.

Місцеве самоврядування, політико-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях шляхом самоорганізації жителів певної території за згодою і при сприянні держави.

Місцевий бюджет, Див. *Бюджет місцевий*.

Місцеві податки і збори, податки та збори, які встановлюються органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства, вони є обов'язковими до сплати в межах адміністративно-територіальних одиниць та зараховуються до їх бюджетів.

Місцеві суди, Див. *Суд першої інстанції*.

Місця позбавлення волі, державні установи, на які законом покладено виконання покарання у вигляді позбавлення волі та де утримуються особи, на котрих накладено адміністративний арешт або щодо котрих обрано як запобіжний захід взяття під варту.

Мітинг, мирне публічне зібрання громадян з метою вияву свого ставлення до внутрішньої або зовнішньої політики держави, органів державної влади або місцевого самоврядування, до внутрішніх чи міжнародних подій і висунення вимог щодо проведення цієї політики або вжиття заходів у зв'язку з певними подіями.

Міттермайєр, Карл Йозеф Антон (1787–1867), юрист, публіцист, політик, провідний фахівець в галузі кримінального права, Німеччина.

Міхновський, Микола Іванович (1873–1924), громадський і політичний діяч, юрист, один з організаторів «Братства Тарасівців» (1891), засновник товариства «Молода Україна» (1896), автор програми Революційної української партії (РУП), виданої у Львові під назвою «Самостійна Україна» (1900), Україна.

Мішані правові системи, сукупність національних правових систем, які сформувалися під впливом кількох правових сімей разом, спираються на їхні юридичні традиції та інструменти.

Множинність злочинів, вчинення особою чи групою осіб 2-х або більше злочинних діянь, кожне з яких передбачене у КК як самостійний склад злочину.

Мобілізація, комплекс організаційно-правових заходів, які здійснюються у державі з метою планомірного переведення органів державної влади,

інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил цивільної оборони, галузей національної економіки, підприємств, установ та організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а збройних сил та інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу.

Мовчазна згода, процедурна форма (процедурний прийом) у дипломатичній практиці, з допомогою якої визначається позиція того чи ін. учасника міжнародних правовідносин або сторони в міжнародному договорі за відсутності ясно вираженого ними волевиявлення.

Моль, Роберт фон (1799–1875), державознавець, юрист, Німеччина.

Монтеск'є, Шарль Луї де Секонда (1689–1755), філософ, письменник, юрист, політичний мислитель, Франція.

Мор, Томас (1478–1535), філософ, юрист, державний діяч, письменник, один з основоположників утопічного соціалізму, Велика Британія.

Мораторій, у цивільному праві – відстрочення виконання зобов'язання, що запроваджується державою на певний строк або до припинення обставин надзвичайного характеру; в міжнародному праві – домовленість держав про відстрочення або утримання від певних дій на визначений або невизначений строк.

Морське право, сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини, що виникають у зв'язку з перевезенням вантажів, пасажирів, багажу та пошти морським транспортом, з використанням суден для рибних та інших морських промислів, для проведення буксирних, криголамних і рятувальних операцій, а також для інших господарських, наукових і культурних цілей.

Муніципальне право, комплексна галузь право, якою регулюються суспільні відносини з питань функціонування системи місцевого самоврядування.

М'яке право (англ. soft law), особливий різновид норм міжнародного права, що, на відміну від «жорсткого права», не породжують чітких прав і обов'язків, а дають лише загальні настанови, яких суб'єкти повинні дотримуватись.

Наглядова рада, колегіальний контрольно-спостережний орган державної або недержавної організації, підприємства, установи, закладу тощо (благодійні і соціальні фонди, вищі навчальні заклади, спортивні клуби та ін.).

Нагородна система України, встановлені державою вищі відзнаки громадян за видатні заслуги у розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності.

Надзвичайна ситуація, порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат.

Надзвичайний і повноважний посол, найвищий дипломатичний ранг який може мати посол у багатьох країнах світу.

Надзвичайний стан, особливий правовий режим діяльності органів державної влади та управління, підприємств, установ та організацій, що вводиться в країні або окремих її районах для захисту від зовнішньої або внутрішньої загрози, підтримки громадського порядку.

Наднаціональна правова система, сукупність взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин на наднаціональному рівні; правова система, юрисдикція якої поширюється на декілька національних правових систем.

Найманство, міжнародний злочин, сутність якого полягає у вербуванні, використанні, фінансуванні й навчанні найманців, а також в їх безпосередній участі у військових чи спільних насильницьких діях.

Наказ, розпорядчий документ, що видається керівником підприємства, установи, організації на правах єдиноначальності або іншою посадовою особою у межах її компетенції.

Накладна, спеціальний документ, яким оформляються приймання, передача, видача, відправлення, перевезення продукції (товарів) та інших матеріальних цінностей.

Наркоторгівля, організована злочинна діяльність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюється у вигляді промислу з метою наживи.

Народна дипломатія, діяльність незалежних безпосередньо від держави фізичних та юридичних осіб, громадських організацій, суспільних рухів та інституцій, спрямована на збереження миру, розвиток міждержавних відносин, дружби та співпраці між різними народами.

Народний депутат України, представник українського народу у Верховній Раді України.

Народний суд, основна ланка судової системи України до 1994.

Народні засідателі, громадяни України, які у випадках, визначених процесуальним законом, вирішують у складі суду справи разом з професійними суддями, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя.

Народовладдя, належність влади народові та її здійснення ним безпосередньо або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Наряд, розпорядження (документ) на виконання відповідної роботи, на відпуск (відвантаження) або відправлення певної продукції (матеріалів, готових виробів, інших товарів).

Насильство, умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою.

НАТО, Див. *Організація північноатлантичного договору*.

Натуралізація, акт прийняття до громадянства (підданства) певної держави іноземця чи особи без громадянства.

Науковий ступінь, офіційно визнана наукова кваліфікація вченого в певній галузі знань.

Національна академія внутрішніх справ України, вищий навчальний заклад, що здійснює підготовку кадрів для органів внутрішніх справ.

Національна академія державного управління при Президентові України, провідний державний вищий навчальний заклад України із підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вищий державний навчальний заклад IV рівня акредитації, розташований у м. Хмельницьку.

Національна академія правових наук України, НАПрНУ, державна самоврядна, неприбуткова, бюджетна наукова організація, вища наукова установа України в галузі державно-правових досліджень.

Національна академія Служби безпеки України, вищий навчальний заклад, що здійснює підготовку кадрів для органів державної безпеки України.

Національна гвардія України, військове формування з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України і призначене для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян України, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань.

Національна поліція України, центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та громадської безпеки.

Національна правова система, комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин на національному рівні.

Національне антикорупційне бюро (НАБУ), правоохоронний орган з широкими силовими повноваженнями, на який покладається попередження, виявлення, припинення та розкриття корупційних злочинів.

Національний банк України (НБУ), центральний банк України, особливий центральний орган державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України.

Національний університет «Одеська юридична академія», вищий навчальний заклад України в галузі юриспруденції, заснований як академія в 1997 на базі Юридичного інституту Одеського державного університету ім. І. Мечникова.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, самоврядний (автономний) державний вищий юридичний навчальний заклад.

Національні меншини, етнічно визначені спільноти громадян певної держави, кожна з яких за кількістю осіб, що належать до неї, є меншою, ніж та етнічна спільнота, котра дала свою назву цій державі (титильна нація).

Національність, належність індивіда (особи) до певної нації чи народу, які мають своє історичне ім'я, сукупність людей одного і того ж етнічного походження, які проживають у різних державах і регіонах світу; належність особи до держави за громадянством.

Національно-визвольний рух, сукупність різних (мирних і немирних, збройних) форм боротьби народів за визволення від колоніального

панування, досягнення національної незалежності й реалізацію невід'ємного права нації на самовизначення.

Національно-культурна автономія, Див. *Автономія національно-культурна*.

Національно-культурні товариства, об'єднання національних меншин, діяльність яких спрямована на задоволення національних потреб і запитів у сфері культури, освіти, мови, на збереження і розвиток національної самосвідомості.

Національно-персональна автономія, Див. *Автономія національно-персональна*.

Національно-територіальна автономія, Див. *Автономія національно-територіальна*.

Нація, спільність людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями.

Невиконання судового рішення, умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконання.

Невільництво, міжнародний злочин, який полягає у захопленні або триманні в неволі людей з метою одержання матеріальної чи іншої вигоди.

Неволін, Костянтин Олексійович (1806–1855), правознавець, ректор Київського університету (1837–1843), Україна.

Недбайло, Петро Омелянович (1907–1974), правознавець, доктор юридичних наук, член-кореспондент АН УРСР, Україна.

Недовіра, правова підстава для відповідних державних органів щодо усунення з поста Президента України, відставки Кабінету Міністрів України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, міністрів та інших посадових осіб.

Незабитовський, Василь Андрійович (1824–1883), правознавець, доктор політичних наук, Україна.

Незаконне заволодіння транспортним засобом, умисне, протиправне вилучення будь-яким способом та з будь-якою метою транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі.

Незаконні воєнізовані або збройні формування (групи), утворені всупереч чинному законодавству об'єднання людей для досягнення політичних та інших цілей з використанням методів збройного насильства.

Незаконні дії, дії, що порушують встановлений законом правопорядок.

Нейтралітет, юридичний і політичний статус держави, яка зобов'язується не брати участі у війні між іншими державами, а в мирний час – відмова від участі у військових блоках.

Нейтральні води, територіальні і внутрішні морські води нейтральних держав у період воєнних дій на морі; 2) нейтральні морські простори, в межах яких відповідно до міжнародних договорів заборонено ведення воєнних дій (відповідно до Договору про Антарктику 1959 нейтральними є прилеглі до континенту острови і морські акваторії південніше 60-ї паралелі південної широти); 3) умовне, не закріплене в міжнародно-правових актах найменування вод відкритого моря, тобто морських просторів за межами зовнішнього кордону територіального моря.

Некомбатанти, особи, які входять до складу збройних сил, але не беруть участі в бойових насильницьких діях, хоча специфічно забезпечують їх.

Нелегальна міграція, незаконний в'їзд або порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування у країні в'їзду.

Немирич, Юрій (1612–1659), державний і політичний діяч, правник, дипломат, автор проекту Гадяцького договору, Україна.

Необхідна оборона, одна з обставин, що виключає юридичну відповідальність.

Неосудність, психопатологічний стан людини, за якого вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного псих, захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Непереборна сила, в цивільному праві – обставина, що виключає юридичну відповідальність особи за заподіяну нею шкоду.

Непотизм, різновид фаворитизму, надання родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей.

Неправомірна вигода, грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав.

Непрацездатність, втрата або відсутність здатності до праці.

Неприєднання рух, міжнародне об'єднання країн, що вважають неприєднання до воєнно-політичних союзів великих держав основою своєї зовнішньополітичної доктрини і принципом зовнішньої політики.

Нерсесянс, Владик Сумбатович (1938–2005), правознавець, філософ права, Росія.

Нерухоме майно, нерухомість, земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Несамоврядні території, території, народи яких ще не досягли певного самоврядування і відповідальність за управління якими несуть або беруть на себе певні члени Організації Об'єднаних Націй.

Несумісність посад, несумісність професійної діяльності, конституційно або законодавчо визначена вимога, за якою член парламенту, президент, міністр, суддя або інші посадові особи не можуть обіймати певні посади чи займатися певними видами професійної діяльності.

Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька, вищий юридичний навчальний заклад у Російської імперії, що діяв у м. Ніжині Чернігівської губернії у 1840–1875.

Німецьке цивільне уложення 1896, систематизований збірник цивільних законів Німеччини, пам'ятка цивільного права Німеччини кінця 19 ст. Відомий також під назвами «Німецький цивільний кодекс», «Бісмарківський кодекс».

Ніццький договір 2001, поширена неофіційна назва договору про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, договорів про заснування Європейських співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів, укладений 26.02.2001 в Ніцці (Франція).

Ніштадтський мирний договір 1721, угода між Росією і Швецією, що завершила Північну війну 1700–1721.

Новгородцев, Павло Іванович (1866–1924), правознавець і політичний діяч, Росія.

Новий соціальний захист у кримінальному праві, напрям кримінального права, який сформувався у повоєнний період на основі розвитку соціологічної школи кримінального права.

Новицький, Віктор Ізмайлович (1884–1938), правознавець та історик, член Української Центральної Ради, Україна.

Новицький, Орест Маркович (1806–1884), філософ, психолог і правознавець, перший професор філософії Київського університету, Україна.

Нольде, Борис Еммануїлович (1874–1948), правознавець і державний діяч, фахівець з міжнародного права, Росія.

Номенклатура, перелік керівних посад, призначення і затвердження на які віднесено до компетенції вищестоящих органів; коло посадових осіб, як заміщують ці посади чи перебувають у резерві для їх заміщення.

Номоканон, у дореволюційній Росії збірник церковних правил та імператорських указів, що стосувалися церкви.

Норма, міжгалузеве поняття, що використовується для узагальнення певної сукупності людських знань про природу і суспільство.

Норма права, формально-обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації.

Норматив, регламентоване значення, параметр показника норми, відповідно до якого виконується певна робота або здійснюється, встановлюється що-небудь.

Нормативні акти, рішення органів державної влади нормативного характеру, тобто приписи, які розраховані на постійну або багаторазову дію.

Нормативно-правовий акт, Див. *Акт нормативно-правовий*.

Норми соціальні, суспільно визнані або узаконені вимоги, приписи, побажання й очікування відповідної поведінки, що регулюють дії людей, суспільне життя відповідно до цінностей певної культури, зміцнюють стабільність і цілісність суспільства.

Нормотворчість, діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, спрямована на створення, конструювання та коригування нормативно-правових приписів.

Нормування праці, встановлення норм затрат праці на виготовлення одиниці продукції або виконання певного обсягу робіт у відповідних організаційно-технічних умовах.

Нострифікація, визнання документів про вищу освіту, вчені звання та наукові ступні, що видаються органами атестації інших країн.

Нота дипломатична, вид дипломатичного документа, офіційне письмове звернення однієї держави до іншої чи до кількох держав.

Нотаріат, система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші передбачені законом нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріус, особа, яка уповноважена державою на вчинення нотаріальних дій і працює у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державний нотаріус) або займається приватною нотаріальною діяльністю (приватний нотаріус).

Нотифікація, 1) офіційне повідомлення шляхом надсилання документа однією зі сторін міждержавної угоди про свою позицію щодо умов контрактів, договорів, можливостей вирішення певних питань (поширене у дипломатичній і договірній практиці міжнародних відносин); 2) повідомлення, надіслане векселедержателем векселедавцю про незгоду сплатити вексель, відмову від акцепту.

Нунцій, дипломатичний представник Ватикану, який підтримує на постійній основі дипломатичні відносини з іноземними державами.

Нюрнберзький процес, судовий процес над головними воєнними злочинцями нацистської Німеччини.

Нюрнберзькі расові закони (нім. Nürnberger Rassengesetze), два антисемітські закони, прийняті 15.09.1935 в нацистській Німеччині.

Об'єкт злочину, благо, якому злочином завдається шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди; суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певного закону про кримінальну відповідальність і яким злочином завдається шкода або створюється загроза заподіяння шкоди.

Обласна державна адміністрація (ОДА), місцева держадміністрація, ключова ланка в системі органів виконавчої влади, основним завданням якої є реалізація функцій державного управління на обласному рівні.

Обмежена осудність, психопатологічний стан людини, за якого вона під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Обмеження волі, кримінальне покарання, що полягає в обмеженні особистої свободи засудженого шляхом неповної ізоляції від суспільства.

Обмеження прав людини, діяльність державних чи міжнародних органів із встановлення меж реалізації людських прав індивідів або інших суб'єктів суспільства.

Обставини, що виключають злочинність діяння, інститут, що відокремлює злочинні від незлочинних діянь й об'єднує діяння, які тільки за зовнішніми ознаками збігаються зі злочинними діяннями.

Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства 2000, міжнародний документ, що передбачав формування стратегії глобального доступу до інформаційних та комунікаційних мереж, підписаний лідерами Великої вісімки 22.07.2000.

Окіншевич (Окиншевич), Лев Олександрович (1898–1980), правознавець та історик, Україна–Білорусь–Німеччина–США.

Окупація, у військовій справі та в міжнародному праві тимчасове заняття збройними силами території противника.

Омбудсмен (від швед. ombudsman «представник»), спеціально обрана посадова особа для контролю за дотриманням прав людини різного роду адміністративними органами, а у деяких випадках також приватними особами та об'єднаннями.

Омбудсмен етнічний, посадова особа, як здійснює контроль за дотримання прав та інтересів представників етнічних спільнот (етнічних меншин).

Онопенко, Василь Васильович (1949), політик, Міністр юстиції (1992–1995), юрист, Голова Верховного Суду України (2006–2011), Україна.

Оперативно-розшукова діяльність, 1) вид правоохоронної діяльності оперативних підрозділів і служб відповідних державних органів, уповноважених чинним законодавством проводити гласні й негласні пошукові, розвідувальні і контррозвідувальні заходи з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства; 2) галузь юридичної науки, предметом вивчення якої є правове регулювання організації та здійснення оперативного розшуку в інтересах кримінального судочинства, безпеки суспільства і держави.

Опіка міжнародна, система управління деякими з несамокерованих територій, яка була створена після Другої світової війни відповідно до Статуту ООН.

Опікун, особа, яка призначається в установленому законом порядку з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, які не

досягли чотирнадцяти років, а також над недієздатною фізичною особою. Опіка може бути встановлена над майном фізичної особи, яка визнана безвісти відсутньою, а також фізичної особи, місце перебування якої невідоме.

Опришко, Віталій Федорович (1942), правознавець, член-кореспондент НАН України (1997), Україна.

Оптація, добровільний вибір громадянства особами, що мають громадянство двох чи більше держав, при переході з території однієї країни до іншої.

Органи виконавчої влади, самостійний вид органів державної влади, які відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликані здійснювати функції, покладені на виконавчу гілку влади, надавати громадянам державні послуги та наділені для цього відповідною компетенцією.

Органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, складова єдиної системи органів виконавчої влади України, що функціонують в Автономній Республіці Крим (АРК).

Органи місцевого самоврядування, виборні та інші органи територіальних громад наділені повноваженнями вирішувати питання місцевого значення.

Органи правоохоронні, Див. *Правоохоронні органи*.

Органи представницькі, 1) Законодавчі органи державної влади органи державної влади, що утворюються безпосередньо народом шляхом виборів й уповноважені здійснювати в інтересах народу державну владу. 2) Органи місцевого самоврядування (обласні, міські, районні, районні у містах, селищні, сільські ради) виборні органи, що складаються з депутатів представників територіальних громад, які наділені правом представляти інтереси територіальної громади і примати від її імені рішення.

Організація американських держав (Organization of American States), ОАД (OAS, OEA), міжнародна організація держав Південної та Північної Америки, утворена 1948 на 9-й Міжнародній конференції американських держав у м. Боготі (Колумбія) на базі Міжнародного союзу американських республік.

Організація африканської єдності, Див. *Африканський союз*.

Організація економічного співробітництва та розвитку (англ. Organisation for Economic Co-operation and Development), ОЕСР (OECD), міжурядова

міжнародна організація, створена 1961 згідно з Конвенцією від 1960 на базі Європейської організації економічного співробітництва.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (англ. Organization for Security and Co-operation in Europe), ОБСЄ (OSCE), регіональна міжнародна міждержавна організація для надання регулярних консультацій щодо контролю над озброєнням, роззброєнням і співробітництвом у безпековій сфері.

Організація із заборони хімічної зброї, міжнародна організація, Нобелівська премія миру «за великий вклад в боротьбу з хімічною зброєю» (2013).

Організація ісламського співробітництва (до 28.06.2011 року Організація Ісламська конференція, ОІК), найбільш впливова міжнародна урядова ісламська організація, заснована 29.09.1969 з метою ісламської інтеграції, боротьби проти колоніалізму та расизму.

Організація країн-експортерів нафти (англ. The Organization of the Petroleum Exporting Countries), ОПЕК (OPEC), міжнародна організація створена нафтовидобувними державами для стабілізації цін на нафту.

Організація об'єднаних націй (англ. United Nations Organization; франц. Organisation des Nations Unies), ООН (UNO; ONU), універсальна міжнародна організація, заснована 24.10.1945 на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (англ. United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation), ЮНЕСКО (UNESCO), спеціалізована агенція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, яка напрацьовує ідеї, встановлює стандарти, збирає та поширює інформацію, сприяє міжнародному співробітництву в зазначених сферах.

Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (англ. United Nations Industrial Development Organization), ЮНІДО (UNIDO), спеціальна установа ООН, створена у 1966 з метою сприяння промислому розвитку та прискореній індустріалізації країн, що розвиваються шляхом мобілізації національних і міжнародних ресурсів.

Організація північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organization), НАТО (NATO), військово-політичний союз, утворений на основі договору від 04.04.1949.

Організація співробітництва залізниць, міжнародна організація в галузі залізничного транспорту.

Організація Центральноамериканських держав, економічне, політичне і військове об'єднання Гватемали, Гондурасу, Коста-Ріки, Нікарагуа та Сальвадору, засноване 1951.

Організація чорноморського економічного співтовариства (ОЧЕС), регіональна міжнародна організація, започаткована з ініціативи президента Туреччини Т. Озала у 1990.

Орнатський, Сергій Миколайович (1806–1884), правознавець, юрист, педагог, дослідник української старовини, Україна – Росія.

Освітнє законодавство, сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, які регулюють правові, соціально-економічні, організаційні, фінансові, освітні та виховні засади розвитку та функціонування усіх ланок системи освіти.

Основні та додаткові покарання, групи покарань, у які закон об'єднує окремі їх види з урахуванням юридичної значущості та порядку (способу) їх призначення.

Особа злочинця, сукупність соціально-психологічних властивостей і якостей особи, що вчинила злочин, яка враховується при соціально-правовій оцінці вчинених діянь та прийнятті правового рішення стосовно такої особи.

Осудність, психічний стан людини, коли вона в момент вчинення злочину чи адміністративного правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Осудність обмежена, Див. *Обмежена осудність*.

Остін, Джон (1790–1859), юрист, філософ права. засновник юридичного позитивізму, Велика Британія.

Острогорський, Мойсей Якович (1854–1921), юрист, соціолог, один з основоположників політичної соціології та партології, Польща – Росія.

Офшорні зони, держави або території, які заохочують приплив іноземного капіталу шляхом надання нерезидентним суб'єктам підприємницької діяльності податкових та інших пільг.

Охорона археологічної спадщини, комплекс державних та громадських заходів, спрямованих на облік, захист, збереження, належне утримання, відповідне використання, консервацію, реставрацію, реабілітацію, та музеефікацію об'єктів археологічної спадщини.

Охридська угода 2001, двостороння домовленість, підписана 10.09.2001 в Охриді (Македонія) керівництвом Македонії та лідерами македонських албанців; формально поклала кінець військовому конфлікту між албанцями та урядовими македонськими силами.

Пагвоський рух (англ. Pugwash Conferences on Science and World Affairs), міжнародний рух учених за мир, роззброєння та міжнародну безпеку.

Падох, Ярослав (1908–1998), вчений-правознавець, журналіст, редактор, дійсний член НТШ з 1949, Україна.

Палієнко, Микола Іванович (1869–1937), правознавець, академік ВУАН, Україна.

Пан Гі Мун (1944), політик, дипломат, генеральний секретар ООН (2007–2017), Південна Корея.

Пандекти, Див. *Дигести*.

Панов, Микола Іванович (1940), правознавець, спеціаліст в галузі кримінального права, доктор юридичних наук, академік НАПрНУ (з 2000), Україна.

Паралельна юрисдикція, конкуруюча юрисдикція, інститут міжнародного права, норми якого встановлюють порядок вибору однієї з компетентних юридичних влад (національної або міжнародної) для вирішення правових питань.

Парафування міжнародного договору, попереднє підписання договору міжнародного (або окремих його статей) ініціалами уповноважених осіб, що брали участь у його розробці.

Паризька угода 2015, угода в рамках Рамкової конвенції ООН про зміну клімату щодо впровадження заходів зі зменшення викидів вуглекислого газу в атмосферу з 2020.

Паризька хартія 1990, міжнародно-правовий документ, підписаний у Парижі 21.11.1990 главами 34 держав та урядів держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі.

Паризький договір 1951, договір про заснування Європейської спільноти з вугілля та сталі; перший з чотирьох основоположних договорів Європейського Союзу (разом з Римськими договорами і Договором про Європейський Союз).

Паризький клуб, міжурядова організація держав-кредиторів; започаткована в 1956 за рішенням Ради керуючих Міжнародним валютним фондом (МВФ).

Парламентська Асамблея Ради Європи (англ. Parliamentary Assembly of the Council of Europe), ПАРЕ (PACE), консультативний орган, що складається з представників парламентів усіх держав-членів.

Парламентські слухання, форма діяльності парламенту, або окремих депутатів у вигляді публічного обговорення актуальних питань державного та суспільного значення, що потребують законодавчого врегулювання або вирішення із залученням спеціалістів та зацікавлених організацій.

Партнерство заради миру, програма, запропонована НАТО у 1994 з метою зміцнення стабільності та миру в Європі після завершення «холодної війни».

Паспорт (франц. passeport, первісно – дозвіл на відплиття, від passe – прохід і port – гавань), офіційний документ, який посвідчує особу власника та підтверджує його громадянство.

Паспорт закордонний, офіційний документ, що засвідчує особу громадянина певної країни у зв'язку з його виїздом за кордон

Патент, охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і право власності на винахід (корисну модель, промисловий зразок, сорт рослин).

Патентне право, сукупність норм, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини, які виникають у зв'язку зі створенням, оформленням і використанням винаходів, корисних моделей і промислових зразків.

Патронатна служба, вид державної служби, на посади якої приймаються державні службовці з метою організаційного забезпечення діяльності членів Кабінету Міністрів України та голів місцевих державних адміністрацій.

Паунд, Роско (1870–1964), правознавець, соціолог права, США.

Пахман, Семен Вікентійович (1825–1910), правознавець, доктор цивільного права, Україна – Росія.

Пейн, Томас (1737–1809), філософ, громадський та політичний діяч, Велика Британія – США.

Пеналізація (від лат. poena – покарання і actio – дія), напрям кримінально-правової політики держави, який полягає у встановленні у законі про

кримінальну відповідальність видів і розмірів покарань, що підлягають застосуванню до осіб, які вчиняють злочини.

Пенологія (від англ. penal, лат. poena – покарання), учення про ефективність покарання в кримінальному процесі.

Пенітенціарна служба, сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено обов'язки з вироблення та реалізації єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, де всі органи й інституції взаємодіють у напрямі забезпечення безпеки суспільства шляхом ресоціалізації осіб, які відбувають або відбули кримінальні покарання.

Пенсійна реформа, здійснення змін у системі пенсійного забезпечення з метою організації її ефективного функціонування всіх суб'єктів цього процесу (держави, громадян, підприємств, недержавних пенсійних фондів, банків, страхових організацій тощо) для забезпечення соціальної справедливості та соціальної рівності, державних соціальних гарантій усім громадянам.

Пенсійна система, сукупність правових, економічних і організаційних інститутів та норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії.

Пенсійне право, галузь права соціального забезпечення, що регулює відносини в сфері пенсійного забезпечення.

Пенсійне страхування, Див. *Страхування пенсійне*.

Пенсія, грошове забезпечення, отримуване громадянами з пенсійних страхових та інших фондів при досягненні відповідного віку, внаслідок втрати годувальника, інвалідності та в деяких інших випадках.

Переміщені особи, громадяни, іноземці чи особи без громадянства, які вимушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Перепис населення, процес збору, узагальнення, оцінювання, аналізу та публікації демографічних, економічних та соціальних даних про населення, що проживає на відповідний проміжок часу у країні чи на виразно відмежованій території.

Перес Де Куельяр, Хав'єр (1920), політик, дипломат, генеральний секретар ООН у 1982–1991, Перу.

Персона грата (лат. *persona grata* – бажана особа), глава дипломатичного представництва, який отримав згоду держави перебування на своє призначення.

Персона нон грата (лат. *persona non grata* – небажана особа), член дипломатичного персоналу, якого держава перебування вважає «небажаною персоною».

Петерсберзькі завдання, перелік пріоритетів у сфері політики безпеки та оборони ЄС.

Петражицький, Лев Йосипович (1867–1931), правознавець, доктор права, член Польської Академії Наук, Росія – Польща.

Пилипчук, Петро Пилипович (1947), юрист, Голова Верховного Суду України (2011–2013), Україна.

Петришин, Олександр Віталійович (1960), правознавець, доктор юридичних наук, професор, Президент НАПрНУ (з 2016), Україна.

Північноатлантична рада, орган НАТО, повноваження якого визначено в Північноатлантичному договорі та який виконує важливі представницькі функції, приймає декларації і комюніке, в яких пояснюються політика і рішення Альянсу громадськості та країнам, які не є членами НАТО.

Північноатлантичний договір 1949, Див. *Вашингтонський договір 1949*.

Підданий, особа, яка перебуває у підданстві певної держави, правителя.

Підданство, правова належність особи до держави з монархічною формою правління; особистий правовий зв'язок між монархом і особою на яку поширюється його суверенна влада.

Підзаконний нормативно-правовий акт, правовий акт, який має меншу юридичну силу, ніж закон, і приймається на основі законів та на їх виконання.

Підопічні території, залежні території, управління якими здійснювалось у рамках системи опіки та під контролем Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Підпорядкованість, нормативно визначений режим відносин між державними або не державними органами, установами та організаціями, що характеризується ін. ступенем адміністративної залежності органів,

установ, організацій нижчого рівня від органів, установ, організацій вищого рівня.

Піонтковський, Андрій Антонович (1862–1915), правознавець, доктор кримінального права, Росія.

Піратство міжнародне, морський розбій, незаконне захоплення, грабунок чи потоплення торговельних та інших суден, які здійснюються у відкритому морі приватними або державними суднами.

Платонов, Іван Васильович (1803–1890), правознавець, доктор права, Україна – Росія.

Повноваження, визначені актами позитивного права або індивідуальним договором права та обов'язки особи, яка представляє у відповідних відносинах інтереси ін. суб'єкта права (народу, держави, територіальної громади, юридичної або фізичної особи).

Погорілко, Віктор Федорович (1938–2006), правознавець, член-кореспондент НАН України (2003), Україна.

Пограбування, Див. *Грабіж*.

Погроза, виражений словами, письмово, певними діями або іншим чином намір завдати фізичної, матеріальної чи іншої шкоди окремій особі або громадським інтересам.

Податкове право, підгалузь фінансового права, що регулює основи формування дохідної частини бюджетної системи країни.

Позбавлення волі, основний вид покарання, яке полягає в обмеженні права особи, що вчинила злочин, на особисту свободу шляхом її повної ізоляції від суспільства на строк, встановлений вироком суду, у спеціальній кримінально-виконавчій установі закритого типу.

Позитивна дискримінація, Див. *Дискримінація позитивна*.

Позитивне право, термін теорії права, який означає право, визначене законодавством у рамках конкретної правової системи, тобто право, чинне в даному суспільстві.

Познер, Річард (1939), правознавець та економіст, суддя, один з найбільш цитованих юристів 20 ст., США.

Покарання, у праві – захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покровський, Йосип Олексійович (1868–1920), правознавець, доктор римського права, Україна – Росія.

Поліцейське право, галузь права що регулює встановлення та забезпечення внутрішньої безпеки громадян і держави.

Поліція, орган державної влади (система державних органів), що займається охороною громадського порядку і боротьбою з правопорушеннями (в тому числі зі злочинністю).

Помилювання, спеціальний вид звільнення від покарання індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного акта (указу про П.), прийнятого Президентом України.

Поправка, 1) внесення членами парламенту доповнень чи змін до законів та інших нормативно-правових актів національного законодавства або пропозицій до законопроекту, що розглядається; 2) внесення доповнень чи змін до міжнародного договору після його прийняття.

Поправка конституційна, форма внесення змін і доповнень до тексту Конституції.

Порталіс, Жан Етьєн Марі (1746–1807), філософ, правознавець, державний діяч, один з розробників Кодексу Наполеона, Франція.

Посада, правове утворення, первинна неподільна структурна одиниця в організації або поза нею, заміщається фізичною особою, яка відповідає встановленим вимогам і наділена посадовими повноваженнями.

Посадова інструкція, документ, що розробляється на основі професійно-кваліфікаційних характеристик посад органом влади, його структурними підрозділами, виходячи з їх завдань, функцій та повноважень, встановлених нормативно-правовими актами, та штатного розпису, затвердженого в установленому порядку, визначає підпорядкованість державного службовця, його конкретні завдання та обов'язки, права та відповідальність.

Посадова особа, особа, в якій, в силу займаної посади, наявні організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції.

Посадові обов'язки, перелік функцій і повноважень, закріплених за посадою державної служби, які зобов'язаний виконувати державний службовець та які встановлені його посадовою інструкцією.

Посол за сумісництвом, дипломатичний представник, який акредитований і постійно перебуває в одній державі, а в іншу державу чи в низку

країн призначається главою дипломатичного представництва за сумісництвом.

Посол, дипломатичний представник держави вищого рангу в іноземній державі (у декількох державах за сумісництвом) і в міжнародній організації.

Посольство надзвичайне, тимчасова делегація держави, що направляється в іншу державу для участі в урочистостях і святкуваннях з приводу проголошення незалежності країни, інавгурації глави держави, для участі в траурних церемоніях.

Посольство, дипломатичне представництво (орган акредитуєної держави, заснований на території держави перебування для підтримки дипломатичних відносин між ними) вищого рівня, очолюване надзвичайним і повноважним послом.

Постанова, 1) нормативний акт єдиного органу законодавчої влади Верховної Ради України з організаційних питань; 2) підзаконний нормативний акт вищого органу в системі органів виконавчої влади Кабінету Міністрів України; 3) рішення вищого суду з приводу перегляду вироку, рішення, ухвали, що набрали законної сили.

Постанова Верховної Ради України, вид нормативного акта Верховної Ради України, правова форма закріплення легітимного рішення Верховної Ради України, прийнятого в межах її конституційних повноважень на пленарному засіданні в порядку, встановленому Конституцією та законами України, Регламентом Верховної Ради України.

Постійна палата третейського суду (англ. Permanent Court of Arbitration), ППТС (РСА), міжнародний арбітражний суд, найстарший орган вирішення міжнародних спірів заснований 1899 в Гаазі.

Постійне представництво при міжнародних організаціях, місія постійного характеру, яка направляється державою – членом міжнародної організації для представництва в ній своїх інтересів.

Постійний представник Президента України, посадова особа, на яку покладається здійснення постійного зв'язку між Президентом України і відповідною структурою.

Права дитини, історично обумовлені культурно-духовним, соціальним, економічним, політичним рівнем розвитку суспільства, юридично забезпечені можливості дитини задовольняти свої потреби та інтереси, що можуть здійснюватися дитиною як самостійно, так і за допомогою інших

осіб, реалізація яких є необхідною умовою її належного виховання, соціалізації та розвитку.

Права жінки, сукупність прав і свобод, які обумовлені особливостями біологічного та соціального становища жінки, що визнаються універсальними, невід'ємними та мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів.

Права людини, комплекс природних і непорушних прав і свободи, які надаються усім людям, незалежно від національності, статі, національного чи етнічного походження, раси, релігії, мови або іншого статусу.

Права меншин, система прав і свобод осіб, які належать до певних соціальних груп меншої чисельності у порівнянні з рештою населення держави, що характеризують особливості їх правового становища.

Право, норми, які уможливають існування суспільства шляхом визначення меж свободи, відображених у суб'єктивних правах та юридичних обов'язках учасників суспільних відносин, реалізація яких підтримується державою.

Право авторське, Див. *Авторське право*.

Право аграрне, Див. *Аграрне право*.

Право адміністративне, Див. *Адміністративне право*.

Право адміністративно-процесуальне, Див. *Адміністративно-процесуальне право*.

Право азильне, Див. *Азильне право*.

Право бюджетне, Див. *Бюджетне право*.

Право вето (від лат. veto – забороняю), повноваження особи або групи осіб в односторонньому порядку заблокувати прийняття того чи іншого рішення.

Право власності, 1) в об'єктивному значенні – сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном; 2) в суб'єктивному значенні – право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Право господарське, Див. *Господарське право*.

Право гуманітарне міжнародне, Див. *Міжнародне гуманітарне право*.

Право ґрунту, принцип набуття особою громадянства за місцем народження, незалежно від громадянства її батьків.

Право дипломатичне, Див. *Дипломатичне право*.

Право екологічне, Див. *Екологічне право*.

Право Європейського союзу, правовий феномен, що склався в ході розвитку європейської інтеграції в рамках Європейських співтовариств і Європейського Союзу, результат реалізації наднаціональної компетенції інститутів Європейського Союзу.

Право житлове, Див. *Житлове право*.

Право звичаєве, Див. *Звичаєве право*.

Право земельне, Див. *Земельне право*.

Право зобов'язальне, Див. *Зобов'язальне право*.

Право інтелектуальної власності, право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності, або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений законом.

Право інформаційне, Див. *Інформаційне право*.

Право канонічне, Див. *Канонічне право*.

Право конституційне, Див. *Конституційне право*.

Право космічне міжнародне, Див. *Космічне міжнародне право*.

Право кримінальне, Див. *Кримінальне право*.

Право кріпосне, Див. *Кріпосне право*.

Право крові, набуття особою при народженні, незалежно від місця її народження, громадянства тієї держави, громадянами якої є її батьки.

Право м'яке, Див. *М'яке право*.

Право матеріальне, Див. *Матеріальне право*.

Право медичне, Див. *Медичне право*.

Право міжнародне, Див. *Міжнародне право*.

Право морське, Див. *Морське право*.

Право муніципальне, Див. *Муніципальне право*.

Право на інформацію, можливість вільного одержання, зберігання, використання й поширення відомостей, необхідних громадянам, юридичним особам і державним органам для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

Право народів, націй на самовизначення, принцип конституційного й міжнародного права, який означає право народів (націй) визначати форму свого державного існування – в окремій самостійній державі чи у складі іншої держави.

Право патентне, Див. *Патентне право*.

Право підприємницьке, Див. *Господарське право*.

Право податкове, Див. *Податкове право*.

Право позитивне, Див. *Позитивне право*.

Право поліцейське, Див. *Поліцейське право*.

Право прецедентне, Див. *Прецедентне право*.

Право приватне, Див. *Приватне право*.

Право призове, Див. *Призове право*.

Право природне, Див. *Природне право*.

Право процесуальне, Див. *Процесуальне право*.

Право процесуальне міжнародне, Див. *Процесуальне міжнародне право*.

Право публічне, Див. *Публічне право*.

Право релігійне, Див. *Релігійне право*.

Право соціального захисту (забезпечення), одне з природних прав людини, визнане світовим співтовариством та закріплене в міжнародно-правових актах – Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Європейській соціальній хартії.

Право торговельне, Див. *Господарське право*.

Право транспортне, Див. *Транспортне право*.

Право трудове, Див. *Трудове право*.

Право фінансове, Див. *Фінансове право*.

Право цивільне, Див. *Цивільне право*.

Право ювенальне, галузь права що регулює захисту прав дітей.

Правова держава, форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя підпорядковане правовим нормам.

Правова культура, якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

Правова система, комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, законодавство, правові відносини та ін.).

Правова сім'я, сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найбільш важливих рис, які вказують на суттєву схожість цих систем.

Правова фікція, Див. *Юридична фікція*.

Правове регулювання, один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави, є різновидом соціального регулювання.

Правовий статус, сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права.

Правові спори, Див. *Юридичні спори*.

Правові учення, концепції, теорії, наукові доктрини видатних філософів, істориків, правознавців минулого, предметом яких є право, його природа, зміст і місце в соціальному регулюванні, зв'язок з державою та ін. суспільними інститутами, вплив на розвиток та збереження людської цивілізації.

Правовідносини, врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Правозастосування, застосування права, владна діяльність компетентних органів та посадових осіб з підготовки і прийняття індивідуального юридичного рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм.

Правозастосовчий акт, Див. *Акт застосування права*.

Правозахисний рух в Україні, напрям у дисидентському русі, що поширився після ратифікації СРСР Гельсінкських угод.

Правозахисний рух, вид суспільного руху на захист прав і свобод людини і громадянина.

Правоздатність, передбачена нормами права здатність (можливість) індивіда мати суб'єктивні юридичні права і виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки.

Правознавство, галузь знань про закономірності розвитку держави і права.

Правознавство порівняльне, наука, що досліджує правові системи різних держав шляхом зіставлення однойменних правових норм, інститутів, принципів тощо та практики їх застосування.

Правомочність, захищена законом можливість громадян чи юридичних осіб діяти певним чином при здійсненні належних їм прав, у тому числі користуватися матеріальними і духовними благами.

Правонаступництво, перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта до іншого.

Правонаступництво держав, перехід певних прав і обов'язків від однієї держави до іншої з урахуванням основних принципів міжнародного права і норм про правонаступництво.

Правоохоронні органи, державні органи, спеціально вповноважені здійснювати контроль і нагляд за додержанням Конституції, законів та інших нормативно-правових актів, забезпечувати правопорядок, застосовувати заходи державного примусу до правопорушників.

Правопорушення, суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія або бездіяльність), яке порушує норму права.

Правопорядок, усталена інституційна форма правового життя спільноти, яка утворюється внаслідок домінування у ній поведінки і відносин, що базуються на правових нормах і цінностях, та виражається в стані передбачуваності й організованості правових комунікацій.

Правосвідомість, форма суспільної свідомості, характеризує відношення особи, суспільної групи і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та правового регулювання.

Правосуб'єктність, здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Правосуб'єктність міжнародна, здатність суб'єкта міжнародного права бути учасником міжнародних правовідносин, зокрема укладати та виконувати договори міжнародні.

Правосуддя, вид правоохоронної та правозастосувальної державної діяльності, що здійснюється судами з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до їх компетенції справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законодавчих інтересів юридичних осіб та інтересів держави.

Правочин, дія особи, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, в Цивільному кодексі вживається замість терміну «угода».

Предмет злочину, будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діянні особи ознак конкретного складу злочину.

Президент, 1) глава держави і виконавчої влади або тільки держави; 2) виборний керівник виконавчого органу громадських і наукових установ та організацій, у т. ч. міжнародних, компаній тощо.

Президент України, глава держави Україна.

Презумпція, 1) припущення, що ґрунтується на ймовірності; 2) у праві – норма припущення про вірогідність настання певного юридичного факту.

Презумпція невинуватості, правове положення, згідно з яким підозрюваний, обвинувачений чи підсудний вважається невинним у вчиненні злочину доти, доки його вину не буде доведено в порядку, встановленому законом.

Презумпція непрацездатності, визнання державою людини непрацездатною в зв'язку з досягненням нею пенсійного віку.

Прем'єр-міністр, голова уряду, посадова особа, яка очолює найвищий виконавчий орган держави, зазвичай, в країнах з парламентською та парламентсько-президентською формами управління та у конституційних монархіях.

Прем'єр-міністр України, посада Голови Кабінету Міністрів в Україні. Очолює виконавчу владу в країні.

Преференція, інструмент економічної політики держави, що передбачає застосування адресних пільг щодо окремих суб'єктів економічної системи з метою підтримки їх господарської діяльності, шляхом надання фінан-

сової або технічної допомоги, пільгового кредитування та страхування зовнішньоторговельних операцій тощо.

Прецедентне право, правова система, основним джерелом якої є прецедент правовий, тобто рішення суду з конкретної справи.

Преюдиція, встановлена процесуальним законом норма звільнення від необхідності доведення юридичної вірогідності попередньо доведеного факту.

Приватизація, зміна державної та інших форм публічної власності на приватну.

Приватне право, сукупність правових норм різних галузей права (підсистема), предметом регулювання яких є відносини у сфері приватних, індивідуальних інтересів юридично рівних суб'єктів за допомогою переважно диспозитивного методу регулювання.

Призове право, сукупність міжнародно-правових норм, що регламентують захоплення воюючими країнами торговельних судів і вантажів в морі.

Примусове лікування, кримінально-правовий захід державного примусу, що застосовується судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини і мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Примусові заходи виховного характеру, кримінально-правові заходи державного примусу, що не є покаранням і застосовуються судом до неповнолітніх, які вчинили злочин у віці до 18 років або передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Примусові заходи медичного характеру, надання за рішенням суду психіатричної допомоги у примусового порядку особі, яка вчинила суспільно небезпечну дію (бездіяльність), що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, з метою обов'язкового лікування, охорони прав і законних інтересів психічно хворого, а також запобігання вчиненню ним суспільно небезпечних діянь.

Принцип таліону, Див. *Таліону принцип*.

Принципи права, керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Принципи судочинства, керівні засади (ідеї), що стосуються завдань, засобів та способів здійснення судочинства.

Природне право (лат. *jus naturale* – природне право), теоретична доктрина, що обґрунтовує походження прав людини як таких, що походять від її природи і не залежні від суб'єктивних поглядів законодавця.

Природоресурсне право, складова екологічного права, що регулює відносини в галузі охорони і раціонального використання природних ресурсів, надр, вод, атмосферного повітря, лісів, тваринного світу тощо.

Присяжні, громадяни, які у випадках, передбачених законом, залучаються до здійснення правосуддя.

Притулок дипломатичний, надання будь-якій особі можливості уникнути переслідування з політичних мотивів у приміщенні іноземного дипломатичного представництва чи консульської установи, а також на іноземному судні морському військовому.

Притулок політичний, надання будь-якій особі (особам) можливості укритися від переслідування за політичними мотивами на території певної держави.

Приховування злочину, злочин проти правосуддя, який посягає на суспільні відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань.

Причетність до злочину, самостійний прояв кримінальної караної поведінки, яка пов'язана певним чином з учиненням злочину іншою особою (чи особами), але яка не є співучастю у злочині.

Прокуратура, державний правоохоронний орган, який здійснює нагляд за виконанням законів, кримінального переслідування і підтримання обвинувачення у суді.

Прокурор, головний законний представник обвинувачення в суді; посадова особа органів прокуратури, яка здійснює прокурорсько-наглядові функції.

Просвітницько-гуманістичний напрям у кримінальному праві, напрям в історії науки кримінального права, що сформувався в Європі у 2-й пол. 18 ст. на основі гуманістичних, філософських, соціальних і загальноправових ідей Просвітництва.

Пропаганда війни, злочин проти миру, публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення та розповсюдження матеріалів з відповідними закликами.

Проступок, Див. *Адміністративне правопорушення*.

Протекторат, форма міжнародної залежності, за якої одна держава на підставі міжнародного договору або одностороннім актом перебирає на себе функції зовнішніх зносин і захисту території іншої держави та зазвичай, через свого представника, контролює внутрішнє життя останньої.

Протоки міжнародні, природні морські шляхи, що з'єднують моря та океани і використовуються для міжнародного судноплавства.

Протокол дипломатичний, сукупність загальноприйнятих правил, традицій і умовностей, які дотримуються урядами, відомствами закордонних справ, дипломатичними представництвами, офіційними особами і дипломатами при виконанні своїх функцій в міжнародному спілкуванні.

Протокол про наміри, у міжнародній практиці документ, що скріплює домовленість високих державних, посадових осіб про бажання, задуми, позиції й можливі дії сторін.

Процесуальне право, частина норм правової системи, що регулює відносини, які виникають при розслідуванні злочинів, розгляді та вирішенні кримінальних, цивільних і арбітражних справ.

Публічне адміністрування, теорія та практика державного управління, яка характеризується реалізацією адміністративних процедур шляхом публічної діяльності, застосування інструментів демократичного врядування, упорядкування суспільної діяльності та надання адміністративних послуг як засобу реалізації прав та свобод громадян.

Публічне право, сукупність правових норм різних галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері реалізації публічних (державних, суспільних) інтересів за допомогою переважно імперативного методу регулювання.

Путч, заколот, збройний виступ групи змовників з метою вчинити державний переворот.

Пуфендорф, Самюель (1632–1694), юрист, просвітитель, фундатор німецької школи природного права, Німеччина.

Рабство, форма цілковитого підпорядкування та експлуатації людей, притаманна для рабовласницького устрою; насильницьке підпорядкування однієї людини іншою або однієї групи людей іншою групою людей; насильницького примушення людей для виконання певної роботи.

Рада безпеки ООН (англ. Security Council of the UNO; франц. Conseil de securiti de l'ONU), РБ ООН (SC UNO; CS ONU), один із головних органів Організації Об'єднаних Націй, постійно діючий політичний орган, на який Статутом покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки.

Рада держав Балтійського моря, міжнародна організація, членами якої є 11 держав регіону Балтійського моря (Данія, Естонія, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Фінляндія, Німеччина, Швеція) та Європейська комісія.

Рада Євроатлантичного партнерства (англ. Euro-Atlantic Partnership Council), РЕАП (EAPC), один із постійно діючих органів НАТО, який об'єднує на 26 членів Альянсу й 24 партнери з метою ведення діалогу та консультацій з політичних питань і питань безпеки.

Рада Європи (англ. Council of Europe; фрнц. Conceil de l'Europe), РЄ (CE), європейська міжурядова організація, створена 05.05.1949 на хвилі закликів до єднання Європи та побудови свого роду «Сполучених Штатів Європи» після 2-ї світової війни.

Рада національної безпеки і оборони України (РНБО України), координативний орган з питань безпеки і оборони при Президентові України відповідно до Конституції України.

Рада ООН з прав людини, міжнародний правозахисний інститут в структурі Організації Об'єднаних Націй.

Радбрух, Густав Ламберт (1878–1949), правознавець і політичний діяч, Німеччина.

Раз, Джозеф (1939), філософ права, представник юридичного позитивізму, Ізраїль.

Районна державна адміністрація (райдержадміністрація), місцева державна адміністрація, основним завданням якої є реалізація функцій державного управління на районному рівні.

Райс, Арчибальд (1875–1929), криміналіст, публіцист, фотограф, один з основоположників судово-медичної експертизи, Швейцарія.

Ранги державних службовців, інструмент структурування посад державних службовців, що дає змогу встановити відповідні ієрархічні рівні для персоналу державної служби.

Рапорт, письмове звернення працівника до вищої посадової особи з викладом питань службового чи особистого характеру і проханням у зв'язку з цим.

Ратифікація, затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, який з цього моменту набирає юридичної сили для даної держави.

Рахункова палата України, постійно діючий орган контролю, який утворений Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй.

Рeadмісія, взаємні зобов'язання держав, які закріплюються в міжнародних угодах, прийняти назад власних громадян, а також громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно прибули на територію однієї із Договірних Сторін, або прибувши законно втратили підстави для легального перебування.

Регламент, сукупність норм, настанов і правил, які регулюють організацію роботи, порядок скликання й проведення сесій, з'їздів, конференцій, нарад, зборів, процедуру виборів членів керівних органів, порядок внесення й обговорення питань порядку денного, вироблення й прийняття рішень з них, методи визначення доповідача, утворення допоміжних органів, надання прав, обов'язків і повноважень їхнім членам.

Регламент Верховної Ради України, нормативно-правовий акт, що визначає порядок діяльності парламенту України.

Регресна відповідальність, Див. *Відповідальність регресна*.

Регресне зобов'язання, зобов'язання, що виникає, коли боржник за основним зобов'язанням виконує його замість третьої особи або з вини третьої особи на користь ін. особи.

Регресний позов, зворотна вимога щодо повернення грошової суми (або іншого майна), виплаченої третій особі з вини боржника.

Реекспорт, продаж та вивезення за кордон раніше ввезеного товару, який не піддавався в реекспортуючій країні ніякій обробці.

Резервація, окрема територія, відведена для поселення корінного населення країни, яка має спеціальний соціально-економічний і правовий статус, певні особливості управління.

Резервний фонд, фонд грошових коштів, створений відповідно до законів України, що регулюють діяльність господарських товариств, адміністратором, компанією з управління активами з метою відшкодування можливих збитків учасників пенсійних фондів унаслідок неналежного виконання зобов'язань перед ними або порушення законодавства відповідними суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення.

Резиденція, постійне, нормативно визначене місцеперебування глави держави, інших осіб, які займають найвищі в державі адміністративні посади, а також дипломатичних представників і духовних осіб.

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, офіційні акти Генеральної Асамблеї ООН, в яких виражається спільна позиція держав-членів ООН з питань, що входять до компетенції Асамблеї.

Резолюція, 1) документ, що фіксує рішення, постанову найчастіше її приймають на зборах, нарадах, з'їздах, конференціях та її вміщують у кінці протоколу або пишуть окремо і додають до нього); 2) письмові вказівки керівника виконавцю про характер, форму та термін виконання документа.

Реінтеграція, 1) об'єднання на нових принципах суб'єктів міжнародного права, що раніше були роз'єднаними; 2) поновлення громадянства особи у разі його втрати.

Рейхель, Михайло Йосипович (1880–1956), юрист, правознавець, державний діяч, Україна.

Ректифікація кордону, незначна зміна або уточнення лінії кордону.

Релігійна правова система, правова система, що характеризується визначальним впливом релігійних норм як регуляторів поведінки.

Релігійне право, інтегральна сукупність релігійних і юридичних норм та приписів, які визначають релігійно санкціоновані правила поведінки віруючих, кліру в культовій, побутовій, суспільній сферах діяльності.

Ренненкампф, Микола Карлович (1832–1899), правознавець, доктор державного права, Україна.

Рено, Луї (1843–1918), юрист, лауреат Нобелівської премії миру (1907), Франція.

Репатріація, повернення на батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених і цивільних осіб, які під час війни, етнічного конфлікту, природного лиха тощо опинилися за межами своєї країни і перебували тривалий час поза батьківщиною.

Репресалії, односторонні примусові заходи, що застосовуються однією державою у відповідь на неправомірні дії іншої з метою примусити припинити їх і прийняти запропоновані вимоги.

Репресії, каральні, примусові заходи, які застосовуються спеціально уповноваженими державними органами (судовими і позасудовими).

Реституція, 1) повернення неправомірно вилученого майна з території іншої держави; 2) у міжнародному праві – вид матеріально-прав. відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше міжнародно-протиправне діяння.

Реторсія, обмежувальні заходи, застосовувані однією державою щодо іншої (або щодо її громадян) у відповідь на несправедливі, недружні (але правомірні з погляду міжнародного права) дії цієї держави, щоб домогтися припинення таких дій.

Референдум, одна з форм безпосередньої демократії, що застосовується для прийняття або затвердження шляхом голосування конституційних актів, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного чи місцевого значення.

Рецидив злочинів, Див. *Множинність злочинів*.

Римська угода 1957, Див. *Установчі угоди ЄС*.

Римське право, правова система Стародавнього Риму, що регулювали суспільні відносини в Римській державі та Візантії, складає основу романо-германської правової сім'ї.

Римський клуб, міжнародна неприбуткова та неурядова організація, глобальний мозковий центр та осередок інновацій та ініціатив.

Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, Див. *Міжнародний кримінальний суд*.

Рівність, у праві – рівність перед законом, один з основних принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Рікер, Поль (1913–2005), філософ, один з провідних представників філософської герменевтики, Франція.

Робесп'єр, Максиміліан (1758–1794), юрист, один із провідних діячів Великої французької революції, лідер якобінців, Франція.

Розбій, злочин проти власності, що полягає у нападі з метою заволодіння чужим майном, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Ролз, Джон (1921–2002), філософ, філософ права, основоположник ліберально-державницької концепції внутрішнього і міжнародного права, США.

Романович-Славинський, Олександр Васильович (1832–1910), правознавець, Україна–Росія.

Романюк, Ярослав Михайлович (1961), юрист, Голова Верховного Суду України (з 2013), Україна.

Романьозі, Джованні Доменіко (1761–1835), філософ, юрист, один з провідних теоретиків сучасного міжнародного права, Італія.

Ротація кадрів, горизонтальне та вертикальне переміщення працівників на посадах у структурних підрозділах організацій, в яких вони працюють, з метою: здобуття ними нових знань, набуття вмінь, професійних навичок, необхідних для кар'єрного зростання; підвищення ефективності їхньої роботи; подолання корупційних явищ в органах влади всіх рівнів.

Руссо, Жан-Жак (1712–1778), філософ, письменник, педагог, композитор, Франція.

Руська правда, систематизований збірник норм права Київської Русі.

Савінї, Фрідріх Карл фон (1779–1861), юрист, правознавець, історик, представник історичної школи права, Німеччина.

Саксонське Зерцало, збірник феодального права східнонімецьких земель поч. 13 ст.

Саміт, міжнародна зустріч на вищому рівні, переговори глав держав та (або) урядів.

Самоврядування, різновид публічної влади, що формується територіальною спільнотою для самостійного вирішення безпосередньо або через обрані нею органи всіх питань місцевого життя на основі законів і власної фінансової та економічної бази.

Самозахист, застосування особою (державою) засобів протидії, які не заборонені законом (міжнародним правом).

Санація (лат. sanatio – лікування, оздоровлення), 1) система економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються державою або іншим власником з метою поліпшення фінансового становища підприємств чи банків, запобігання їх банкрутству та можливій ліквідації, а також підвищення конкурентоспроможності господарського суб'єкта; 2) назва політичного режиму, що був встановлений у Польщі в 1926–1939; 3) у медицині – ряд лікувально-профілактичних заходів з оздоровлення організму.

Санітарний кордон, у геополітиці вживається як термін, що означає систему держав, об'єднаних для створення бар'єру між державами, взаємодія яких являє загрозу для інших.

Санкції міжнародні, правомірні примусові заходи, що застосовуються суб'єктами міжнародного права для припинення міжнародного правопорушення, відновлення порушених прав і виконання правопорушником його зобов'язань у сфері міжнародно-правової відповідальності.

Санкція, 1) складова частина, елемент логічної структури загальної норми права, що вказує на можливі заходи державного впливу на порушника даної норми; 2) передбачені законом або договором заходи впливу, міра юридичної відповідальності за порушення законодавства або договору, зобов'язання, що застосовуються до винної особи; 3) затвердження (санкціонування) вищою інстанцією будь-якого акта та надання йому чинності або визнання законності певного документа чи дії; 4) встановлений законом порядок обов'язкового затвердження прокурором відповідних постанов або винесення рішення судом про вжиття щодо особи заходів примусового або обмежувального характеру; 5) в міжнародному праві – засоби примусового впливу, що застосовується міжнародним співтовариством до держави у разі порушення нею своїх міжнародних зобов'язань або норм міжнародного права.

Свідцтво, офіційний документ встановленого зразка, що видається компетентним державним або іншим уповноваженим органом і підтверджує певний юридичний факт або містить короткі відомості про фізичну чи юридичну особу.

Свідцтво про народження, документ, що підтверджує факт реєстрації народження матір'ю дитини, видається за місцем народження дитини або за місцем проживання її батьків.

Світова організація торгівлі (англ. World Trade Organization), СОТ (WTO), міжнародна економічна організація, членами якої є 159 країн, на долю яких припадає більше 96% обсягів світової торгівлі; її функціями є встановлення правил міжнародної системи торгівлі і вирішення спірних питань між країнами-членами.

Світова продовольча програма, Див. *Всесвітня продовольча програма*.

Світовий банк (World Bank, Banque mondiale), група споріднених фінансових організацій, основною метою яких є зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічного розвитку та залучення ресурсів розвинутих країн до країн, що розвиваються.

Світовий економічний форум, неурядова міжнародна організація, діяльність якої направлена на розвиток міжнародної співпраці.

Світовий саміт з інформаційного суспільства, міжнародний форум на вищому рівні з проблем становлення глобального інформаційного суспільства, що проводиться під егідою ООН, її спеціалізованих установ – Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) і Міжнародного союзу електрозв'язку.

Свобода, у широкому філософському розумінні – природний стан спільноти або окремої людини, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд; у вузькому розумінні – суб'єктивна можливість людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на його конституційних правах і свободах.

Свобода вибору, 1) фундаментальне право всіх людей жити відповідно до своїх переконань та інтересів, самопізнання шляхів вибору індивідом себе як суб'єкта політичної і моральної дії; 2) вільний вибір кожною суверенною країною свого політичного буття.

Свобода пересування та вільний вибір місця проживання, конституційне право кожної особи, яка на законних підставах перебуває на території України.

Свобода релігії, правові, суспільно-політичні, економічні можливості й гарантії вільного самовизначення особи щодо певних релігійних цінностей, орієнтирів і життєвого самоутвердження на їх основі, вільного функціонування релігійних організацій та їх інститутів.

Свобода слова, право громадян та їх організацій вільно висловлювати свої погляди усно або через ЗМІ, відтворювати і витлумачувати об'єктивну дійсність відповідно до своїх поглядів та уподобань, не порушуючи законів держави.

Свобода совісті, 1) у широкому значенні – особливо якісна визначеність людського буття, яка відображає здатність суверенного суб'єкта до вільного, не спровокованого зовнішніми чинниками самовизначення у духовній сфері, а також можливість його творчої і відповідальної самореалізації на основі ціннісно-орієнтованого вибору; 2) у вузькому значенні – ставлення людини до релігійного й атеїстичного світорозуміння.

Сегрегація (лат. segregatio — відокремлення), різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними чи іншими ознаками, та подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав.

Семчик, Віталій Іванович (1927–2014), правознавець, член-кореспондент НАН України (1992), Україна.

Сепаратизм, рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення і створення власної держави чи встановлення автономного самоврядування.

Сесіл, Роберт (1864–1958), юрист, державний та громадський діяч, ідеолог створення Ліги Націй, лауреат Нобелівської премії миру (1937), Велика Британія.

Синайський, Василь Іванович (1876–1949), правознавець, доктор римського права, Україна – Росія.

Система законодавства, структурована сукупність взаємоузгоджених, чинних нормативно-правових актів, через яку норми права набувають формальної визначеності за допомогою діяльності суб'єктів нормотворення.

Система міжнародних відносин, сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, гуманітарних зв'язків і взаємовідносин між народами, державами і об'єднаннями держав, між основними соціальними, економічними і політичними силами та організаціями, що діють на світовій арені.

Система міжнародних відносин Версальсько-Вашингтонська, Див. *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*.

Система міжнародних відносин Вестфальська, Див. *Вестфальська система міжнародних відносин*.

Система міжнародних відносин Віденська, Див. *Віденська система міжнародних відносин*.

Система міжнародних відносин Ялтинсько-Потсдамська, Див. *Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин*.

Система права, соціально обумовлена, структурована сукупність взаємопов'язаних правових норм і принципів, згрупованих за відповідними критеріями у різнорівневі об'єднання, яка відображає внутрішню будову права.

Сімейне право, сукупність правових норм, якими регулюються сімейні особисті немайнові та майн. відносини, що впливають із шлюбу, належності до сім'ї та спорідненості.

Сім'я англо-американська правова, сукупність правових систем, що склалися під впливом англійської правової системи, в розвитку яких основна роль належить судовим прецедентам.

Сім'я романо-германська правова, сукупність національних правових систем із загальними рисами та особливостями розвитку на підставі стародавнього римського цивільного права.

Сім'я соціалістична правова, сукупність правових систем колишнього СРСР та країн соціалістичного табору.

Сім'я традиційна правова, група правових систем, які базуються на нормах звичаєвого права, для яких характерними є негативне ставлення до законодавства, ігнорування державних структур у процесі реалізації норм права та слабкий розвиток юридичної інфраструктури, тривала відсутність юридичних професій, правової науки, юридичної освіти.

Сіренко, Василь Федорович (1941), правознавець, член-кореспондент НАН України (1995), Україна.

Скарга конституційна, засіб ініціювання фізичною особою в органі конституційної юрисдикції спеціальної процедури щодо захисту її прав, порушених актом державного органу.

Склад злочину, сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечного діяння як злочин.

Склад правопорушення, сукупність визначених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують діяння як правопорушення, за вчинення якого особа несе юридичну відповідальність.

Слабченко, Михайло Єлисейович (1882–1952), правознавець історик, економіст, громадський діяч, академік Всеукраїнської академії наук, Україна.

Служба безпеки України, СБУ, державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Службова записка, записка про виконання будь-якої роботи, що надсилається однією посадовою особою іншій.

Службова недбалість, невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб.

Службова особа, 1) особа, яка постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснює функції представників влади чи місцевого самоврядування; 2) особа, яка в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах та організаціях займає посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій; 3) особа, яка виконує організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, судом або законом.

Службова особа, державні службовці, а також службовці громадських організацій, які мають право на офіційні дії.

Службове розслідування, процес перевірки виконання службових обов'язків державним службовцем.

Службовець державний, Див. *Державний службовець*.

Сокольський, Володимир Вікторович (1848–1908), правознавець, фахівець в галузі державного та кримінального права, Україна.

Соціальне страхування, система правовідносин щодо матеріального забезпечення та надання соціальних послуг застрахованим особам та членам їхніх сімей у разі настання страхових випадків у порядку, передбаченому соціальним законодавством.

Соціальний працівник, професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги.

Соціальні служби, спеціалізовані заклади, які надають соціальні послуги та соціальну допомогу населенню.

Соціологічна школа кримінального права, науковий напрям, заснований на поч. 1880-х, який, вивчав істотність впливу соціального середовища на феномен злочинності.

Соціологія права, 1) галузь загальнотеоретичного правознавства, предметом якої є соціальні умови дії права в суспільстві (його формування, існування, реального функціонування); 2) частина загальної соціології, що вивчає роль права в системі соціальних інститутів; 3) галузь наукових знань про соціальні умови існування, розвитку та функціонування права.

Спекторський, Євген Васильович (1875–1951), філософ і правознавець, професор з 1913, доктор держ. права з 1917, член-кореспондент Сербської АН (Белград), Україна–Росія–Сербія.

Спецслужби, загальна неофіційна назва для державних органів та установ покликаних здійснювати оперативно-розшукову діяльність, розвідку та контррозвідку, спеціальні операції і диверсії в інтересах держави та з метою захисту національних інтересів.

Співдружність незалежних держав (СНД), регіональна міжнародна організація, до якої входять більшість пострадянських країн, утворена на підставі Біловезьких угод після розпаду СРСР.

Співробітництво поліцій та судових органів в кримінально-правовій сфері (СПСО), третя опора Європейського Союзу, окрема сфера діяльності ЄС, в межах якої він наділений спеціальною компетенцією.

Співучасть у злочині, умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Спільний ринок Східної та Південної Африки, COMESA, міжнародна організація утворена в 1994 на основі Преференційної зони торгівлі держав Східної та Південної Африки з метою формування спільної економіки та валютного союзу.

Спіноза, Барух (Бенедикт) (1632–1677), філософ-раціоналіст, політичний мислитель, Нідерланди.

Спортивне законодавство, сукупність правових норм, що регулюють правовідносини в процесі підготовки та участі спортсменів у спортивних змаганнях, а також участь держави, юридичних і фізичних осіб у діяльності, пов'язаній з організацією та проведенням спортивних заходів на національному та на міжнародному рівнях.

Справедливість, соціально-етична та морально-правова категорія, один з основних принципів права.

Справедливої війни теорія, система поглядів на війну як засіб зовнішньої політики, метою якої є формулювання умов, за яких війна вважається прийнятною, а також принципів ведення такої війни.

Старосольський, Володимир Йоахимович (1878–1942), правознавець, соціолог, державний і громадський діяч, доктор права, професор з 1920, член НТШ з 1923, Україна.

Старостинський суд, Див. *Гродський суд*.

Статус-кво (лат. status quo, букв. – становище, в якому), у міжнародному праві термін, що вживається для позначення будь-якого фактичного або

правового положення, яке існує на даний час або існувало в минулому, й про відновлення або збереження якого йдеться.

Статут, 1) правовий акт, що визначає структуру, функції і права підприємства, організації, партії, міжнародного об'єднання; 2) зведення законів, домовленостей, положень із визначеного питання.

Статут ООН, міжнародна угода, що засновує міжнародну організацію ООН; підписаний 26.06.1945 в Сан-Франциско на заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй зі створення Міжнародної Організації п'ятдесятьма державами.

Статут Ради Європи, міжнародний договір, підписаний європейськими державами, який визначає базові принципи функціонування Ради Європи.

Статут територіальної громади, документ нормативно-процедурного характеру, який деталізує та адаптує до місцевих умов чинні законоположення з урахуванням історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей територіальних громад, створюючи умови для більш повної реалізації на відповідній території прав і свобод, задоволення потреб та інтересів членів територіальної громади.

Статути Великого князівства Литовського, кодекси права Великого князівства Литовського, що діяли і на інкорпорованих до нього українських землях. Упродовж 16 ст. було видано три статути: 1529 (Старий), 1566 (Волинський) і 1588 (Новий).

Сташис, Володимир Володимирович (1925–2011), правознавець, учений у галузі кримінального права, педагог й організатор вищої освіти в Україні, академік НАПрНУ (з 1993), Україна.

Степанов, Тихон Федорович (1795–1847), правознавець та економіст, Україна – Росія.

Столиця, головне місто держави або адміністративного утворення федеративної чи конфедеративної держави (такого як область, край, автономна республіка, провінція, штат, департамент), в якому, як правило, знаходяться вищі органи влади та управління: резиденція глави держави (монарха, президента, губернатора), парламент, центральні міністерства і відомства, Верховний суд.

Стоянов, Андрій Миколайович (1830–1907), правознавець, доктор державного права, Україна – Росія.

Страхування медичне, різновид страхування від ризику витрат, пов'язаних із отриманням медичної допомоги. У більшості країн є формою соціального захисту інтересів населення в системі охорони здоров'я.

Страхування пенсійне, система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання пенсійного забезпечення громадянам у старості, в разі повної чи часткової втрати працездатності, втрати годувальника з незалежних від них обставин та в ін. випадках, зазначених у законі, за рахунок пенс, страхових фондів.

Стягнення, примусові заходи впливу як міра юридичної відповідальності.

Стягнення адміністративні, заходи впливу, що вживаються до особи в разі вчинення адміністративного правопорушення.

Стягнення громадські, заходи впливу, що вживаються до членів об'єднань громадян за порушення ними статут, вимог.

Стягнення дисциплінарні, заходи правового впливу щодо порушників трудової дисципліни.

Суб'єкт злочину, фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єкт права, фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин.

Суб'єктивне право, міра дозволеної поведінки особи, закріплена в юридичних нормах.

Субнаціональна правова система, правова система, що існує в межах національної правової системи.

Субституція, форма відповідальності держав, різновид реституції, особливність якої полягає в тому, що неправомірно знищене, пошкоджене чи вивезене майно потерпілої держави замінюється державою-правопорушницею на аналогічне і приблизно рівноцінне.

Суверенітет (франц. *souverainete* – найвища влада), повнота влади держави; самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці.

Суверенітет державний, незалежність держави, існування верховної/найвищої влади в межах конкретної держави.

Суверенітет народний, один з основних принципів міжнародного та конституційного права, що передбачає визнання народу єдиним джерелом влади в державі та його виключного права на зміну конституційного ладу.

Суверенітет національний, повнота влади народу, як політичної нації, носія державної влади.

Суверенітет обмежений, характеристика міри зовнішнього суверенітету держави, взаємовідносин державної влади з іншими суб'єктами влади поза межами її кордонів.

Суверенітет територіальний, виключне право держави на володіння, користування й розпорядження відповідною територією й ресурсами, що знаходяться на ній.

Суд, державний орган, що здійснює судочинство у формі розгляду та вирішення цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних й інших категорій справ у встановленому законом конкретної держави процесуальному порядку.

Суд Європейського Союзу, Див. *Європейський суд*.

Суд загальної юрисдикції (ЄС), другий рівень судової влади Європейської Спільноти; інституція, до юрисдикції якої належать розгляд кадрових суперечок в установах ЄС, спірних питань у галузі конкуренції, слухання справ, що потребують вивчення численних фактів (а не тлумачення законів), ведення справ за позовами осіб та компаній, крім справ проти заходів із захисту торгівлі Європейського Союзу (таких як анти-демпінг).

Суд першої інстанції, суд, який розглядає справу з початку, безпосередньо досліджує докази і виносить рішення (вирок) по суті; основна ланка судів загальної юрисдикції в Україні.

Суд першої інстанції Європейських Спільнот, Див. *Суд загальної юрисдикції (ЄС)*.

Суд присяжних, одна з форм здійснення правосуддя при розгляді справ у першій інстанції за участю представників від різних верств населення.

Судимість, особливий прав, стан особи, засудженої за вчинення злочину, який визначає кримінально-правові та деякі загально-правові негативні наслідки такого засудження.

Судоустрій, судова система держави; сукупність судових органів, організована національним правом з урахуванням територіальності та спеціалізації.

Судочинство, встановлений законом або звичаєм процесуальна форма здійснення правосуддя; діяльність суду.

Суміжні права, різновид права інтелектуальної власності, щодо захисту майнових та немайнових прав на виконання, фонограми, відеограми, а також програми мовлення.

Таємна інформація, інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству й державі.

Тайванська проблема, визначення правового статусу Тайваню та принципів організації його відносин із КНР.

Таліону принцип, норма звичаєвого права, за якою міра покарання повинна дорівнювати тяжкості вчиненого злочину, тобто має відтворювати шкоду, заподіяну злочином.

Тарановський, Федір Васильович (1875–1936), правознавець, історик і теоретик права, академік ВУАН та Сербської АН, член-кореспондент Болгарської АН, Росія – Україна – Сербія – Болгарія.

Тарасов, Іван Трохимович (1849–1929), правознавець, громадський діяч, Україна – Росія.

Тард, Габріель де (1843–1904), кримінолог, філософ, соціолог, член французької Академії моральних і політичних наук, Франція.

Татьба, термін давньоруського права, аналог сучасного поняття «крадіжка», згадується в Короткій редакції «Руської Правди».

Тацій, Василь Якович (1940), правознавець, доктор юридичних наук, Президент Національної академії правових наук України (1993–2016), Почесний президент НАПрН України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАНУ, Україна.

Тегеранська конференція 1943, конференція керівників трьох союзних держав у Другій світовій війні (президента США Ф. Д. Рузвельта,

прем'єр-міністра Великобританії У. Л. С. Черчилля, голови РНК СРСР Й. В. Сталіна). Відбулася 28.11–1.12.1943 у м. Тегерані (Іран).

Теорії природного права, Див. *Природне право*.

Терезіанський кодекс. Терезіана, кримінальний і кримінально-процесуальний кодекс Австрії, прийнятий 1768 за правління імператриці Марії Терезії, містив норми матеріального і процесуального права.

Територіальна громада, самоорганізовані спільноти мешканців певної місцевості (міста, села, адміністративного району). Є первинним суб'єктом місцевого самоврядування.

Територіальне верховенство держави, Див. *Суверенітет державний*.

Територіальний устрій, поділ території держави на певні складові частини, взаємовідносини цих частин території держави між собою, між ними та державою в цілому.

Територіальні води, акваторії поміж береговою лінією і лінією морського кордону держав.

Територія держави, обмежена кордонами частина земної кулі, що перебуває під суверенітетом певної держави.

Терлецький, Євген Петрович (1892–1938), юрист, державний і громадський діяч, дипломат, міністр юстиції УССР, Україна.

Терлецький, Остап Степанович (1850–1902), правознавець, юрист, політичний діяч, Україна.

Тероризм, суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не повинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Тихоокеанське співтовариство, регіональне об'єднання держав і територій півд. частини Тихого океану та країн, залежні території яких розташовано в цьому регіоні.

Тищенко, Микола Федорович (1893–1969), архівіст та історик права, Україна.

Тілесне ушкодження, протиправне умисне або необережне заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, коли порушена анатомічна цілісність або

фізіологічні функції тканин чи органів потерпілого під час посягання на його здоров'я.

Тілесні покарання, види кримінальних покарань, що полягають у заподіянні засудженому фізичного болю, страждань, каліцтва. Поряд зі смертною карою належать до найдавніших видів покарань.

Ткач, Аркадій Петрович (1921–1994), правознавець, доктор юридичних наук, Україна.

Тлумачення правових актів, діяльність спрямована на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності.

Тобара доктрина (англ. *Doctrina de Tobar*; *Tobar Doctrine*), міжнародно-правова доктрина про необхідність невизнання урядів, які приходять до влади неконституційним способом (після перевороту), поки вони не будуть «визнані» населенням своєї країни.

Токвіль, Алексіс Шарль Анрі (1805–1859), правознавець, історик, соціолог, політик, один із теоретиків лібералізму, Франція.

Токійський процес, судовий процес над головними японськими воєнними злочинцями, що відбувався в Міжнародному воєнному трибуналі для Далекого Сходу з 3.05.1946 до 12.11.1948 у Токіо.

Торгово-промислова палата України, недержавна неприбуткова самоврядна організація, що об'єднує юридичних осіб, які створені й діють відповідно до законодавства України, а також громадян України, зареєстрованих підприємцями, та їхні об'єднання.

Тортури, Див. *Катування*.

Транснаціональна корпорація, компанія (корпорація), що володіє виробничими підрозділами в декількох країнах.

Транспортне право, сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері транспорту.

Трельяр, Жан-Батист (1742–1810), політичний діяч, юрист, суддя, один з розробників Кодексу Наполеона, Франція.

Трибунал із морського права міжнародний, незалежна міжнародна судова інституція для вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням та тлумаченням Конвенції ООН з морського права 1982.

Трибунали міжнародні, міжнародні судові (квазі-судові) установи, створені для вирішення конфліктів між державами, надання консультативних висновків врегулювання суперечок між особами приватного права і державами.

Трибунали міжнародні воєнні, міжнародні кримінальні суди, створені за спеціальними угодами між державами-переможницями для покарання головних воєнних злочинців Другої світової війни.

Тронше, Франсуа Дені (1723–1806), правознавець, адвокат, один з розробників Кодексу Наполеона, Франція.

Трубецькой, Євген Миколайович (1863–1920), правознавець, філософ, доктор права, Росія.

Трудове право, галузь права, що регулює трудові і пов'язані з ними відносини незалежно від форм власності, господарювання чи галузевої підпорядкованості підприємств, установ, організацій.

Тюрма, Див. *В'язниця*.

Тяжкість злочину, основний критерій класифікації злочинів у Кримінальному кодексі України.

У Тан (1909–1974), дипломат, генеральний секретар ООН (1962–1971), М'янма.

Ув'язнення, Див. *Ув'язнення попереднє*, *Ув'язнення тюремне*.

Ув'язнення попереднє, запобіжний захід, що може застосовуватися до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого (до набуття обвинувальним вироком законної сили). Полягає у взятті зазначених осіб під варту і триманні їх під вартою у місцях У. п.

Ув'язнення тюремне, відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі, у в'язниці.

Угода, юридичний факт, вольова і правомірна дія фізичної або юридичної особи, як передбачена законом, так і та, що законом не передбачена, але не суперечить йому, і спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків.

Угода про ЄЕС, Див. *Установчі угоди ЄС*.

Угода про утворення ЄС, Див. *Маастрихтський договір 1992*.

Удінцев, Всеволод Аристархович (1865–1930), правознавець, доктор цивільного права, Україна – Росія.

Указ, правовий акт загально нормованого або індивідуального характеру, що видається одноособово главою держави чи вищим державним колегіальним органом.

Ульпіан (бл. 170–228), юрист, прибічник природного права, Італія.

Ультиматум, вимога, пов'язана з обмеженням часу, який даний на її виконання, а також з погрозою серйозних наслідків у випадку її невиконання.

Універсал, письмовий, розпорядчий акт адміністративно-політичного змісту, який у 15–18 ст. видавали в Речі Посполитій королі, а в Україні (17–18 ст.) – гетьмани (іноді представники генеральної старшини і полковники), мали вищу юридичну силу щодо інших правових документів.

Універсали Української Центральної Ради, політико-правові документи програмного характеру 1917–1918, що визначали зміни в державно-правовому статусі українських земель колишньої Російської імперії.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Див. *Омбудсмен*.

Управління верховного комісара ООН з прав людини, координаційний центр діяльності ООН у сфері прав людини.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, агентство системи Організації Об'єднаних Націй, що займається захистом та підтримкою біженців, сприяє їх місцевій інтеграції, добровільному поверненню на батьківщину чи переселенню до третьої країни.

Упущена вигода, у цивільному праві – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Уряд, вищий колегіальний орган виконавчої влади в державі.

Усиновлення, прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах сина (доньки).

Установа, 1) у цивільному законодавстві України – один з різновидів юридичної особи, державна або недержавна організація, яка утворена власником у встановленому порядку для здійснення управлінських, соціально-культурних чи інших функцій та завдань некомерційного характеру і фінансується ним у повному обсязі або частково; 2) орган, що

виконує функції державної влади або державного управління (державна У.), а також частина державного апарату, компетенція яких визначається спец. законами, указами Президента України і постановами КМ України; 3) організація, що забезпечує виконання функцій держави в соціальній, культурній та інших невиробничих сферах (У. науки, освіти, культури, охорони здоров'я, побутових послуг; фінансові і банківські У. та ін.).

Установчі угоди ЄС, угоди, які визначають принципи функціонування Європейської спільноти на різних етапах інтеграції – Римська угода 1957 року, Єдиний Європейський Акт 1986 та Маастрихтський договір 1992.

Факторинг, цивільний договір, за яким одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника), в т. ч. з метою забезпечення виконання зобов'язання.

Фальшивомонетництво, кримінальний злочин, який полягає у виготовленні з метою збуту та збут підроблених білетів Національного банку України, металевих монет, державних цінних паперів або іноземної валюти.

Фатєєв, Аркадій Миколайович (1872–1952), правознавець, доктор права, Україна – Росія – Чехія.

Федеральне бюро розслідувань, головне загальнодержавне поліцейське слідче відомство США.

Федотов-Чеховський, Олександр Олексійович (1806–1892), історик, архівознавець, археограф, Україна – Росія.

Фейербах, Пауль Йоганн Ансельм фон (1775–1833), правознавець, криміналіст, доктор філософії, доктор права, почесний член Мюнхенської академії, Німеччина.

Феноменологія права, напрям філософії права, який вивчає право як феномен і ґрунтується на положеннях філос. методу виявлення явищ-феноменів у дійсності (в широкому розумінні).

Феррі, Енріко (1856–1929), юрист, криміналіст, політичний діяч, доктор права, Італія.

Фізична особа, людина як учасник правовідносин, громадянин України, іноземець чи особа без громадянства.

Філіація, набуття громадянства при народженні.

Філософія права, наука, яка вивчає світоглядні, аксіологічні, антропологічні та гносеологічні основи права як регулятора суспільних відносин у їх взаємодії з індивідом, суспільством і державою.

Фінансове право, сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у процесі фінансової діяльності.

Фінніс, Джон Мітчелл (1940), правознавець філософ права, Австралія.

Фіхте, Йоганн Готліб (1762–1814), філософ, правознавець, педагог, громадський діяч, Німеччина.

Фойницький, Іван Якович (1847–1913), правознавець, доктор права, спеціаліст з кримінального права, Білорусь – Росія.

Фонд, 1) запас, накопичення, капітал; 2) грошові кошти, які призначені для будь-якої мети; 3) неприбуткова організація чи установа з правами юридичної особи, що утворюється у встановленому законом порядку для фінансового обслуговування і підтримки певних видів діяльності або окремих соціальних груп.

Фонд державного майна України, центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує політику у сфері приватизації, оренди, використання, відчуження, управління державного майна і корпоративних прав держави, а також регулює професійну оціночну діяльність в Україні.

Форма права, спосіб зовнішнього вираження правових норм як загальнообов'язкових правил регулювання суспільних відносин.

Форс-мажор, форс-мажорні обставини (франц. *force majeure* – подія, яку не можна передбачити, здолати, ані запобігти їй, від *force* – сила і *majeur* – вищий), 1) у цивільному праві – надзвичайна подія, непереборна за даних умов сила (напр., стихійне лихо) або інша незалежна від волі та дій учасників договору (угоди) обставина, яку неможливо передбачити, запобігти їй чи усунути її; 2) надзвичайні об'єктивні або суб'єктивні обставини, які змушують учасників економічних відносин (угод) діяти інакше, ніж було ними передбачено раніше.

Форум тихоокеанських островів, міждержавна організація, основною метою якої є поглиблення співпраці між незалежними державами Тихого океану і представлення їх інтересів.

Франклін, Бенджамін (1706–1790), правознавець, економіст, друкар, державний діяч, один з «батьків-засновників» США.

Франчайзинг, різновид договору, за яким одна сторона (франчайзер) надає іншій стороні (франчайзі) за винагороду на певний строк або без визначення строку право використання у підприємницькій діяльності з продажу власних чи вироблених франчайзером товарів або послуг свого ноу-хау, організації технології, торгове найменування, товарної марки, емблеми, стилю зовнішнього оформлення приміщення тощо.

Френк, Джером (1889–1957), філософ права, США.

Фуллер, Лон Льюїс (1902–1978), філософ права, США.

Фур'є, Франсуа Марі Шарль (1772–1837), філософ, представник утопічного соціалізму, Франція.

Футей, Богдан Петрович (1939), юрист, адвокат, політичний і громадський діяч, доктор права, суддя Федерального претензійного суду США (1987–2002), Україна – США.

Хабар, Див. *Неправомірна вигода*.

Хабарництво, Див. *Корупційні злочини*.

Хань Фей (288 або 280–233 або 230), філософ права, ідеолог систематизатор теоретичних основ легізму, Китай.

Хартія європейської безпеки, регіональний міжнародний договір, прийнятий 18–19.11.1999 у м. Стамбулі на зустрічі глав держав і урядів членів ОБСЕ.

Хартія основних прав Європейського Союзу, міждержавний акт, ухвалений у м. Ніцці (Франція) Європарламентом, Радою ЄС та Європейською комісією 07.12.2000.

Хартія про особливе партнерство між Україною й НАТО 1997, основний політичний документ, який регулює відносини України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО).

Хлебніков, Микола Іванович (1840–1880), правознавець, Україна – Росія.

Хуліганство (від англ. Hooligan – розбишака), грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Цветков, Віктор Васильович (1923–2007), правознавець, член-кореспондент НАН України (1972), Україна.

Цегельський, Лонгин Михайлович (1875–1950), дипломат, юрист, журналіст, міністр урядів ЗУНР і УНР (1918–1919), Україна.

Централізація, принцип розподілу владних повноважень, згідно з яким територіальні органи влади у своїй діяльності залежать від центральних органів.

Центральноєвропейська ініціатива, регіональне угруповання країн Центральної та Східної Європи, діяльність якої має на меті налагодження багатостороннього співробітництва в політичній, соціально-економічній, науковій та культурній сферах та сприяння на цій основі зміцненню стабільності і безпеки в регіоні.

Цесія (лат. *sessio* – уступка), одна з підстав набуття державою території, що полягає в переданні суверенітету над територією від однієї держави до іншої за згодою між ними.

Цивільна відповідальність, Див. *Відповідальність цивільна*.

Цивільне право (лат. *jus civile*), галузь права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленню, майновій самостійності їх учасників.

Цивільний кодекс Франції 1804, Кодекс Наполеона, звід законів цивільного права Франції, введений у дію 21.03.1804.

Цивільний процес, порядок провадження в цивільних справах і виконання судових рішень.

Цивільний процес ЄС, Див. *Європейський цивільний процес*.

Цитович, Микола Мартиніанович (1861–1919), правознавець, економіст, статистик, Україна.

Цитович, Петро Павлович (1843–1911), правознавець та публіцист, доктор цивільного права, Україна – Росія.

Цицерон, Марк Туллій (106–43 до н. е.), давньоримський державний діяч, філософ, юрист.

Черкаський, Іринарх Ювеналович (1869–1941), юрист та правознавець, Україна.

Честь і гідність, охоронювані законом особисті немайнові права і невідчужувані блага, що забезпечують соціальне буття особи фізичної.

Чижев Микола Юхимович (1853–1910), правознавець, доктор державного права, Україна–Росія.

Чубатий, Микола Дмитрович (1889–1975), правознавець, історик і громад, діяч, Україна–США.

Чубинський, Михайло Павлович (1871–1943), правознавець і державний діяч, міністр юстиції Гетьманського уряду, доктор кримінального права, представник соціологічної школи кримінального права, Україна – Росія – Естонія – Сербія.

Шад, Йоган Баптист (1758–1834), філософ, професор Харківського університету (1804–1816), Німеччина – Україна – Росія.

Шаповал, Володимир Миколайович (1948), правознавець, член-кореспондент НАН України (2009), конституційне право, Україна.

Шаріат, узагальнена назва системи етико-правових норм ісламу, які закріплені насамперед Кораном і Сунною і виступають джерелами регулювання практично всіх сфер повсякденного життя мусульман.

Шахрайство, злочин проти власності, який полягає у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Швабське Зерцало, збірник норм звичаєвого права і судової практики у феодальній Німеччині, складений у Аугсбурзі в 1275.

Шеймін, Петро Миколайович (1856–1917), правознавець, фахівець з поліцейського права, Росія – Україна.

Шелухин, Сергій Павлович (1864–1938), юрист, правознавець, історик, державний і політичний діяч, Україна – Чехія.

Шемшученко, Юрій Сергійович (1935), правознавець, доктор юридичних наук з 1979, професор з 1985, академік НАН України з 1992, академік АПНУ з 1993, академік УАПН з 1995, Директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького, Україна.

Шенгенські угоди, договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу», первинно підписаний

14.06.1985 сімома європейськими державами (Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Францією, Німеччиною, Португалією та Іспанією).

Шлюб, сімейний союз, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Шмітт, Карл (1888–1985), юрист, філософ, політичний теоретик, праці якого здійснили значний вплив на розвиток політичної теорії, теорії права, європейської філософії та політичної теології 20–21 ст., Німеччина.

Шпигунство, злочин проти основ національної безпеки, який полягає в передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, а також у збиранні таких відомостей з метою їх передачі; таємне збирання важливої державної чи економічної інформації на території інших країн чи всередині фірм та компаній.

Шпилевський, Михайло Михайлович (1837–1883), правознавець, доктор права, Україна – Росія.

Штаммлер, Рудольф (1856–1938), правознавець, професор з 1882, фундатор школи «нового природного права», Німеччина.

Штатна одиниця, посада, передбачена штатним розкладом; працівник, який обіймає посаду в організації.

Штатний розпис, внутрішній нормативний документ, що встановлює структурний та чисельний склад підприємства, установи, організації.

Штейн, Лоренц (1815–1890), філософ, правознавець, історик, економіст, автор ідеї соціальної держави, Німеччина.

Штраф (нім. Strafe, букв. – покарання, кара, пеня), засіб юридичного примусу грошового характеру, що встановлюється законом або договором і застосовується компетентним державним органом, судом, уповноваженою служб, особою або суб'єктом договірних правовідносин.

Ювенальна юстиція, система правосуддя щодо злочинів, вчинених неповнолітніми.

Ювенальне право, галузь права, що регулює захист прав дітей.

Юзьков, Леонід Петрович (1938–1995), правознавець, фахівець в галузі конституційного та адміністративного права, Україна.

ЮНЕСКО, Див. *Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури*.

ЮНІДО, Див. *Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку*.

ЮНІСЕФ, Див. *Дитячий фонд ООН*.

Юридична антропологія, Див. *Антропологія права*.

Юридична абстракція, Див. *Юридична фікція*.

Юридична відповідальність, Див. *Відповідальність юридична*.

Юридична діяльність, різновид правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права.

Юридична консультація, 1) одна з форм адвокатської діяльності; 2) консультація, порада, роз'яснення, що надаються професійними юристами.

Юридична наука, система знань про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті.

Юридична особа, організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Юридична практика, правотворча, правоохоронна і правореалізаційна діяльність суб'єктів права та сукупність напрацьованого ними практичного досвіду.

Юридична психологія, галузь знань, яка вивчає особливості психічних проявів і психологічних закономірностей діяльності людей у сфері відносин, що регулюються правом, включає в себе кримінальну, пенітенціарну, судову психологію.

Юридична сила, властивість правових актів діяти та породжувати правові наслідки: виникнення, зміни, припинення правовідносин.

Юридична фікція, прийом юридичної техніки, який для цілей правового регулювання визнає існуючими ті юридичні факти, що відсутні в реальному житті, і навпаки.

Юридичний акт, Див. *Акт Юридичний*.

Юридичний засіб, інструмент, що використовується для ефективного правового регулювання та за допомогою якого задовольняються інтереси

суб'єктів права і забезпечується досягнення соціально значущих, корисних цілей.

Юридичний позитивізм, напрям у філософії права, який претендує на емпірично обґрунтований і незалежний від моральних оцінок опис права.

Юридичний процес, сукупність усіх правових форм діяльності державних органів та ін. уповноважених суб'єктів, пов'язана зі здійсненням у визначеному законом порядку юридично значущих дій і спричиняє певні правові наслідки.

Юридичний реалізм, напрям філософії права, різновид юридичного позитивізму, що характеризується намаганням зобразити інститути права не заперечуючи та не спотворюючи картину гострого морального, політичного та соціального конфлікту.

Юридичний світогляд, ідеалістична система поглядів, відповідно до яких право і держава розглядаються як основа і головний рушійний чинник суспільного розвитку.

Юридичний статус мови, закріплений законодавством порядок використання мови в тій чи іншій соціально-комунікативній системі.

Юридичний факт, передбачена гіпотезою правової норми конкретна обставина, з настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини.

Юридичні послуги, різновид соціальних послуг, що полягають в допомозі із захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Юридичні спори, конфлікти між учасниками правовідносин, у яких кожен з учасників захищає свої суб'єктивні права.

Юрисдикція, коло питань, що належать до відання установи або держави.

Юриспруденція, комплексна соціальна наука, система знань про об'єктивні закономірності (необхідності) та випадковості виникнення, розвитку і функціонування права і держави в їхній структурній єдності, їх місце і роль у суспільному житті; практика юридичної діяльності.

Юриспруденція аналітична, система наукового вивчення діючого права з метою всебічного аналізу та ефективного використання.

Юрист, особа, яка має юридичну освіту та здійснює практичну діяльність у правовій сфері, правознавець.

Юркевич, Памфіл Данилович (1826–1874), філософ, педагог і правознавець, Україна.

Юстиція, 1) правосуддя; 2) система судових органів та пов'язаних з їх діяльністю установ.

Юшков, Серафим Володимирович (1888–1952), історик держави і права, професор Ленінградського і Московського університетів, член-кореспондент АН УРСР, Україна – Росія.

Яблочков, Тихон Михайлович (1880–1926), правознавець, доктор цивільного права, Україна – Росія.

Явка з повинною, особисте, добровільне повідомлення заявника органу дізнання, дізнавачу, слідчому, прокурору, судді або суду про злочин (вчинений чи підготовлюваний ним) до порушення проти нього кримінальної справи.

Ядерної зброї заборона, визнання у міжнародному праві протиправності застосування ядер, зброї та заборона її існування в цілому.

Якименко, Олександр Николіфорович (1921–2004), державний діяч, голова Верховного Суду України (1970–1993), Україна.

Яковлів, Андрій Іванович (1872–1955), правознавець, державний і громадський діяч, Україна.

Ялтинська конференція 1945, конференція лідерів трьох держав антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Великої Британії) за участю керівників зовнішньополітичних і військових відомств цих країн у Криму (м. Ялта) 4–11.02.1945. Була присвячена вирішенню низки важливих питань повоєнного облаштування світу, а також проблем, які виникали в останній фазі Другої світової війни.

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, глобальна система міждержавних відносин, що була встановлена після закінчення Другої світової війни країнами-переможницями.

Яновський, Віктор Теофілович (1891–1942), правознавець, професор Київського університету, Україна.

Ярлик, 1) грамоти ханів Золотої Орди, які давали право на управління окремими державами чи областями, що підлягали Орді; 2) дипломатична документація або документи, що стосувалися внутрішньодержавного

управління в Золотій Орді; 3) наклейки на речах, товарах із зазначенням назви, кількості, місця виготовлення, підприємства тощо.

Ярош, Кипріян Миколайович (1854 – після 1917), філософ та історик права, доктор державного права, Україна.

Яса Чингізхана, Велика Яса, перша пам'ятка монгольського феодального права, прийнята на великому курултаї (з'їзді) монгольських ханів 1206.

Ясинський, Михайло Микитович (1862–1935), юрист, правознавець, історик права, Україна – Словенія – Сербія.

Яснопольський, Леонід Миколайович (1873–1957), юрист та економіст, академік ВУАН, Україна.

Наукове видання

**ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

З НАПРЯМУ

«ЮРИДИЧНІ НАУКИ»

За ред. д. і. н., проф. *Киридон А. М.*

Укладачі:

Бабка Володимир Леонідович
Шумило Михайло Миколайович

Відповідальний за випуск *Бабка В. Л.*
Комп'ютерне верстання *Савченко Н. С.*

Підписано до друку _____ 2017 р.
Формат 60x84/16 Друк офсетний. Ум. друк. арк. _____
Наклад 100 прим. Зам. №

ТОВ «ДІА»
03022, м. Київ, вул. Васильківська, 45
тел.: +38 (044) 2669843

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №1149 від 12.12.2002